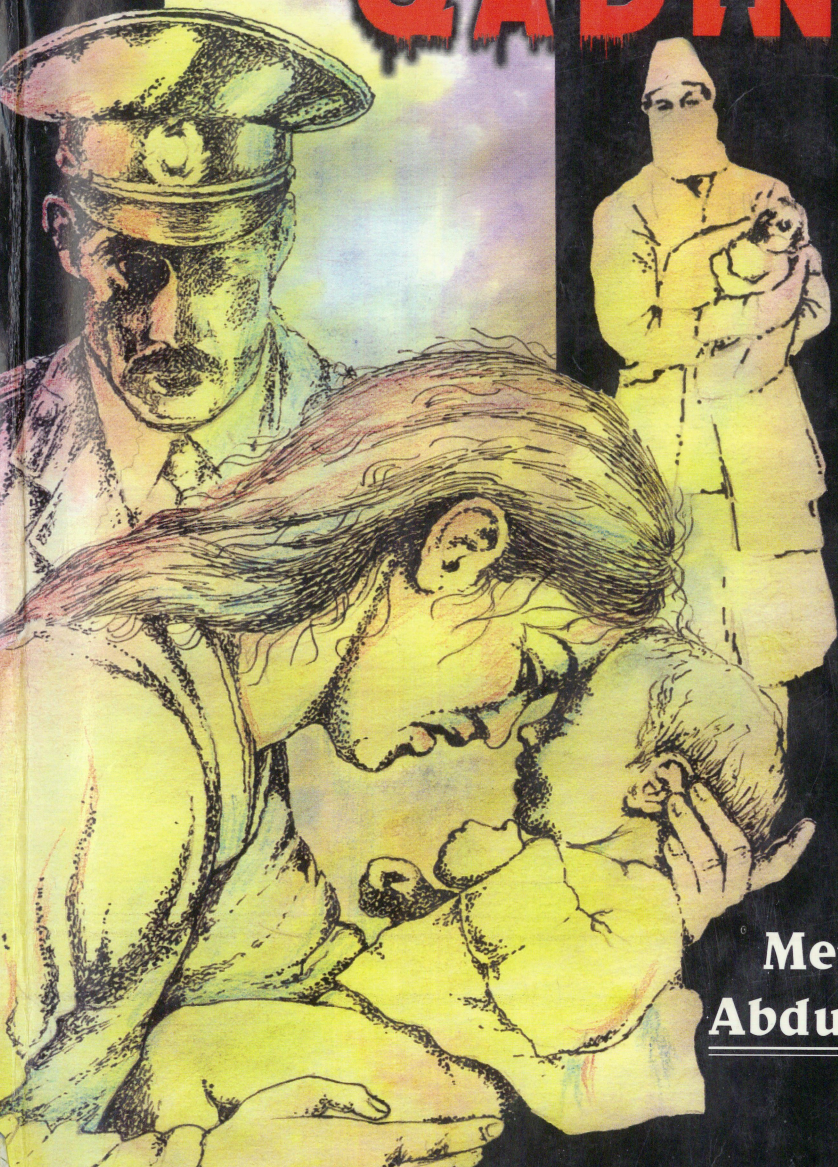

ƏSİR QADIN...

Meyxoş
Abdullah

228-27.12.12 655-02.02.14
 29-28.07 415-24/12.14
 38 1436-9.06.14
 1604 1442-22/11.14
 2165-2/11.13 302-31.08.15
 168-22/11.2013 288-02.12.2015
 038-3/11.17 135-04.02.2016
 144 420-21.06.17
 10705.08.19
 21.10.2015 21.12.01.20
 254 25.11.2013
 14-24.03.14
 0-12.06.2017.
 27-25.07.19

44550

2014

84(5 Hze)-4
 H14

Meyxoş Abdullah

Əsir qadın...

(roman)

MEYXOŞ ABDULLAH
 YAZIÇI
 İmza: _____
 « » 20 il

«ÇINAR-ÇAP»

BAKI - 2009

F. Köçərli adına
 Azərbaycan Dövlət Uşaq
 KİTABXANASI
 İNV. № 44550

Redaktor: Teyfur Çələbi

Meyxoş Abdullah

A14 ƏSİR QADIN... (roman)

"ÇİNAR-ÇAP", Bakı, 2009, 216 səh.

Oxuculara təqdim olunan «Əsir qadın» romanı müəllifin sayca yed-dinci kitabıdır. Əsər Səidə adlı gənc bir qadının üç il erməni əsirliyində ke-çirdiyi məşəqqətli, işgəncələrlə dolu əsirlik həyatından bəhs edir. Ağla-gəlməz vəhşiliklərlə üzlaşən gənc qadın namus və ləyaqətinin tapdanma-sını düşmənə başışlaya bilmir və son nəfəsinədək təkbaşına mübarizə apır.

Rus qadını Valyanın köməklili ilə əsirlikdən azad olunan Səidə Vətə-nə yox, qəribliyə üz tutur. Nə vaxtsa, torpaqlarının azad olunması arzusuy-la yaşayan Səidə, elə bu arzusuyla da qürbətdə dünyasını dəyişir.

Əziz oxucu, bu əsər sənin, mənim, onun və hamımızın ürəklərimiz-də nişgilə dönən bir ağrının hekayətidir.

İnanırıq ki, dərin, psixoloji məqamlarla dolu olan bu əsər düşmənə nifrət hissi bəsləməklə yanaşı, oxucuda intiqam, döyüşkənlik əhval-ruhiy-yəsini də artıracaqdır.

ƏSİR QADININ HEKAYƏTİ

Əslində, onu tanıtmağa bir elə ehtiyac duymuram. Çünki Meyxoş Abdullah artıq altı kitabın müəllifidir. Kitabdan-ki-taba o, bir nasir və publisist kimi püxtələşirərək fərdi üslu-bunu da formalaşdırmaqdadır. «Didərgin ruhlar», «Alagöz», «Şeytan gülüşü», «Anakonda ovu» nəsr kitabları da bunu təsdiq edir. Təbii ki, Meyxoşun uğurlu əsərləri diqqətdən yayınmayıb. 2002-ci ildə «Alagöz» povestinə görə Meyxoş Abdullah «Yaddaş» mükafatına layiq görülüb. O, Cəlilabad-da yaşayır, ixtisasca maliyyəçidir. Amma bədii sözə məhəb-bəti onu gəncliyindən qələm götürməyə, düşündüklərini, müşahidə etdiklərini, gördüklərini yazıya köçürməyə sövq edib. Nəhayət, özündə mənəvi tərər və inam hiss edərək, titrək və bir qədər inamsız da olsa, böyük ədəbiyyata doğru yol gəlib. Meyxoş bu YOLu axıracan başa vurmağa, sona varmağa tələsmir. Bilir ki, bu yolun enişi olduğu kimi, har-dasa dirənəsi yoxluğu da var. Gündüzü olduğu kimi zil qara, zülmət gecəsi də var. Odur ki, bütün çətinliklərə dözmək gərəkdir... YOLÇU YOLDA GƏRƏK!

Meyxoş ilk romanı ilə oxucunun görüşünə gəlib. Bundan əvvəl onun mətbuatda bir sıra hekayə və povestləri ilə tanış ol-muşuq. Bu hekayə və povestlər barədə «Ulduz» jurnalında bir kiçik məqalə də yazmışam. Meyxoşun bir nasir kimi uğurları-nı və eyni zamanda, bəzi qüsurlarını o məqalədə yığcam şəkil-də qeyd etmişəm.

Yazıcının bədii uğuru onun sözə vaqifliyindən başlayır. İst-edad qələmində söz dünyanın, həyatın, gözəlliyin rəsmi çə-ker, öz rənglərini, boyalarını yaradır, insan qəlbinin açılmamış sirlərini kəşf edir. Sözüün meydanı genişdir, o, həyatın, gerçək-liyin bütün təzadlarını, mürəkkəbliyini, insanlararası münasi-

A 4702060200

122

© MEYXOŞ ABDULLAH

bətlərin gözlə görünən və görünməyən tərəflərini, çalarlarını, psixoloji məqamlarını əks etdirir. Dünya, həyat, cəmiyyət, insanların mənəvi aləmi sözlün vasitəsilə ayrıca bir dünya yaradır. Sözlə yaradılan dünya ədəbiyyat adlanır və Meyxoş Abdullah da həmin bu dünyanın sakinidir. Onun hekayə və povestlərində dil pintiliyi, səliqəsizliyi, köntöylüyü hiss eləmədim. Olsa-olsa hardasa, hansı məqamdası sözlərin müəllifin istəyinə tabe olaraq hadisəçilik meylinə qoşulduğunu gördüm. Bunlar da istisna təşkil edir.

Meyxoş Abdullah həyat adamıdır. Ona görə də əsərlərində həyata böhtan atmır, həyat həqiqətlərini həтта olduğu kimi, naturadan əks etdirməyə çalışır. Bunu ona qüsurlu tutmaq olmaz. Məsələ orasıdır ki, o, həyat həqiqətlərini qələmə alarkən bədii ümumiləşdirmə meyarına sadıq qalır. Bu məqamda mən onun son hekayələrindən biri haqqında – «Dəli Bəybala»dan qısaca söz açmaq istəyirəm. Hekayə belə başlayır: «Şəhərdə onu «Dəli Bəybala» çağırırdılar. Yaşı əllini keçsə də, bədəninin cılızlığına görə, ona otuz-otuz beş yaşdan artıq vermək olmazdı. Başının tükləri dibindən qırılmış, gözlərinin içi qıpqırımızı olan bu arıq vücudlu adamın, yay-qış əynində bir dəst köhnə paltar olardı. Nə qışda qalın geyinər, nə də ki, yayda əynini yüngül edərdi, elə həmişə bir görkəmdə gözə dəyərdi. Qışda da, yayın cırramasında da ayağında rezin qaloş olardı. Şalvarının balağı ayaqlarına dolaşmasın deyər, onu cırıq və kirli corablarına salardı. Bu adamın işi, sənəti səhərdən axşama kimi, şəhərin bu başından o başına pay-piyada gedib-gəlmək olardı. Əllərini qoynuna qoyub, başmaqlarının ucunda dartına-dartına yeriyən bu adamın görkəmi, hamının diqqətini cəlb eləsə də heç kəsin onunla işi olmazdı.»

Meyxoş bu başlanğıcda bizim klassik nəsr ənənələrinə sadıq qalaraq təqdim etdiyi obrazın zahiri portretini yaradır. Bundan sonra müəllif Bəybalanın həyatına, güzəranına, insanların ona münasibətinə işıq salır. Məlum olur ki, Bəybala heç də dəli deyil. Sadəcə olaraq, yaşadığı mühitdə onu anlamamışlar, dərk etməmişlər. O da «dəli» adı üstündə, illərlə lağ və ironi-

ya hədəfinə çevrilib. Nəticədə, insanlardan gördüyü pisliklər onu tənhalığa sürükləyir. «Dəli» Bəybala yalnız o zaman hirsələnir, qəzəblənir ki, başqalarının ağılsız hərəkəti, insan adına yaraşmayan əməli onun adına yazılır. Bu hekayə Azərbaycan ədəbiyyatında «ağıllı dəli» obrazlarının sırasına birini də artırır.

Meyxoş Abdullahın nəsr əsərlərinə məxsus bir keyfiyyəti də nəzərə çarpdırmaq istəyirəm. O da bundan ibarətdir ki, Meyxoş zamanın nəbzini tuta bilir. Onun hekayə və povestlərində günümüzün, çağımızın reallıqları öz bədii ifadəsini tapır. Onun nəsrində keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq çağımıza qədər həyatımızda görüb-gördüklərimiz qələmə alınıb. Xüsusilə, keçid dövrünün ağrı-acıları, Qarabağ müharibəsinin doğurduğu əks-səda və həmin savaşa insanlara yaşatdığı acılıqlar Meyxoşun əsərlərinin məzmununu təşkil edir. Meyxoş Qarabağ mövzusunda «Alagöz» (əvvəlcə hekayə olub, sonra müəllif onu işləyib povest halına salıb), «Papaq», «Oğul», «Bir cüt ayaq heykəli», «Nişan üzüyü», «Minici qadın», «Nəğmə müəllimi» hekayələrini yazıb. Mən bu hekayələrin hər birində vətənsəverlik ruhu gördüm. Xüsusilə, ən çox xoşuma gələn «Nəğmə müəllimi» hekayəsi oldu. Hekayənin qəhrəmanı «boyca hamıdan balaca» nəğmə müəllimi Əlidir. Onun ölümü oxucunu sarsıdır, çünki çoxlarının edə bilməyəcəyi hünəri göstərir və sübut edir ki, çağdaş zamanda vətənsəverliyin yolu Qarabağ döyüşlərindən keçir.

İndi gəlirəm əsl mətləb üstünə. Meyxoş Abdullahın ilk romanına.

Bu romanı mən üç cəhətdən Meyxoşun nəsr yaradıcılığında uğur hesab edirəm. Birincisi; onun hekayə və povestdən sonra roman janrına müraciət etməsi sevindirici haldır. O, bizim əksər nəsr ustalarımızın ənənəsini davam etdirir. O ustalar ilk qələm təcrübələrini hekayədə sınamışlar, bu sahədə müəyyən uğur əldə edəndən sonra povestə müraciət ediblər. Hekayə janrında qazandıqları təcrübə onların köməyinə gəlib. Çünki süjet qurmaq, obraz yaratmaq, hadisələri canlı və inan-

dırıcı, real və görümlü təsvir etmək məharəti hekayədə sınımlıdır. Povest elə bir janrdır ki, buradan romana adlamaq mümkündür. Çox zaman povesti «mikroroman» adlandıranlar da olmuşdur. Meyxoş bir nasir kimi məhz təcrübə toplayıb roman sərəhdinə yaxınlaşıb.

Əlbəttə, onun ilk romanı haqqında «eladır», «çox gözəldir» kimi ibarəli hökm vermək niyyətindən uzağam. Romanda müəyyən çatışmazlıqlar da var və bunların da olması təbiidir, çünki ilk romandır. Amma ümumən götürdükdə bu əsəri qeydsiz-şərtsiz roman adlandırmaq olar.

İkincisi; romana xas olan ən mühüm elementlər, xüsusiyətlər Meyxoşun romanına da aiddir. Roman üçün ilk növbədə, həyat həqiqətinin təhrif olunmadan təsvir edilməsidir. Burada bədii təxəyyüldən doğan hadisələr və obrazlar da ola bilər, lakin öncə qeyd etdiyim kimi, həyata böhtan atılmamalıdır. Meyxoşun romanı Qarabağ müharibəsində əsir düşmüş bir azərbaycanlı qadının çəkdiyi müsibətlərdən, keçirdiyi sarsıntılardan söz açır. Bu hadisələr elə inandırıcı və real təsvir olunur ki, oxucu sanki bunları öz gözləri ilə görübmiş kimi müəllifə inanır.

Roman üçün ən mühüm məziyyət bir də müəllifin təsvir etdiyi obrazların tipik olmasıdır. Həyatda bu obraz ola bilərmi sualını vermirsən, bu obraz həyatda var deyirsən. Meyxoşun təsvir etdiyi bütün obrazlara bu mənada irad tutmaq çətindir. Romanın bir məziyyəti də odur ki, burada bütün hadisələr bir süjet ətrafında cəmlənə bilsin və bu hadisələrin hər biri digəri ilə məntiqi şəkildə bağlı olsun. Buna da müəllif nail olmuşdur. Nəhayət, hər hansı bir roman yazıldığı dövrün də ictimai-siyasi, mədəni durumu haqqında müəyyən bilgi verməlidir. Meyxoşun romanında Qarabağ müharibəsinin mahiyyəti, bu müharibənin səbəbləri və qarşı duran tərəflərin gücü və zəifliyi barədə aydın təsəvvür var.

Beləliklə, mən romanı ümumi şəkildə səciyyələndirdim. İndi isə roman barədə bəzi mülahizələrimi bildirmək istəyirəm.

Romanda sərt həqiqətlər öz əksini tapır. Hətta bəzi məqamlarda, xüsusilə, ermənilərin vəhşiliyini təsvir edən səhnələrdə bu sərtlik öz həddini aşır da. Amma müəllif həyatı məntiqdən çıxış edir. Azərbaycanlı qadının müsibətlərə düsar olması; – ərinin güllələnməsi, namusuna təcavüz edilməsi, körpə balasının ölümü, sonra namusuna təcavüz edildiyinə görə Vətənə yox, Rusiyaya getməsi və orada da kimsəsiz yaşayıb dünyaya vida deməsi...bütün bunlar sarsıdıcı səhnələrdir, amma inandırıcıdır.

Romanda bədiiylə publisistika bir-birilə qaynayıb-qovuşub. Ancaq burada publisistika bədiiyə tabe etdirilmişdir. Oxucu erməni vəhşilərinin yaşadığı mühitə daxil olur, onların düşüncə tərzi və hamıya məlum olan qeyri-insani xasiyyətləri ilə tanışlıq əldə edir. Təbii ki, onların qəsbkarlıq niyyətləri, «dənizdən dənizə Ermənistan» xülyaları haqqında məlumatları, bilgiləri romana heç bir ağırlıq gətirmir. Meyxoşun romanında bu mənada publisistik informasiya güclüdür.

Roman belə bir müraciətlə başlayır: «...Ey Soydaşım! Ey Həmvətənim! Nə qədər çətin də olsa, etiraf etməliyik ki, biz savaşa təkə torpaq deyil, bir çox mədəni dəyərlərimizi də itirmişik. Düşmən əsirliyində yüzlərlə qız-gəlinlərimiz, ana və bacılarımız olmanın işgəncələr çəkir. Onların acı fəryadları vətən oğullarını intiqama səsləyir.»

Bu çağırış romanın ideyasını, müəllif qayəsini bəyan edir. Yəni müəllif demək istəyir ki, mən bu romanı yazmaqda təkə ermənilərin vəhşiliyini yaxud əsirlərimizin nə müsibətlərlə üzləşdiyini təsvir etməklə işimi bitirmirəm, məqsədim həm də odur ki, hərəkətə keçək, işğal olunmuş torpaqlarımızı düşmənlərdən təmizləyək, intiqam alağ...

Romanda belə publisistik haşiyələr yaxud obrazların dilində səslənən düşüncələr az deyil.

Səidə – romanın əsas qəhrəmanı siyasətçi deyil, adi anadır, amma erməni əsarətində çəkdiyi əzabları onu elə həddə çatdırıb ki, həqiqəti tam anlayır: «Olya, mən nə siyasətçiyəm, nə də döyüşçü. Bir anayam, əsir düşmüş bir qadınam. Biz çox ürəyi-

yumşaq insanlarıq. Bizi aldatmaq çox asandır. Ürəyimizə gir, qəlbimitzi oxşa, çıx otur boynumuzda. Bədbəxtçiliyimiz ondadır ki, özgəyə göstərdiyimiz qayğını özümüz özümüzdə göstərə bilmirik. Bu xüsusiyyətlərimizə görədir ki, düşmənlərimiz bundan məharətlə istifadə edirlər. Vuruşuruq, bir-birimizi qırıb-çatırıq, zaman gəlir yenə də onlar qılığımıza girib barışırlar. Biz də heç nə olmayıbmiş kimi onları bağışlayırıq. Yenidən qucaq açırıq onlara. Bəli, üstündən bir müddət keçəndən sonra yenə də onlar it kimi canımıza daraşırlar. Tarixdə dəfələrlə belə olubdur». Romanda adı bir ananın əsl həqiqətləri dərk etməsi prosesi beləcə inandırıcılıqla təsvir edilib.

Təbii ki, romanın əsas qəhrəmanı olan Səidənin taleyi bizi daha çox düşündürür. O, anadır, ailəyə bağlı bir qadındır və romanda bu xətt aparıcıdır. Ərinin ölümü onu nə qədər sarsıtarsa da, dözü, körpə balasını yaşatmaq üçün hər bəlaya sinə gərir. Körpəsi öləndə isə (böyrəyi çıxarılmış körpə çox yaşamır) onda dözümlülük intiqama çevrilir. Çünki o, körpəsi yaşasın deyə namusuna təcavüz edildiyinə dözmüşdü, məhz balasının xətrinə özünü öldürməmişdi. Burada bir məqamı da qeyd etmək istəyirəm. Səidə namusuna təcavüz edildikdən sonra uşağına süd əmizdirmir, bunu özü üçün təhqir sayır və Vətənə də qayıtmaq istəmir. Hər halda, bu onun Azərbaycan qadınına xas olan mənəvi keyfiyyətlərindən irəli gəlir və biz ona haqq qazandırırıq.

Romanda hadisəçilik də nəzərdən yayınmır və bunu gizlətmək olmaz. Amma bu hadisəçilik onun bədii sanbalına xələl gətirmir. Çünki müəllifin Səidənin keçirdiyi psixoloji sarsıntıları təsvir etməsi də diqqətdən yayınmır.. Bu isə romanı maraqlı və oxunaqlı edir, emosionallığı artırır.

...Elə güman edirəm ki, oxucu bu romanı çox böyük maraqla qarşılayacaq. Meyxoşa gələcək yaradıcılığında uğurlar arzusu ilə bu yazıya nöqtə qoyuram.

Vaqif YUSİFLİ
Filologiya elmləri namizədi

... Ey, Soydaşım!.. Ey, Həmvətənim!.. Nə qədər çətin də olsa etiraf etməliyik ki, biz savaşa dərkə torpaq deyil, bir çox mənəvi dəyərlərimizi də itirmişik. Düşmən əsirliyində neçə-neçə qız, - gəlinlərimiz, ana və bacılarımız olmağın işgəncələr çəkirlər. Onların acı fəryadları vətən oğullarını intiqama səsləyir. Bizi qarşıda ağır, ağır olduğu qədər də şərəfli bir döyüş gözləyir... Yalnız, bu döyüş alnımıza vurulan damğanı, vicdanımızın ləkəsini silib təmizləyə bilər!..

Öldürsək, – namusumuzu, öləriksə – özümüzü gələcək nəsillərin qınağından xəcalətindən xilas edə bilərik!..

... Üç il düşmən əsirliyində yaşamış bir qadınla görüşümüzün baş tutması üçün nə az, nə çox; – düz bir il gözləməli oldum. Rusiyanın Stavropol vilayətinin Nadejda kəndində, Nuh əyyamındanqalma, köhnə və uçuq bir evdə yaşayan Səidəni mənə, düşmən əsirliyində olmuş və əsirlikdən xilas olandan bir ay sonra xəstəxanadaca keçinən hərbi dostlarımdan biri nişan vermişdi. O vaxtdan neçə dəfələrlə bu qadınla əlaqə saxlayıb, görüşmək arzusunda olduğumu bildirsəm də, istəklərim onun tərəfindən qəti şəkildə rədd edilmişdi. Buna baxmayaraq, ümidliydim və inanırdım ki, bir gün gələcək onun tərəfindən qəbul olunacağam. Mən onu başa düşürdüm, bilirdim ki, üç il əsirlikdə yaşamış bir qadının hissləriylə oynamaq, onun korşalmış yaddaşını oyatmaq nə deməkdir! Amma içimdən gələn bir istək heç vaxt mənə rahat buraxmır-

dı. Neçə dəfələrlə bu uzaq yolu qət eləsəm də, istəyimə nail olub onunla görüşə bilməmişdim. İnadımdan da əl çəkmirdim. Nəhayət, bir gün onunla görüşmək razılığını alanda, gecəni səhərə qədər yatmayıb, bu görüşün baş tutması üçün Allaha dua etdim. İçimdə özümə də aydın olmayan böyük bir təlaş vardı. Ömrümdə heç vaxt belə narahatlıq keçirməmişdim.

Kəndin dolanbac, çala-çuxurlu yollarını keçərək, o qadın yaşayan evə yaxınlaşdıqca, qəlbimdəki narahatlıq bir az da artmaqdaydı. Payızın çiskin yağışı, onsuz da duyğulu qəlbimi bir az da duyğulandıraraq, məni kövrək və küsəyən bir uşaq vəziyyətinə salmışdı. Havanın soyuqluğundan sümüklərim sizildayırdı. Boynumu qısıb, əllərimi ciblərimə salaraq, sanki öz-özümə sığınmış vəziyyətdə irəliləyirdim. Qarşıdakı tını da burulsaydım mənzil başına çatırdım. Hər şeyi qabaqcadan ölçüb-biçmişdim. Nə deyəcəyimi, nə soruşacağımı ürəyimdə dəfələrlə təkrarlayaraq, sanki rol üzərində işləyən aktyor kimi səhnəyə çıxmağa tam hazır vəziyyətdəydim. Bilirdim ki, işin çətinliyi həmişə başlanğıcında olur, necə ki, işə girişdin hər şey öz yoluna düşür.

Budur, bu da nə vaxtdan bəri yuxularıma haram qatan, bir an da olsun məni rahat buraxmayan, gecəli-gündüzlü fikir və xəyallarımın maraqlı dünyasına çevrilmiş o qadının yaşadığı ev. Əslində, məni ev yox, onun içində yaşayan sakini maraqlandırır. Amma ehtiraf etməliyəm ki, mən bircə dəfə də olsun, bu evin sakinini – o qadının üzünü görmədiyim vaxtlarda dərd-sərimi, arzularımı və soruşacaqlarımı bu evin lal-kar daş divarlarından soruşmuşam. Bəzən də kövrələrək, içimdə qüssəyə çevrilən istəklərimi, pıçıltıyla bu evin künc-bucağında dolaşdığım vaxtlar açıb danışmışam. Bu ev mənə daha mərhəm idi. Ona görə ki, bu neçə vaxtı o qadından bir-

cə kəlmə qopara bilmədiyim halda, bu lal-kar daş divarlarla çox danışib dərdləşmişdim...

Qapıya yaxınlaşıb, astaca qapını döydüm. Handan-hana, qulağıma döşəmə üzərində sürünən ayaq səsləri gəldi. Ayaq səsləri qapının ağzındaca kəsildi. Bir müddət heç nə eşidilmədi. İçəridəki adamın qapının gözlüyündən mənə baxdığını hiss etdiyimdən özümü yığışdırdım. Qulağıma zəif və iniltili qadın səsi gəldi:

– Kimdir?! – deyərək, güclə eşidiləcək səslə soruşdu.

Sanki azacıq yubansaydım həmin səsin sahibini bir daha görə bilməyəcəyimi zənn etdiyimdən, tezcə dilləndim:

– Mənəm... sizi görmək istəyən adam. Dünən bu barədə sizinlə söhbət etmişdik, xatırlayırsınızmı?! – Mən dünən qapı arxasındakı ayaqüstü söhbətimizi onun yadına salmağa çalışdım.

Araya dərin süküt çökdü. Sükut o qədər uzun çəkdi ki, mən onu bu dəfə də görə bilməyəcəyimi zənn etdiyimdən, ürəyim aramsız olaraq döyünməyə başladı. Bir müddət də keçdi. Sakitliyi dəmir qapının, sanki çoxdan bəri açılmayan, pas bağlamış cırıltılı səsi pozdu. Diksindim. Yarıaçılmış qapının önündə otuz beş, qırx yaşlarında, ortaboylu, arıq bir qadın dayanmışdı. Saçları dümağ ağarmış bu qadının solğun bənizi və gözlərimin içinə dikilən qorxunc baxışları, məni bir qədər ehtiyatlı olmağa vadar etdi. Fikirləşdim ki, hər hansı yanlış hərəkətim və ya yerinə düşməyən sözlərim, bu qapının üzümə birdəfəlik çırılmasına səbəb olacaqdır. Özümü zorla ələ alıb:

– Salam... Xoş gördük, sizi!.. – dedim.

Özümü tamam itirmişdim, bilmirdim necə edim ki, qadının bir anlıq da olsa rəğbətini qazana bilim. Əgər o, qapını üzümə çırpıb getsəydi, yəqin ki, onunla görüşmək mənə bir daha qismət olmayacaqdı. Bunu mən yəqin bildirdim. Çünki

bu bir ildə onunla görüşmək imkanı əldə etmək mənim üçün necə də çətin olmuşdu.

Qadın nəzərlərini məndən ayırıb, döşəməyə dikdi və xırıltılı səslə:

– Keçin içəri!.. – dedi.

Otağa girən kimi burnumu kəşif qoxu iyi qıcıqlandırdı. Elə bil neçə illərdi bu mənzilin qapı-pəncərəsi bağlı qalmışdı. İçərinin havası dəhşətli dərəcədə ağır və boğucu idi. Az keçməmiş otağın ağır, üzücü havasına öyrəşdim. Mənzil bi-rotaqlı idi. Divara vurulmuş kağız örtüklərin, his-pasdan saralıb, tökülməsindən bilmək olurdu ki, burada uzun illərdən bəri təmir işləri aparılmamışdır. Evin divarlarındakı enli çatlar və bu çatlardan sallanan hörümçək torları, mənzildə həyat deyilən bir aləmin sanki çoxdan dayandığından xəbər verirdi... Əslində, burada insanı yaşamağa sövq edən elə bir mənalı şey də yox idi. Nə vardısı, hər şey darıxdırıcı və zəhlətökən idi. Yalnız, otağın sağ tərəfindəki divara vurulmuş xalçadan savayı. Divardan asılmış xalça bu hisli-paslı otağı azacıq da olsa abıra salırdı. Bəlkə də, elə bu xalçaya görəydi, özümü zorla da olsa inandırmağa çalışırdım ki, burada insan deyilən bir məxluq yaşayır. Xalçanın haradan gəlib bura çıxması beynimdə bir sual doğururdu.

Oturmaq üçün mənə təklif olunan stul bir neçə yerdən məftillə sarınmışdı. Stolun üstündəki məxmər parçadan olan örtük isə süzülüb, nimdaş hala düşmüşdü. Döşəmənin üstünə salınmış yırtıq palaz köhnəliyindən dürgələnerək adamın əl-ayağına dolaşırdı. Ayaq altındakı döşəmə çürüyüb, söküldüyünə görə, ağırlığa tab gətirməyərək cırıldayıb, əsəbləri qıcıqlandırırdı. Nəzərlərim evin küncündə, köhnə gödəkcə üstündə, başını pəncələri üzərinə qoyaraq uzanmış itə sataşanda, duruxub qaldım. İt qoca və pəzəvəng idi. Bayaq evə girərkən burnumu qıcıqlandıran kəşif qoxu iyinin hardan gəl-

diyini, deyəsən, indi anlamağa başlayırdım. İtin könülsüz halda başını qaldırıb, yalnız bircə ağız hürməsindən, onun hələ sağ olmasını anladım. İt hürərkən onun cəhənglərindən süzülən selikqarışıq maye ürəyimi bulandırsa da, özümü zorla saxladım. Çoban itinə oxşar bu itin kiçik bir otaqda, qadınla birlikdə olması məni təəccübləndirdi. Görkəmindən ev şəraitində saxlanılan itlərə heç cür bənzəmirdi. O, çox kobud və yöndəmsizdi. Fikirləşdim ki, əgər bu it ev-eşiyi qorumaq üçün saxlanılırsa, bəs niyə görə ona həyətdə bir yer ayrılmalıdır? Həm də, həyatın bütün əzabını yaşamış, başı olmazın işgəncələr çəkmiş bir qadının evində it saxlaması – yəqin ki, bu iti o qulaqyoldaşı seçmişdi özünə – mənə heç cür çatmırdı. İtə hədsiz dərəcədə maraqlı göstərməyim, fikirlərimi dağıdaraq, məni əsas məsələdən yayındırırdı. Amma əmin idim ki, itlə qadının arasında nə isə, xırda da olsa, bağlılıq vardır. Bu indilərdə məni maraqlandırmasa da, ürəyimdən keçirdim ki, əgər söhbətimiz alınarsa, hökmən bu barədə ondan bir şey soruşacağam.

Qadın məndən bir qədər aralıda, divarın küncünə qoyulmuş kətilin üstündə oturdu və başını aşağı salaraq susdu. Söhbəti nədən başlayacağımı özüm də bilmirdim. Ondan nələr soruşacağımı bu bir ildə, bəlkə yüz dəfələrlə ürəyimdə götür-qoy etsəm də, indi onların heç biri yadıma düşmürdü. Beynimdə ilişib qalan suallardan biri, bu zavallı qadının üç il əsirlikdə olduğu müddətdə nələr çəkməsi idi. Əslində, onun hansı əzablar çəkdiyini anlayırdım. Əgər bu barədə durub danışsaydım, onun özünü də təəccübləndirəcəkdim. Zarafat deyil, bu insan üç il əsirlikdə yaşamışdı. O, həyatın dözülməz ağrılarıyla baş-başa qalmışdı. Yəqin ki, çəkdikləri mənim duyduqlarımdan qat-qat ağır olardı. Əlbəttə, bu belə də olmalıydı, axı biz hər şey barədə nisbi fikirləşirik. Fikir və duyğular isə gerçəkliyi əks etdirmir.

Dönüb evi bir də gözucu nəzərdən keçirtdim. Gözlərim yenə də otağın küncündə mürgüləyən köpəyə sataşanda, istədim ki, söhbəti elə buradan başlayım və soruşum ki, itin bu evdə nə işi var? Amma tezcə də fikrimdən daşındım, düşündüm ki, söhbəti bu yöndən başlamağım qadının qəlbinə toxuna bilər. Odur ki, sözümü başqa səmtdən salaraq soruşdum:

– Səidə xanım, necəsiniz?

Mənim səsimdən, o, sanki yuxudan qəfil ayılan adamlar kimi dinksindi. Sonra başımı asta-asta qaldıraraq, nəzərlərini üzümə dikdi, acıqlı, amma güclə eşidiləcək səslə:

– Əgər söhbətimizin alınmasını istəyirsinizsə, bir də mənə xanım deməyin! – dedi və bir qədər susdu. Sonra dişlərini bir-birinə sıxaraq, başımı asta-asta qaldırıb gözlərimin içinə baxdı və:

– Mən xanımlığımı da, analığımı da orda, düşmən əsirliyində olarkən qoyub gəlmişəm. Məni adımla çağır... mənə belə xoşdur! – dedi.

Söhbətin ilk başlanğıcında belə sərt üzlə qarşılaşacağıma gözləmədiyimdən bir qədər tutuldum. Amma onun bu sözləri, elə bil, bütün yaddaşımı oyatdı. Bayaقدan beynimin künc-bucağında ilişib qalmış suallar, sanki bir-bir yaddaşıma axırdı. İndi-İndi xatırlamağa başladım ki, mən hər dəfə onunla görüşə gələndə cibimə, qabaqcadan yazıb hazırladığım suallar qoyardım. Görüşümüz baş tutmayanda, geri dönərkən vərəqə yazdığım həmin sualları cırıb atar və axşam yenilərini yazmağa başlayardım. Bu minvalla hər gün, hər gecə yeni suallar axtarıb tapar və hər gün də tapdığım o sualları yendən cırıb atardım. Bu hesabla mənim ona verəcəyim sualların sayı-hesabı ölçüyə, gəlməz dərəcədə çox idi. Amma bayaقدan söhbətimizə nərdivan olası bir sual belə tapa bilmirdim. O, bu sözləriylə mənə köməklik etdi və əsirlikdə olmasını di-

lə gətirməklə, ondan nələrlə soruşacağımı, sanki öz əlləriylə ipə-sapa düzdü. Ancaq onun sərt və acıqlı sözləri məni bir anlıq da olsa çaşdırdı, dilim dolaşa-dolaşa:

– Əlbəttə... əlbəttə... Siz necə məsləhət bilirsiniz elə də olsun, – deyə özümü vəziyyətdən çıxarmağa çalışdım.

Qadın bir qədər susdu. Sonra nəzərlərini üzümdə cəmləyərək:

– Söz verin ki, bu danışdıqlarımızdan heç kəs xəbər tutmayacaq və bu barədə heç kəsə bir kəlmə də olsun deməyəcəksiniz. Çünki mən iki ildir ki, burada yaşayıram. – dedi, – Hələ qonşuların mənim kimliyimdən, haradan gəldiyimdən, düz ağıllı-başlı xəbərləri yoxdur. Onlar məni, sadəcə olaraq, ruhi xəstəliyə tutulmuş bir qadın kimi tanıyırlar. Burada heç kəslə əlaqəm yoxdur. Amma qonşular hər gün səhərlər qapının ağzına itə və mənə ərzaq qoyurlar. Geyindiyim pal-paltarlar da onlarınkıdır. Haradan gəldiyimi də, əsirlikdə yaşadığımı da hamıdan gizlin saxlayıram. Burada qeydiyyatım olmadığına görə, dövlətdən yardım da almıram. İstəyirəm ki, hər şey gizlin qalsın. Bu illər ərzində sağ qalan qohum-əqrabalaramın heç birini soraqlayıb, aramamışam. Bilirəm ki, onlar məni ölmüş bilirlər. Qoy, belə də olsun. Bu mənimçün daha yaxşıdır. İndi siz məni başa düşürsünüzmü? Söz verirsinizmi, danışdıqlarımızın hamısı ikimizin arasında qalacaqdır?!

Mən hər şeyə razı idim. Hansı təklif edilsəydi belə, sözsüz razı olacaqdım, təki o, mənimlə dərdlərini, fikirlərini bölməyə razılıq verəydi. Ona görə də, tezcə öz razılığımı bildirdim:

– Əlbəttə, hər şey sizin razılığınızla olacaq, başqa cür ola bilməz. Siz qətiyyətlə narahat olmayın, – dedim. – Amma mən də xahiş edirəm, heç nə gizlətməyin, nə varsa hamısını açıq danışın. Əgər bacarsanız, məni özünüzdə doğma, əziz bir adam bilin. Hər şeyi başa düşürəm. Bilirəm ki, olub-keçmiş-

ləri xatırlamaq sizin üçün nə qədər ağırdır. Çalışın ki, özünü-
zü ələ ala biləsiniz.

Araya bir qədər sükut çökdü. Qadın danışmağa tərəddüd
edirdi. Bəlkə də o, söhbətin haradan başlayıb, harada qurtara-
cağını fikirləşirdi. Onun nə fikirləşdiyini deyə bilmərəm, am-
ma hiss edirdim ki, təlaş içərisindədir. Onun narahatlığı
açıq-aydın hiss olunurdu. Elə bu vaxt evin küncündə uzanmış
it, ağzını geniş açaraq uzun dilini bayıra çıxarıb əsnədi. Son-
ra üzünü sahibinə tutaraq bir-iki ağız hürdü.

Qadın ayağa qalxıb, evin başqa bir küncündə, pərdə çə-
kilmiş xəlvət yerə girdi. Bir azdan əlində qab oradan çıxıb itə
tərəf getdi. Əlindəki qabı itin qabağına qoyub, özü də dizüs-
tə çökdü. İt yalmanaraq başını asta-asta qadının dizlərinə
sürtdü, sonra acgözlüklə qabdakı yeməyə girişdi. Qadın isə
məsum və məzlum baxışlarıyla itin yemək yeməsinə tamaşa
edə-edə, onun iri, tüklü başını sıgallayırdı. Diqqətlə onlara
baxdığımı görüb:

– Oğlum Ruslandır!.. – dedi. Sonra itin çənəsindən tutub
ehmalca silkələyərək: – Anasından qoca görünür, elə deyil-
mi? – deyə gülümsədi.

Həmin anda qadının bayaq dediyi sözlər yadıma düşdü: –
«Qonşuların mənim kimliyimdən, haradan gəldiyimdən xə-
bərləri yoxdur. Onlar məni ruhi xəstəliyə tutulmuş bir qadın
kimi tanıyırlar». – Doğurdanmı, bu qadın ruhi xəstədir? – de-
yə, düşündüm. Davranışından və danışığından ruhi xəstəli-
yə tutulması o qədər də hiss olunmayan bu insanın düşdüyü
vəziyyət ürəyimi ağrıtdı.

İt qabdakı yeməyi yeyəndən sonra, uzun qırmızı dilini çı-
xararaq, ağız-burnunu yalamağa başladı. Qadın isə, sanki
otaqda olduğumu unudaraq, itlə əylənməkdə davam edirdi.
Bu dəmlərdə onun eyni açılmışdı, bayaqkı qaş-qabaqlı adam

deyildi, elə bil. İt də, qadının ona göstərdiyi nəvazişdən şəl-
lənərək, o yan-bu yana aşaraq, sahibinin əllərini yalayırdı.

– Oğlumun beş yaşı var, yaman qocalıb, – deyə o, xəfif-
cə gülümsədi. Onun gulum səməsi acıqlı sifətini açmaq əvə-
zinə, bir az da qeyizləndirdi. Sanki o, heç ömründə gülmə-
mişdi. Qadın bir azdan ayağa qalxıb əvvəlki yerinə qayıtdı və
əllərini qoynunda çarpazlayaraq, gözlərini bir nöqtəyə dikib
qaldı. Sakitcə oturub ona tamaşa edirdim. Gözləyirdim ki, hər
şeyi özü danışsın. O isə tələsmirdi. Fikirlərini bir yerə topar-
lamaq üçün, sanki uzun-uzadı vaxt lazım gəlirdi ona. Nəha-
yət ki, dilləndi:

– ... O günü axşam saat on olardı, həyat yoldaşım canhö-
vüllü evə daxil olub: – «Tez ol, yığış, düşmənlər şəhəri tutub-
lar!» – dedi. – Sonra beşikdə yatmış üçaylıq oğlumuzu da
qucağına götürərək, məni tələsdirdi. Bu xəbər nə qədər dəh-
şətli olsa da, məni qorxutmadı. Ona görə ki, iki ildən artıq idi
top və mərmə səsələrinə öyrəşmişdik. Bu müddət ərzində şə-
hərin əli silah tutan kişiləri düşmənlə üz-üzə, göz-gözə sən-
gərlərdə vuruşurdular. Son bir ayda isə şəhərin düşmənlər tə-
rəfindən tutulacağı barədə şayiələr dolaşmaqdaydı. Ona görə
də, ərimin qəfil söylədiyi bu bəd xəbəri, sanki gözləyirmiş
kimi sakitcə qarşıladım.

Amma tez yır-yığış etməyə başladım. Ərim məni tələsdi-
rirdi:

– Tez ol, heç nə götürmə, piyada gedəcəyik! – deyirdi.

Kiçik bir bağlama və uşağın geyim əşyalarını götürüb
evimizi tərk etdik. Şəhərin cənub istiqamətində döyüşlər ge-
dirdi. Gecənin qaranlığını yarıb keçən mərmilərin uğultusu,
az keçməmiş partlayaraq ətrafı lərzəyə salırdı. Hər tərəfdən
od-alov yüksəlirdi. İnsanlar şəhərin qərb istiqamətindəki şos-
se yoluna tərəf axışırdılar. Oradan şəhəri tərk edib, işğal

olunmamış ərazilərə çıxmağı zənn edirdilər. Həyat yoldaşım qolumdan tutaraq, məni əks istiqamətə çəkib:

– İndi bu dəqiqə oranı bombalayacaqlar! – dedi.

Doğrudan da, az keçməmiş asfalt yolunun ətrafını güclü top atəsinə tutdular. İnsanlar pərən-pərən olub, ətrafa səpələndilər. Uanımda dəhşətli bir vahimə dolaşdı, yavaş-yavaş qorxmağa başlayırdım.

... Yaz yenicə girsə də, hava bərk soyuq idi. Tələsdiyimdən əynimə qalın paltar geynməmişdim. Bir tərəfdən havanın soyuqluğu, digər tərəfdən də ətrafdakı müdhiş və qorxunc səs-küy bədənimə əsim-əsim əsdirirdi. Atılan mərmilər dirəkləri aşdığından, şəhərə gələn elektrik xətti də kəsilmişdi. Buna baxmayaraq, göy üzü ayılı-ulduzlu olduğuna görə, ətraf aydınca görünürdü. Ərim bir əliylə oğlumuz Ruslanı tutaraq bağrına basmış, o biri əlində də avtomat silahı qabaqda irəliləyirdi. O elə sürətlə gedirdi ki, mən onun arxasınca, ancaq qaçmalı olurdum. Arada da dönüb mənə təskinlik verərək, canımdakı qorxunu çıxarmağa çalışırdı.

– Qorxma, bu tərəflər sakitlikdir. – deyirdi. – Şəhərin girişindəki körpünü keçsək, daha bizə zaval yoxdur. Bircə ora çatsaydıq, – deyə o, tövşüyə-tövşüyə irəliləyirdi. Oğlumuz bu qaçdı-qovduda sərsəm olmuşdu. Uşaq elə hey qışqırırdı. Onu sakitləşdirmək mümkün olmurdu. Uşağı ərimin qucağından alıb, sinəmə sıxdım. O, bir azca kiridi. Elə bu vaxt camaatın axışdığı şosse yolunun kənarından bərk qışqırıq eşidilməyə başladı. Deyəsən, ora qaçısan insanlar düşmən mühasirəsinə düşmüşdülər. Topların, mərmilərin səsini indi avtomat silahlardan atılan güllələrin səsi əvəz edirdi. Bir yandan da, qadınların, uşaqların səsi aləmi başına götürmüşdü. Biz körpüyə yaxınlaşırdıq. Birdən ərim dayanaraq yerə çökdü və işarə etdi ki, mən də oturum. Uşağı bağrına basıb dizüstə çökdüm.

Ərimin arxasında olduğum üçün qabaqda nələrin baş verdiyindən xəbərsizdim. O dönüb pıçıltıyla qulağıma dedi:

– Görürsən, körpünün girəcəyində düşmən hərbi maşını dayanıb. Ehtiyatlı ol, uşaq ağlamasın. Özünü də tox tut, qorxma, hər şey yaxşı olacaq. – Sonra məni ürəkləndirmək üçün bir az bərkdən: – Analarını ağlar qoyacam onların! – dedi.

Ərim zabit idi. On il rus ordusunda kapitan rütbəsində xidmət etmişdi. Döyüşlər başlayandan sonra, Vətənə dönüb könüllülərdən ibarət partizan dəstəsi yaratmışdı. Bir neçə ay bundan qabaq ona mayor rütbəsi verilmişdi. O, yaxşı atıcı idi, bütün silah növlərindən başı çıxırdı. Düşmənlər onun başına çoxlu pul ayırmışdılar.

Ərim həyacanlıydı, bu yəqin ki, oğlumla mənə görədi. Uşaq kirimişcə yatırdı. Narahat olub ayrılmaması üçün qucağımda onu bir az da rahatladım. Əslində, oğlum çox sakit uşaq idi. Qarnını doyuzdurandan sonra günlərlə yatardı. Bir də ki, üçaylıq uşaqdı da, onun yatmaqdan başqa nə işi ola bilərdi.

Göy üzü tər-təmiz olduğuna görə, körpüdəki hərbi maşın və maşının qarşısında dayanmış əliləhli iki əsgər aydınca görünürdü. Ərimin qulağına hərbi maşının qarşısında gördüyüm əsgərləri deyəndə, o, barmağını dodaqlarının üstünə qoyub, mənə susmaq işarəsi verdi. Mən başımı onun kürəyinə dayayaraq, bu qorxulu anın ötüb keçməsinə gözləyirdim. Ərim sakit və təmkinli görünməyə çalışırdı. Onun əsl hərbi olduğunu indi anlayırdım. Bir azdan o, başını mənə tərəf əyib yavaşca:

– Onlar üç nəfərdir, görürsən? Biri də maşının içindəymiş.

Mən hərbi maşına tərəf boylandım. Maşının üstündə qoyulmuş plemiyotun arxasında dayanmış hərbi, bir azdan sa-

ğa-sola yaylım atəşi açmağa başladı. Aramızdakı yüz-yüz əli metr məsafədən şaqqıldayan plemiyotun səsi, bizim hər üçümüzü diksindirdi. Oğlumuz da qorxaraq yuxudan ayıldı və ayılan kimi də ağlamağa başladı. Mən uşağı sinəmə sıxıb, onu əmizdirməyə başladım. O tezcə də kiridi. Bu vaxt ərim məni silkələyərək, sanki yuxudan ayıldırımı kimi pıçıldadı:

– Körpüyə yaxınlaşmaq lazımdır, yavaş-yavaş arxamca gəl!

O bunu deyib əyilə-əyilə kol-kosun arasıyla aşağı tərəfə endi. Mən də addımbaaddım onun arxasınca yeriyirdim. Qorxudan uşağı sinəmdən ayırmamışdım. Körpə də, dünyadan xəbərsiz halda qarnını doyurmaqda davam edirdi. Körpüyə yaxınlaşmışdıq, onlarla bizim aramızda otuz-qırx metr məsafə ola olmayaydı. Ərim avtomat silahını çiyindən aşırıb, düşmən əsgərlərinə tərəf tuşladı. Mən onun nə edəcəyini anlamadığımdan, əlimlə ehməlcə çiyinə toxundum. O, başını mənə tərəf çevirib, güclə eşidiləcək səslə:

– Uşağın qulaqlarını möhkəmcə qapa! – dedi.

Ondan nə isə soruşmağın və ya göstəriş verməyin mənasız olduğunu anlayaraq, dediklərinə sözsüz əməl etməliydim. Odur ki, başımdakı yaylığı açıb, əlimdə dürgələdim və möhkəmcə uşağın sifətinə basdım. Özüm də gözlərimi yumaraq, başımı ərimin kürəyinə söykədim. Gözləyirdim ki, elə bu dəqiqə atəş açılacaqdır. Amma atəş açılmadı. Bir müddət beləcə səkdi-səkdidə gözlədim. Nəyə görə onun atəş açmadığını anlama bilmirdim. Eləcə, gözlərim yumulu halda bu dəqiqə atəş səslərindən diksinəcəyimi zənn edirdim. Nəhayət, atəş səsləri eşidildi. Atəş açan ərim yox, düşmənlər idi. Hərbi maşından yenə də sağa-sola güllələr vıyıldayırdı. Ərim, elə bil, düşmənlərin atəş açmasını gözləyirmiş, üç dəfə sərrast atəş açdı. Bunu həm avtomatın səsindən, həm də başımın üç dəfə möhkəmcə silkələnməsindən hiss etdim.

Ərimin atəş açmasıyla, qarşı tərəfin susması bir an oldu. Mən hələ də gözlərimi yumaraq, əlimdəki yaylığı uşağın üzünə basmaqda davam edirdim. Elə bu vaxt ərim dönərək məni qucaqladı və:

– Gördün, Səidə, sənə demədimmi onların analarını ağladacağam? Bax üçünü də gəbərtdim.

Onun dediklərinə inanmağım gəlmirdi. Gözlərimi açıb körpüyə tərəf boylandım. Nə maşının üstdə, nə də ki, qarşısında heç kəs gözüme dəymədi. Sevincimdən ağlaya-ağlaya:

– Əli, doğrudanmı onları vurdun?! – soruşdum.

– Vurdun nədi, analarını lap mələr qoydum! – deyə o, uşaqla birlikdə qucaqlayıb məni bəğrinə basdı. Sonra nə fikirləşdisə, tez məni özündən aralayıb soruşdu:

– Səidə, uşağın səsi gəlmir, boğulub elər e...

Sanki yuxudaymış kimi diksindim. Yadıma düşdü ki, hələ də yaylığı tifil balamın üzündən götürməmişəm. Yaylığı götürən kimi uşaq qucağımda çırpındı və bir-iki ağız bərkdən qışqırdı. Sonra səsini udub kiridi. Ay işığında uşağın gözləri tələyə düşmüş siçanın gözləri kimi parıldayırdı. – Az qalmışdı ha, səni öldürüm, – deyə, pıçıldadım və uşağın üz-gözündən öpməyə başladım. Körpə isə balaca, toppuş əllərini düyünləyərək, gözlərini ova-ova gərnəşirdi. Yazıq uşağın yuxusunun vaxtı keçirdi.

Ərimin qərarını gözləyirdim, hər şey ondan asılı idi. Əgər o desəydi, – al bu silahla özünə və körpənə atəş aç, sözsüz onun əmrinə tabe olub, özümü və körpəmi qətlə yetirməyə hazır idim. Ərim isə susurdu. Susmağıyla yanaşı hiss edirdim ki, o, sakitcə ətrafı dinləyir. Arada, uzaqdan eşidilən avtomat səsləri gecənin sakitliyini pozurdu.

Əli bir azdan ayağa qalxdı. Sonra mənim də qolumdan tutub ayağa qaldırdı və uşağı qucağımdan alaraq, körpüyə tərəf irəlilədik. Körpüyə çatıb, hərbi maşının yanından keçdik.

Düşmən əsgərlərindən ikisinin meyiti maşının qabağında, biri isə üstündə uzanıb qalmışdı. Ərim onların da avtomatlarını götürərək, çiyindən asdı və oradan uzaqlaşdıq. Gecə yarıydı. Yorğunluqdan qıçlarım bir-birinə dolaşırdı. Yuxusuzluq gözlərimi elə acılaşdırmışdı ki, yeriyyə-yeriyyə ayaqüstəcə mürgüləyirdim. Xoşbəxtlikdən oğlumuz susurdu. Amma aradabir ağız-burnunu əyib zarımasından ona soyuq olduğunu hiss edirdim. Körpüdən xeyli aralansaq da, hələ də yol gedirdik. Çökəklikdən yuxarı qalxdıqca, şəhərdən görünən odalovun işığı, sanki böyük bir ərazinin oda qalandığından xəbər verirdi. Şəhərin bu vəziyyəti hər ikimizin ürəyini ağrıtdı. Dış-dırnaqla qurduğumuz ev-eşiyin bir anın içindəcə darımağın edilməsiylə heç cür barışa bilmirdik. Bu heç mümkün də deyildi.

Əli keçib getdiyimiz yolu, kol-kəsəyi yaxşı tanıyırdı. Ona görə də, hara gedəcəyimizi ondan soruşmaq ağıma belə gəlmirdi. Bircə onu fikirləşirdim ki, hara gediriksə gedək, ancaq sağ-salamat olaq. Havanın soyuqluğu isə iliyə işləyirdi. Səhərə yaxın olduğundan havada duman-çən vardı. Dumanqarışıq şəhərdə damcıları adamın üzünü dalayırdı. Otların üstü də şəhlə örtülmüşdü. Bir addım da olsun yeriməyə taqətim qalmamışdı. Tərslikdən, ayaqqabılarımın altı da qopub düşdüyükdən, ayaqlarım suyun isindəydi. Dizlərimdən başlayan gizilti başıma vururdu. Ərimin çiyinlərindən asılı vəziyyətdə qalmışdım, o da yorulub, əldən düşmüşdü. Yorğunluğunu gizlətməyə çalışsa da, nəfəsini çiyinlərindən aldığı hiss edirdim. Bir qolunun üstə uşaq, digər əlində də üç avtomat silahı daşıyan adamın vəziyyəti necə olmalıydı bəs?! Hələ, bir yandan da mən ona yük olmuşdum. Arada mənə təskinlik verərək deyirdi:

– Bir az da özünü toxtaq tut, çatırıq, sonra döyünca yatıb dincələrik.

Hara olursa-olsun, bir azca oturub dincimi almaq istəyirdim. Lap suyun, palçıqın içi də olsa belə. Ərimin sözləri məni o qədər sakitləşdirirdi ki... Onun sözlərindən sonra qıçlarım, elə bil, qüvvət gəlirdi. Amma bir-iki addım atandan sonra yenə də yorulub əldən düşürdüm. Qarşıda uzanıb gedən üzüm bağları görünürdü. Sıralanan beton dirəklər, səf-səf düzülmiş əsgərlərə bənzəyirdi. Bir az aralıda balaca bir koma gözə dəyirdi. Yəqin ki, bu, bağ gözətçisinin koması idi. Ehtiyatla komaya yaxınlaşıb, içəri girdik. Komanın içi isti idi. Soyuq eşikdən içəri girən kimi beynimi yuxu elə çulğaladı ki, bir an da olsun ayaq üstə dayana bilməyib, quru küləşin üstünə çökdüm. Uzanan kimi yuxu məni apardı. Elə bil, qulağımın dibindən daşla vurmuşdular, nə qədər yatdığımı bilmədim. Sanki min ilin yorğunluğunu canımdan çıxarırdım. Əgər körpəm ağlayıb, məni yuxudan oyatmasaydı, yəqin ki, hələ bu tezlikə oyanmayacaqdım. Gözlərimi açıb bir qədər duruxub qaldım. Harada olduğumu, əvvəlcə anlaya bilmədim, dəli adamlar kimi yan-yörəmə boylanırdım. Komanın bir küncündə, silahını sinəsinə basaraq yuxulmuş ərimi, bir də böyrümdə ağlayan körpəni görəndə, olub-keçənləri xatırladım. Yuxudan ayılasan və birdən-birə düşdüyün bədbəxtliklə üz-üzə qalasan, adama gör necə gələr? Bir anın içində başıma gələnləri xatırladım. Olub-keçənlər o qədər dəhşətli, o qədər ağır idi ki, bunları xatırlayanda dünya adamın başına daralırdı. Bircə şeyə sevinirdim, sevinirdüm ki, nə yaxşı ərim, oğlum sağ və salamatdırlar. Mənə təsəlli verən yalnız bir yerdə olmağımız idi.

Hava bir qədər işıqlaşmışdı, yan-yörəni seçmək olurdu. Oğlum qucağıma götürüb sinəmə basdı. O, ağlamaqda davam edirdi. Bilirdim ki, uşağın yeri yaşıdır, bələyini açdım. Gecədən bəri bir dəfə də olsun yeri dəyişdirilməyən oğlum, su içərisindəydi. Əski-üskünün kəşif qoxusu burnumu qıcıq-

landırdı. Belə gecələrdə onun yerini, bəlkə üç-dörd dəfə dəyişdirərdim. Evdən çıxarkən uşağın pal-paltarını sahmanlayıb, götürmüşdüm. Onun yerini rahatladım, sonra sinəmə basıb yedizdirməyə başladım. Oğlum yaman acmışdı, ac qurd kimi canıma elə daraşmışdı ki... Bir azdan o, yenidən yuxuya getdi. Uşağı yanıma, küləşin üstünə qoyub üstünü örttdüm. Özüm də, deyəsən soyuqlamışdım, bədənim sızıldayırdı. Üstümə atıb, bürünməyə bir şey yox idi. Əllərimi qoynuma qoyub, öz-özümə sığındım və bundan sonrakı taleyimiz barədə düşünməyə başladım. Nə edəcəyik, hara gedəcəyik?.. Başımıza bundan sonra nələr gələcək?.. Cavabsız suallar beynimi elə dumanlandırmışdı ki, ağılıma heç nə sığışmırdı. Hər şeyə heyfslənirdim. İtirdiklərimin hamısı mənə ağır gəlirdi. Evimdə qoyub gəldiyim kibrit çöpü də, bu anda mənim ürəyimi ağrıdırdı... Qoyub gəldiyim hər şey üçün burnumun ucu göynəyirdi. İnsan əlindəkilərinin qədrini çox heyif ki, onları itirdikdən sonra anlayırıq. Onda da, nə faydası... Bəlkə də, bu şeylər barədə çox fikirləşəcəkdik. Elə bu vaxt yolun altındakı dərədə beş-altı nəfər əsgər görüldü. Mən onları lap aydınca görürdüm. Amma bizim və ya düşmən əsgərləri olduqlarını ayırd etməkdə çətinlik çəkirdim. Ərimi oyatdım və əsgərləri ona göstərib:

– Əli, ora bax, orda əsgərlər var! – dedim.

O yerindən dik atıldı. Gözlərini ovub, diqqətlə bizdən xeyli uzaqda olan əliləhlə əsgərlərə baxdı. Onların səslərini eşitsək də, nə dildə danışdıqlarını ayırd etməkdə çətinlik çəkirdik. Əli onlara bir xeyli göz qoyduqdan sonra yavaşca:

– Ehtiyatlı ol, düşmənlərdir! – dedi. Sonra mənə ürək-dirək vermək üçün əlavə etdi:– Özünü tox tut, qorxub eləmə.

Bəlkə də, qorxu deyilən o müdhiş varlıq canımda yox idi. Ərimin bu sözlərindən sonra, doğrudan da, qorxmağa başladım. Necə də qorxmayaydım, məgər bizi isti ocağımızdan

çöllərə salan, elə bu qorxu hissi deyildimi? Əgər qorxu hissi canımızda dolaşmasaydı, elə ev-əşiyimizdə qaxılıb qalardıq da... Amma necə olsa, ərim yanımdaydı, döyüşçüydü, əliləhləydi. Canımdakı qorxunu özümdən uzaqlaşdırmaq üçün ona arxayın olmalıydım. Əlinin sir-sifətində isə zərrə qədər də olsun qorxu hissi görünmürdü. Yəni doğrudanmı, döyüşçülərin hamısı belə olur? – düşündüm. Nə olursa-olsun, bu qan-qadanın xatasız sovuşub keçməsinə arzulayırdım. Bilirdim ki, bu dəqiqələrdə Əli lap cəngavər olsa da belə, mən və körpəmiz onun əl-ayağına sarmaşlıq kimi sarınmışıq. Bəlkə o tək olsaydı çoxdan öz qərarını verərdi.

Əli bir an da olsun gözlərini düşmənlərdən ayırmadan, onların hər bir hərəkətini izləyirdi. Elə bu vaxt xəyalımıza gəlməyən bir hadisə baş verdi. Əsgərlərdən biri çiyindəki silahını aşırıb yanındakı yoldaşlarının birinə verdi və yolun üstünə adlayıb, komaya tərəf qaçmağa başladı. Həmin anda hiss etdik ki, əsgəri komaya tərəf qaçmağa vadar edən, onun komadan ayaqyolu kimi istifadə etmək istəyidir. Çünki o, qaça-qaça belindəki qayışını açdı.

– Əclafın bu işi hardan çıxdı? – deyə, Əli mızıldandı.

Əsgər isə biz tərəfə qaçmaqda davam edirdi. Onunla bizim aramızda yüz metrədən də az bir məsafə qalmışdı. Ərim ehməlcə əlini çiyinə qoyub dedi:

– Səidə, uşağı da götür keç mənə arxama. Qoy, o əclaf girsin komaya, onun əcəli elə burda çatıbdır.

O elə arxayın danışdı ki, elə bil, komaya tərəf gələn düşmən əsgəri yox, itdən-pişikdən bir şey idi. – Nə olsun əlində silahı yoxdur, bəs o yolda dayanan əsgərləri Əli görmürdümü? – deyə fikirləşdim. Hər halda, ağılım bir şey kəsmirdi. Ancaq onu bilirdim ki, Əli düşmən əsgərini komada diri də tutsa, onu öldürsə də, bu hadisə bizim üçün yaxşı qurtarmayacaqdır. Bilmirəm, nədənsə ürəyimə belə danmışdı.

Düşmən əsgəri bizim on addımlığımızdaydı. Komanın taxta qapısının təpiklə vurulub açılmasıyla, ərimin əsgərin alınına avtomatın qundağıyla güclü zərbə endirməsi bir anda oldu. Bu elə tez və gözlənilməz baş verdi ki, mən özümə gəlməyə macal tapmamış, əsgərin yerdə çabaladığını gördüm. O, elə bircə dəfə; – «O-yyy!...» – deyib, ərimin ayaqları altını yıxıldı. Əsgər başı kəsilmiş toyuq kimi yerdə çabalayırdı. Alnından axan qan sir-sifətini görünməz hala salmışdı. Bir azdan onun nəfəsi tamam kəsildi. Əli avtomatın lüləsiylə onun taqətsiz bədənini dürtmələyərək:

– Canımız elə bu deyilmiş, ay əclaflar, nə xoruzlanırırsınız?

Qan məni tutmuşdu, ürəyim bulanırdı. Özümü saxlaya bilməyib, komanın küncünə qusdum. Ərim çiynimə toxunub məni sakitləşdirməyə çalışdı:

– Keçib gedər, – dedi, – özünü bir az tox tut.

Bu hadisənin üstündən bir qədər vaxt ötdü. Aşağıdan səslər eşidirdik. Əsgərlərdən biri üzünü komaya tərəf tutaraq:

– Qurqen!.. Qurqen!.. – deyə, qışqırırdı.

Bir qədər də keçdi, bu dəfə onlardan biri avtomat silahdan komanın üstündən atəş açdı. Ətrafdakılar bərkdən gülüşdülər. Beləcə bir az da keçdi. Bu dəfə atəş səsləri çoxaldı. İndi onların hamısı komanın yan-yörəsinə atəş açırdılar. Komandan heç bir səs-səmirin eşidilmədiyini görəndə, onlardan biri iti addımlarla bizə tərəf gəlməyə başladı. Bu bayaqkı hadisənin oxşarı olmayacaqdı, – fikirləşdim. Çünki əsgərin əlində silah vardı. Düşüncəmdə yanılmamışdım, əsgər komaya yaxınlaşarkən sürətini azaldıb, silahını çiyindən aşırırdı. Sanki o, baş vermiş hadisədən duyuc düşmüş kimi ehtiyatla davranırdı. Komaya tərəf pişik kimi pusa-pusa gəlməsindən onun nə qədər hiyləgər olduğu bilinirdi. Dönüb Əliyə baxdım. Onun bu dəfə hansı qərar çıxaracağı məni maraqlandı-

rırdı. O da, elə bil, mənim ürəyimdən keçənləri duyurmuş kimi:

– Deyəsən, onların hamısını ölüm girələyir, – dedi və dizüstə çöküb avtomat silahını sinəsinə sıxdı. Əsgər komanın bir neçə addımlığında dayanıb, içəri girməyə ehtiyat edirdi. Əslində, onun qorxduğunu aydınca sezmək olurdu.

Düşmən əsgəri titrək səslə: – «Ey Qurqen!» – deyə səsləndi. Qorxduğu səsinin titrəyişindən də hiss olunurdu. Səs gəlmədiyi tərzdə, əvvəlcə komanın üstündən, sonra da dəmir örtüyünə bir neçə güllə boşaltdı. Səsə qucağımdakı uşaq diksinib ağladı. Əli dönüb bir mənə, bir də qucağımda ağlayan oğlumza baxdı, sonra astaca:

– Başqa çarəmiz yoxdur! – deyib, yalnız bircə güllə ilə əsgəri vurub yerə sərdi. Diqqətlə onun hərəkətlərini izlədimə görə, güllənin düşmən əsgərinin alınının ortasından necə dəydiyini də, öz gözlərimlə gördüm. Əsgərin heç bir səs çıxartmadan arxası üstə yerə aşması gözlərimin qabağında oldu. Əli bir an da gözləmədən yoldakı əsgərlərə də atəş açmağa başladı. Bu dəfə o, avtomat silahını sinəsinə basaraq, ayaq üstə atəş açırdı. Həmin anda iki düşmən əsgəri də yerə sərilirdi. Əks tərəfdən də komanı atəşə tutmuşdular. Güllələrin yan-yörəməzdən və başımızın üstündən vıyılıyla ötüb keçməsi vəziyyətin o qədər də yaxşı olmayacağından xəbər verirdi. Bizim işimiz xeyli çətinləşmişdi. Təpə göz qabağında olduğu üçün biz atəş hədəfindəydik. Düşmən əsgərləri isə yolun kənarındakı çökəklikdən atırdılar. Əli körpüdə öldürdüyü düşmən əsgərlərindən götürdüyü avtomatlardan da istifadə edərək atəş açırdı. Bir azdan yolda bir hərbi maşın göründü. Maşın dayanan kimi içindən əsgərlər tökülərək, yerə uzanıb atəş açırdılar. Komanın içində ağziüstə uzanmışdıq. Salamat qalmağımıza səbəb də bu idi. Komanın böyür-başının taxtaları güllələrdən qırıq-qırıq olub başımıza səpələnir-

di. Bu vəziyyətdə uzun müddət duruş gətirmək ağıma belə gəlmirdi. Əli daha atəş açmırdı. Onun başını qaldırmağa belə imkanı yox idi. Deyirəm axı, koma tərənin üstündə olduğu üçün əliçə kimi aydınca görünürdü. Elə bu vaxt yaxınlıqda güclü bir partlayış qopdu. Partlayış dalğası komanı kibrit qutusu kimi götürüb kənara tulladı. Gözlərimi açanda, Əlini qan içində çabalayan gördüm, sağ qolu dirsekdən yuxarı, özündən beş-altı metr aralıda düşüb qalmışdı. Yaralı qolundan qan fışqırırdı.

Özümü itirdiyim üçün donub yerimdəcə qalmışdım, nə edəcəyimi bilmirdim. Əli isə sol əlini yarasının üstünə basaraq zarıyırdı. Ətrafında qan göllənmişdi.

Uşağı qucağımdan yerə atıb, onun üstünə yüyürdüm. O, gözlərini bərk-bərk sıxaraq, dişlərini bir-birinə kilidləmişdi. Sifəti ağappaq idi. Bədəninin ayrı-ayrı yerlərindəki qan ləkələri, onun bir-neçə yerdən yaralandığını göstərirdi. Özümü tamam itirmişdim, qışqırmaqdan başqa bir şey edə bilmirdim. Handan-hana özümə gəlib, götürdüyüm çantadan bir qədər təmiz ağ parça tapıb, onun yaralı qolunu sarımağa çalışdım. Axan qanı saxlamaq olmurdu, üzülmüş damarlardan qan fışqırırdı. Ərim isə susurdu. Bəlkə də o, ağrıdan qışqırıb, fəryad qoparırdı, lakin bizi qorxutmamaq üçün canını dişinə tutub, birtəhər dözürdü. Üst-başım onun qanına bulaşmışdı. Əlinin başını dizimin üstünə qoyub hönkürürdüm. O, nə isə pıçıldaırdı, amma dediklərini anlamaq olmurdu, səsi boğazında xırıldaıyb, sönürdü. Küləşin üstünə düşüb qalmış uşaq da dayanmadan ağlayırdı, onun səsinə sanki eşitmirdim. Bu anda mənə hər şeydən əziz Əli idi. İstəyirdim elə bu dəqiqə o, ayağa qalxıb bizi buradan uzaqlaşdırıb aparsın. Onun ölümü hamımızın ölümü demək idi. Əli isə zarıyırdı. O, nəfəsini çiyinlərindən almırmış kimi tövşüyürdü. Düşmən əsgərləri isə

hərəkətə gəlmişdilər, ətrafa səpələnmiş halda bizə tərəf irəliləyirdilər.

Mən onların gəldiyini görüb, ərimin başını dizimin üstündən qovzayaraq:

– Əli... Əli... dur da onlar gəlirlər axı, – deyə tələş içərisində qışqırırdım.

Onun halı özündə deyildi, taqəti kəsilmək üzrəydi. Sol əlini yavaş-yavaş ətrafında gəzdirərək nə isə axtarırdı. Mən sürünərək ondan bir az aralı düşmüş avtomatını götürdüm və silahı onun əlinə verdim. Əli gözləri yumulu halda silahın dəstəyindən yapışdı. Silahı tutmaq iqtidarında deyildi, silah onun əlindən sürüşüb yerə düşdü.

Düşmənlər lap yaxındaydılar. Aramızda, artıq çox az məsafə qalmışdı. Yəqin ki, onlar atəş açan şəxsin öldüyünü, ya da ölümcül yaralandığını hiss etmişdilər. Çünki mənim fəryad qopararaq, ağladığımı görürdülər. Əlinin səsi tamam eşidilməz olmuşdu, uşaq isə birdüzümə qışqırırdı. Qalmışdım ikisinin arasında, bilmirdim ki, hansını ovudum. Mən uşağı qucağıma alıb sinəmə sıxdım, qorxdum ki, səsinə kəsmək üçün onu güllələyərler. Özüm isə bərkdən qışqırırdım, qışqırırdım ki, düşmənlər mənə atəş açıb öldürsünlər. Bu anda elə ölmək istəyirdim ki... Amma onların məni öldürmək fikirləri yox idi.

On beş nəfərə yaxın düşmən əsgəri bizi mühasirəyə almışdı. Onların acıqlı sifətlərini gördükcə, ətim ürprəşirdi. Ürəyimdən qəribə hisslər keçirdi, Allaha yalvarırdım ki, nə olaydı indi Əli ayağa qalxıb onlara atəş açaraq, hamısını biçib, yerə sərəydi. Amma çox heyif ki, mənim düşündüklərim əlçatmaz bir xəyal idi, Əlinin bir də ayağa qalxması möcüzə olardı...

Güclü bir əlin saçlarımdan yapışıb məni kənara tullayanacan, hələ də, hansısa bir möcüzənin baş verəcəyini gözlə-

yirdim. Qorxu dəhşətli bir hissdır, o anda daha heç nə barədə fikirləşməyərək öz canımın hayındaydım. Kənara düşüb qalmış və ağlamaqdan sir-sifəti göm-göy olan uşağın da səsi qu-laqlarımda eşidilməz olmuşdu. Düşmənlər ölmüş yoldaşları-nın cəsədlərini görəndə bir az da quduzlaşdılar. Onlar Əlinin yaralı və taqətsiz vücudunu dövrəyə almışdılar. Bu vaxt düş-mənlərdən biri aşağı əyilib, ərimin solmuş sir-sifətinə diq-qətlə nəzər saldı və elə o dəqiqə də bərkdən qışqırdı:

– Əli... Əli...

Onlar ərimi tanımışdılar, axı, onun başına çoxlu pul ayrıl-mışdı, – deyə Səidə, dərinə köks ötürdü. – Onlardan biri çəkməsini Əlinin yaralı qolunun üstünə qoyub tapdadı. Əli güclə eşidiləcək səslə ufuldadı. Sən demə, yazıq hələ ölmə-yibmiş...

... Səidə bir qədər susub başını aşağı saldı. Gözlərindən süzülərək çənəsində gilənən, sonra da damcı-damcı döşəmən-nin üstünə düşən göz yaşlarını görəndə, ona təsəlli vermək üçün, nə isə bir söz demək istədim. Bacarmadım. Nə desəy-dim belə, onun yaralı ürəyinə məlhəm olası bir təsəlli verə bilməyəcəkdim. Ona görə də, susmağı qərara aldım. – Bir qədər də keçdi, Səidə kirmək bilmirdi. Elə bil, onun bütün keçmiş xatirələri oyanmışdı. Nəzərlərimi ondan çəkmirdim, mənə elə gəlirdi ki, ona qarşı diqqətsiz olduğuma görə, elə bu dəqiqə evi tərk etməyimi, buradan çıxıb getməyimi tələb edəcəkdə. Bir azdan o, göz yaşlarını silib udqundu.... – Həmin dəstənin komandiri olan zabit qayışına keçirtiyi iri və əyri-dəstəkli bıçağını çıxarıb Əlinin xirtdəyinə dirədi, – deyə Sə-idə söhbətinə davam etməyə başladı. – Çox soyuqqanlılıqla ərimin başını kəsdi. Sonra qanlı başı yuxarı qaldıraraq gül-gülə yanındakılara nə isə dedi. Onun dediyi; – «dollar...» kəl-məsindən başa düşdüm ki, ərimin başı üçün ayrılmış pulu al-maq üçün sübut olaraq başı kəsib özləriylə aparacaqlar. Əli-

nin başı bədənindən üzüləndən sonra, o yerdə çabalamağa başladı. Onun çabalamağı... – Səidə sözünü tamamlaya bil-məyib susdu. Uzun sükütdən sonra üzünü mənə tutub iniltili səslə:

– Sənə qəribə gəlir, yəqin mənə belə sakit danışmağım, elə deyilmi? Fikirləşsən ki, bu qadının ürəyi daşdandı, nədi? Əslində belə deyil, – deyə o, məndən cavab gözləmədən sö-zünə davam etdi. – Sonradan başıma elə müsibətlər gətirdilər ki, onlar daha dəhşətli idi. Bütün olub-keçənlərə, bax beləcə dözərək yaşadım. İnsan qəribə varlıqmış. Onun qəribəliyini ondadır ki, o, həm baş kəsəndir, həm də başı kəsilən. Həm zülm edəndir, həm də zülm edilən. Fərqi yoxdur bunu kim edir, bircə o məlumdur ki, bunu edən «insan» adlı məxluq-dur. Bir də qəribəsi odur ki, biz hər hansı dəhşətli bir hadisə-ni duyan zaman qorxu hissi keçiririk. Onu yaşayan zaman isə bu qorxu hissi bizi tərk edib gedir, biz ona öyrəşirik. Ona gö-rə, nə qədər dəhşətli olsa da, mən o hadisələri yaşamışam...

Başımın işarəsiylə onun sözlərini təsdiqlədim.

... – Qucağımdakı uşaq, elə bil, olub-keçmişləri duyurmuş kimi bərkdən qışqıraraq, fəryad qoparırdı. Nə bilim, bəlkə də atasının başının kəsilməsi ona əyan olmuşdu. Mənim ağlım üstündə deyildi, elə bil, havalanmışdım. Yanımdakıların yırtıcı düşmən olduqlarını da sanki unutmuşdum. Onlar mənə qolumdan tutub, yolda dayanmış maşına tərəf aparanda da, yanlarıncə sərbəstcə addımlayırdım. Arada dönüb geriyə də boylanırdım. Oradan uzaqlaşdıqca, ərimin başsız bədəninin torpaq üzərində get-gedə kiçildiyini görürdüm. Böyrümcə yeriyən əsgərin əlində isə, ərimin qanlı başı yırgalanırdı... Qəribə idi, mən o kəsilmiş başa baxıb, bir azca da olsa təsəl-li tapırdım... Təsəllim də o idi ki, Əli bizimlə gedirdi...

Düşmənlər ölmüş əsgərlərinin də meyitini maşına yüklə-dilər. Ölənlərin sayı beş nəfər idi. Əlavə üç meyit də maşın-

da var idi. Bunlar da axşam körpünün yanında güllələnmiş əsgərləridi. Məni maşının yük yerində, əsgərlərlə birgə oturmağa məcbur etdilər. Əsgərlər mənəmlə adi bir əşya kimi davranırdılar. Mən cansız bir taxta parçasına dönmüşdüm onların əhatəsində. Uşaq da bu basırıqda, elə bil, dəlicə olmuşdu, hey qışqırırdı. Onlardan biri böyrümü dürtmələyərək, məni başa saldı ki, uşağın səsini kəsim. Mən isə ona fikir verməyərək susub qalmışdım. Həmin əsgər arxadan əl atıb yaxamı açdı və bir az da bərkdən qışqıraraq:

– Eşitmirsən? – dedi. – Yedirt küçüyünü!.. Yoxsa, onu başqa şeylə doyuzdurarıq.

Mən uşağı sinəmə sıxsam da, onların yanında oğlumu yedizdirməyi özümə sığışdırmadım. Bu hərəkətim düşmənin əsgərinin acığına gəldi. O, ayaqları altından ərimin qanlı başını götürüb, ağlayan oğlumun başının üstündə saxladı və güllə-gülə:

– Ağlama, it küçüyü, bax, xoxan gəlib səni yeyər! – dedi.

Ətim ürprədi, qorxudan bədənim əsməyə başladı. Uşaq isə ağlamaqda davam edirdi. Əsgər bu dəfə kəsilməmiş başın saclarından yapışıb, uşağın geniş açılmış ağızına yaxınlaşdırdı və başdan süzülən laxtalanmış qanı uşağın ağızına axıtdı. Körpə ağızına tökülən qanı acgözlüklə soraraq, səsini kəsdi. Əsgər elədiklərini yoldaşları da görsün deyər:

– Görürsünüz, bu vəhşiləri?.. – dedi. – Oğul atasının qanını içir. – Tfu, sizə... Siz nə murdar həşaratlarsınız! – dedi.

Mən üzümü yana çevirərək, əlimin arxasıyla ərimin başını kənara itələdim. Əlim bum-buz olmuş qanlı başa dəyən kimi bədənimdən gizilti keçdi, ürəyim sıxıldı, qollarımın taqəti çəkildi. Uşaq qucağımdan diyirlənərək, əsgərlərin ayaqları altına düşdü. Əsgərlər mənim heysiz bədənimə ac qurd kimi daraşmışdılar. Ölmüş heyvan cəsədi kimi məni hərə bir yerə dartışdırırdı. Bu vəhşilər, elə bil, diri-diri parçalayıb, ye-

mək istəyirdilər məni. Bu vaxt maşın dayandı, kabinədəki zabit yuxarı boylanıb dedi:

– Nədi, deyəsən aranızda bölə bilmirsiniz? Axı, siz çox, o isə təkdir. Elə isə ötürün, qoy gəlsin mənim yanıma. Bir qəhbədən ötrü, bir-birinizlə dava-dalaş salıb, aranızı vurmayın. Bir də ki, o, əliuşaqlı qadındır, onun yeri qabaqkı sıralarda olmalıdır. Məgər bunları sizə məktəbdə öyrətməyiblər? – deyərək, qəh-qəhə çəkib güldü.

Zabit məni maşının yük yerindən salıb, kabinədə, öz yanında əyləşdirdi. Bura isti və rahat olsa da, zabitin dinc durmayan əli, bir an da olsun mənə sakitlik vermirdi... Gəlib bir qəsəbəyə çatdıq. Maşından yerə düşməyə taqətim qalmamışdı. Bir yandan çəkdiyim müsibətlər, digər tərəfdən də gecədən bəri ac-susuz qalmağım məni tamam taqətdən salmışdı. Qucağımdakı uşaq da yaman narahat idi, bir dəqiqə də olsun sakitləşməyərək, ağlayırdı.

Zabit işarə etdi ki, maşından düşüm. Ayaqlarım keyləşdiyindən, mənə elə gəldi ki, yerə düşən kimi yıxılacağam. Bir qədər gözlədim ki, ayaqlarımın keyi açılsın. Elə bu vaxt sürücü arxadan mənə necə bir təpik vurdusa, uşaq qucağımda ağziüstə torpağa sərələndim. Ətrafdakılar gülüşdülər. Məni əsgər kazarmasına aparıb, ayrıca bir otağa saldılar. Əvvəlcə yemək gətirdilər. Heç nəyə əl vurmədim. Acından ürəyim sivrilsə də, yemək istəmədim. Bu həngəmədən sonra yeməkmi boğazımdan keçərdi? Amma məni məcbur edirdilər ki, bir şey yeyim. Uşağı sakitləşdirmək üçün stəkana şəkər salıb qarışdırdım, sonra ona içirdim. Halsızlıqdan ürəyim bulanırdı. Başımı stola dayayıb bir qədər sakitləşmək istəyirdim. Başıma gələn müsibətlər az qalırdı məni dəli etsin. Oğlum isə elə hey zarıyırdı. Ona qulaq asası halım qalmamışdı. Canımdan artıq sevdiyim ciyərparam, sanki gözümdən düşmüşdü, durub sakitcə ona baxırdım. O, yumruqlarını düyün-

ləyərək qulaqlarına sıxmış və başını sağa-sola fırladaraq qışqırırdı. Nə edəcəyim barədə fikirləşirdim. Bilirdim ki, sağ qalsam bu vicdansızlar başıma ağlagəlməz müsibətlər açacaqlar. Çünki mən həm zabıt arvadıydım, həm də biz tutulan zaman ərim onlardan xeyli adam öldürmüşdü. Bir də ki, məni aparıb yuxarı başda oturmayaqtdılar ki... Bilmirdim özümə necə qəsd edim. Necə edim ki, özümü öldürə bilim. Gözlərimi otağın hər bir yerinə gəzdirib, nə isə axtarırdım. Əslində, özümü asmaq üçün bir yer gəzirdim. Amma necə? Adamın özünə qəsd etməyin də bir arxayın vaxtı, vədəsi varmış, sən demə. Mən bədbəxtə bu arxayınçılığı da Tanrı çox görmüşdü. Özümü öldürmək üçün hardan tapacaqdım ipi, qarmağı ki, özümü asa bilim.

Günortaya az qalmış məni buraya salan düşmən zabiti qucaqdolusu bağlamayla otağa girdi. Kefi kök idi. Öz-özünə mızıldanaraq, nə isə zümzümə edirdi. Əlindəkiləri stolun üstünə düzdü, yemək-içmək idi. O dəqiqə anladım ki, bu yemək-içmək mənim başıma oyun açacaqdır. Bayaqdan heç olmasa sakitcə qaxılıb oturmuşdum yerimdə. İndi dərdlərimlə başbaşa qaldığım bir vaxtda onlar məni yedirib-içirməyə çalışacaqdılar. Sonra da, Allah bilir başıma hansı oyunlar açacaqdılar. Bilirdim... Bilirdim bu əclafların işini. Bundan artıq onlardan nə gözləmək olardı? – Gör, başıma nə oyunlar gəlir, Tanrım. – dedim. – Belə də dərd olar? – Yalvarıb, yaxarımmı onlara? – düşündüm. – Düşümmü bu zabitin ayaqlarına? Ağlayıb, sıxtasaydım rəhmləri gələcəkdimi mənə?! Buraxacaqdılar mı məni görəsən? Nə qədər ağır da olsa, körpəmi ləyaqətimə qurban verməyə hazır idim. İstəyirdim, uşağımı götürsünlər, lap onu öldürsünlər, amma buraxsınlar məni. Təki, ərimin ruhu qarşısında alçatmasınlar, təhqir etməsinlər məni.

Stol hazır olanda, zabıt qolumdan tutub, məni stol arxasında oturtdu və özü də mənimlə qarşı-qarşıya əyləşdi. O, bi-

zim dildə güclə danışırdı. Danışdığı sözlərin də çoxu söyüş idi. Məni məcbur edirdi ki, bir şey yeyim. Mən isə ona anlatmaq istəyirdim ki, yemək istəmirəm. Zabıt stulunu çəkib yanımda əyləşdi və qolunu çiynimə qoyub, məni özünə sıxdı. Ömrümdə ilk dəfə idi ki, yad bir kişinin nəfəsini bu qədər yaxından hiss edirdim. Dəhşətlisi də burasındaydı ki, bu, düşmənim olan bir adamın nəfəsiydi. Hansı ki, bir az bundan qabaq onun əli ərimin qanına bulaşmışdı. İndi bu əl mənim namusuma uzanırdı... Stuldan dik qalxdım. Bu elə ani baş verdi ki, zabıt də qorxaraq, yerindən qalxdı və tez əlini belindəki tapançasına atdı. Mən onun ayaqlarına düşüb, yalvarırdım. Yalvarırdım ki, bəlkə onun daş ürəyini göz yaşlarımla yumuşalda bildim. Namusumu qorumaq üçün onun çəkmələrini də öpməyə hazır idim, təki o, məni sakit buraxaydı. Əgər bunlar baş versəydi, mən ərimin ölümünü də, ev-əşiyimin viran olmasını da bağışlayıb, halal edəcəkdim onlara. Amma mən düşündüyüm kimi də, düşmən axmaq deyilmiş. O, qolumdan tutub məni ayağa qaldırdı və ağızını qulağıma tutub çox axmaq bir təklif etdi. Bu təklifə razılıq verəcəyim halda məni buraxacağına söz verirdi. Məni düşmənlərimdən qorxudan namusumun, şərəfimin təmizliyi idi. Mən bunlara görə onlardan çəkinirdim. Namus, şərəfim ləkələndən sonra ney-nirdim quruca canı ki, onun üstündə bu qədər əsim.

Başımı bulayıb, onun təklifini qəti şəkildə rədd etməyimlə, sifətimə dəyən güclü zərbə eyni anda oldu. Səndələyib, divara çırpıldım. Sanki üzümə vurulan zərbə düşmən əlində əsir olduğumu anladı məni. Düşmənin məni heç vəclə güzəştə getməyəcəyini ürəyimdə yəqinləşdirdim. Odur ki, stolun üstündəki araq butulkalarından birini götürüb, var gücümle düşmən zabitinə tərəf tolazladım. Zabıt özünü divara tərəf sıxdı. Butulka onun dirsəyini tutdu. O, gözlərini sıxıb elə bağırdı ki, ətini, sanki maqqaşla tutub qopartdılar. Zabıt uful-

daya-ufuldaya üstümə yeridi. İkinci butulkanı da götürüb ona tərəf atdım. Budəfəki butulka onun başının üstündən ötüb, divara dəydi və elə o andaca çilik-çilik olub ətrafa səpələndi. Zabit üstümə atılıb başıma güclü bir yumruq ilişdirdi. Gözlərim qaraldı, ayaq üstə dayana bilməyib, döşəmənin üstünə yıxıldım. Dizüstə çöküb üzümə bir-iki şillə də ilişdirdi. Şillələrin zərbi o qədər ağır idi ki, sifətim bir anın içində şişərək kündəyə dönmüşdü. Halsız halda yerdə uzanıb qalmışdım. Zabit ona təslim olduğumu zənn edərək, məni soyundurmağa çalışdı. Ona müqavimət göstərək əl-qol atırdım. Özümü qorumaq üçün vəhşi pişiyə dönmüşdüm. Zabitin sir-sifətini dirnaqlarımla didik-didik edib, parçaladım. Onun üz-gözü alqanın içindəydi, burnunun dərisi qopub, sallanırdı. Döşəməyə damcılanan qan onu hövsələdən çıxartmışdı. Ayağa qalxıb haram gəldi təpiklə vururdu. Ağır çəkmələrinin zərbəsi bütün bədənimə keyiəşdirmişdi. Ağrıdan canım boğazıma yığılmışdı. O isə yaralı qaban kimi finxıraraq, məni döyməkdə davam edirdi. Hay-küyə bir neçə düşmən əsgəri də qapıda göründü. Onlar zabitin məni təpikləməsinə kinoya baxırmışlar kimi tamaşa edirdilər. Zabit yorulub əldən düşəndən sonra qapıya tərəf döndü. Qapıdakılar onun sir-sifətinin al-qana boyanmasını görüb, gülməyə başladılar. Zabit onlardan ikisini otağa saldı və qalanlarını da qovub, qapını içəridən bağladı. Onlara nə dedisə, əsgərlərdən hərəsi bir qolumu döşəməyə sıxıb, saxladı. Zabitin niyyətini başa düşdüyümə görə, var gücümle özümü döşəməyə çırpıb, qışqırmağa başladım. Səsimə uşaq da yuxudan ayılıb, ağladı. O nə mənim, nə də uşağın qışqırtısına məhəl qoymayaraq, əclaflığını etdi... Bayıra çıxarkən əsgərlərə nə isə deyib, qapını çöldən kilidlədi. Mənim taqətsiz bədənim, dəyərsiz bir əşya kimi əsgərlər arasında əldən-ələ ötürüldükcə, üzümü əllərimlə qapamışdım ki, gözlərim oğlumun üzünə sataşmasın. Oğlum isə dayanmadan

qışqıraraq anasının namusuna təcavüz edənlərə qarşı, sanki öz etirazını bildirirdi... Bir azdan əsgərlər də məndən əl çəkərək otağı tərk edib getdilər. Daha ağlamırdım. Qorxu hissi də məni tərk edib getmişdi. Bir də nədən qorxacaqdım ki?.. Qorxduğum, təkcə namusum idu, onu da ayaqlar altına atdılar... Tüpürdülər hər şeyə...

Uzandığım yerdən, zorla da olsa dirsəklənib, ağlayan oğlumu götürüb sinəmə basdım. Məqsədim onu yedizdirmək idi. İstəyirdim ki, onu əmizdirib, sakitləşdirim. Uşaq isə heç vəclə əmmək istəmirdi. Çox çalışdım, amma mümkün olmadı. Havalanmış adamlar kimi, birdən uşağı qucağımdan götürüb döşəməyə çırpdım və ağlaya-ağlaya:

– Bəs mən nə etməliydim, hə?!.. – dedim.

Bir müddət beləcə susub qaldım. Otağın bir küncünə düşüb qalmış uşağın qışqırmaqdan sir-sifəti göyərmişdi. Ona yazığım gəlsə də, qucağıma götürmək istəmirdim. İstəyirdim, qışqırıb-qışqırıb sonra da ürəyi partlayıb ölsün. O yaşasaydı, mənim ölümümə mane olacaqdı. Ona görə özümü öldürməyə əlim gəlməyəcəkdi. Ayağa qalxmaq istədim, taqətim çatmadı, sümüklərim sızıldayırdı. Qarnımdakı sancılar başıma vururdu. Ləyaqətimin korlanmasıyla heç cür barışa bilmirdim. Heç cür özümə təsəlli verə bilmirdim ki, burada mənim heç bir günahım yoxdur. İnsan düşdüyü hər hansı bir bəladə, özünü azacıq da olsa, toxtatmaq üçün bir səbəb axtarır. Mən isə ləyaqətimin tapdanması, insanlığımın və qadınlığımın alçaldılması üçün bir səbəb tapa bilmirdim. – Nəydi günahım? – fikirləşirdim. Ərimin ölümünə, onun başının kəsilməsinə acıyırdım, ağrıyırdım, yanırıdı ürəyimin başı. Amma fikirləşirdim ki, ərim zabit idi, döyüşdə onlarla düşmən əsgəri öldürmüşdü, onlara çoxlu itki vermişdi. Buna görə də, o, əsir götürülən kimi başını kəsdir. – Demək, günahı vardı ki, rəhm etmədilər, bağışlamadılar onu. – Bəs mən?! Mən ki,

köməksiz, ələcsiz bir qadın idim. Mənim günahım nə idi? Əgər ərimə görə məni cəzalandırırdılarsa, bəs onda insanlıq, haqq-ədalət harda qalırdı? Yox, bunlarkı nə insanlığa, nə də allahlığa yaraşan bir iş deyildi. Buna ancaq bir ad vermək olardı – Vəhşilik!.. Bu işləri ancaq vəhşilər törədə bilərdilər.

Güc-bələyla ayağa qalxdım. Addım atmağa hərəkətim yox idi. Divara söykəlib, sanki divar boyu sürünürdüm. Körpə qışqırığını kəsmişdi. İndi onun kəsik-kəsik hıçqırtılarını eşidirdim. Uşaq hıçqırdıqca, qızdırmalı adamlar kimi tövşüyürdü. Ona yaxınlaşıb, dayandım. Əyilib yerdən qaldırmaq istədim, qoxdum. Qorxdum ki, bəlkə heç qucağıma da gəlmək istəmədi. Axı bir müddət bundan qabaq onu əmizdirə bilmədim. Uşaq məndən imtina elədi. Demək, o da məndən iyirənirdi. – «Doğma oğlum anasından iyirənir, ay Allah!..» – deyə için-için ağladım. Ayaq üstə oğluma baxırdım. Onu qucağıma almağa qorxurdum. İstəmirdim onu ləkələnmiş vücudunun ağuşuna alıb, kirlədim bu məsum körpəni. – Həyatın qəribəliklərinə bax. – düşünürdüm. Mən körpənin atasına görə, körpəm də mənə görə əzab çəkirdi. Uşağı qaldırıb qucağıma götürdüm, səsi çıxmırdı. Onu stolun üstünə qoyub, bələyini açdım. Tamam suyun içindəydi. Bədəni pörtülmüş ətə oxşayırdı. Bu çir-çirkabın içində uşağımı qalardı? Gecələr onu neçə dəfə açıb-bələyərdim. Çirkli əskiləri uşağın altından götürüb, sumkamdakı ehtiyat ağ parçaları onun altına sərdim. Sonra büküb sinəmə saldım ki, yedizdirim. Amma tezəcə də bu fikrimdən vaz keçdim. Özümə söz verdim ki, bundan sonra ona it qanı içirərəm, amma südümü heç vaxt əmizdirmərəm...

Stolun üstündəki şirəli içkilərdən birini götürüb ağzını açdım və ondan bir qədər stəkana töküb uşağa içirdim. Bilirdim ki, bu sayaq içkilər körpə uşağa ziyandır. Başqa çarəm yox idi, ana-bala hər şeyə öyrəşməliydik – daş yeməyə də,

ilan zəhəri içməyə də... Bizimki belə gətirmişdi, artıq biz düşmənin əsiri idik...

Yeri rahatlandıqdan sonra, uşaq yuxuya getdi. Mən isə otağın küncünə çəkilib, başımı divara söykəyərək, fikrə getmişdim. Hava qaranlıqlaşdı. Pəncərədən düşən işığın zəifləməsindən hiss edirdim bunu. Lap uşaq vaxtlarımdan axşamın düşməsindən yaman qorxardım. Anam buna «şər qarışan vaxtı» deyərdi. Deyərdi ki, belə vaxtlarda künc-bucaqda, ağac altında, çay qırağında oturmayın, cin-şeytan olur oralarda. Şər qarışan kimi anam ev-eşiyin işıqlarını yandırardı ki, «cin-şeytan» bizdən uzaq olsunlar.

Anamın sözlərini yadıma salıb, xıslın-xıslın ağladım və ürəyimdə dedim: – «Sənə qurban, ay ana, bu cin-şeytanlar sənənin o dediklərindən yüz dəfələrlə qorxuludurlar. Bunlar adamın qanını içsələr də gözləri doymur.»

Aclıqdan gözlərim qaranlıq çalsa da, yeməyə əl vurmurdum. Ürəyim heç nə istəmirdi. İstədiyim bir çimir yuxu idi, yatmaq istəyirdim. Otaq tamam qaranlıqlaşmışdı. Bu qaranlıq otaqda mənə həyan duran, bir azca da olsa canımdakı qorxunu uzaqlaşdıran, körpənin xışıltılı nəfəsi idi. Bu nəfəs bu anlarda mənə elə arxa, elə kömək idi ki... Dirsəklənib, üzümü uşağın üzünə söykədim. Bu qərib və qəlbimin viran olan vaxtında, əl boyda körpəm və onun nəfəsi mənə necə də həyan dururdu... Nə vaxt yuxuladığımı bilmirəm. Elə bu dəm, uşağın ağlaması məni diksindirdi. Sən demə, üzümü uşağın üzünə söykəyənin kimi yuxu məni aparıbmiş. Ağırılığım uşağın üstünə düşdüyündən, yazıq balam, dözə bilməyib, haray-həşir qoparıb. Onu sakitləşdirdim. Qaranlıq otaqda əlimi qoynuma qoyub, bundan sonra başıma nələrin gələcəyi barədə düşünürdüm. Elə bu vaxt qapı açıldı. Dəhlizdən otağa düşən işıq seli gözlərimi qamaşdırdı. Qapının ağzında hərbi geyimli iki adam dayanmışdı. Otağın qaranlıq olması, deyəsən onların hər

ikisini çaşdırmışdı. Bir qədər gözlədikdən sonra onların biri irəli yeriyib divardakı işığın düyməsini basdı, otaq işıqlandı. Gələnlərdən biri bayaqkı həmin zabit, digəri isə hərbi geyimli sarışın, cavan bir qız idi. Qız otağa girən kimi dəsmalını çıxarıb burnuna tutdu. Yəqin, bayaq dəyişdirdiyim çirkli əski-üskünün iyi ona xoş gəlməmişdi. Otaq bərbad halda idi. Stolun üstündəki tör-töküntü, ətrafa səpələnmiş şüşə qırıntıları gələn xanımın diqqətindən yayınmadı. O dönüb zabitə nə isə dedi. Zabit başını qaşyaraq, azca gülümsədi. Qız irəli gəlib uşaqla mənə bir xeyli tamaşa elədi. Sonra əlindəki çantamı stolun üstünə qoyub, açdı. Çantadakı tibbi ləvazimatlarını görəndə anladım ki, bu qadın həkimdir. O əvvəlcə bələyi açıb, qulağına keçirdiyi tibb alətiylə uşağın qarnını, sinəsni müayinə etdi. Sonra isə uşağı ağziüstə çevirib kürəyini yoxladı. Mənə yaxınlaşıb sir-sifətimdəki göyərək, qançır olmuş yaralara baxdı. Başını bulaya-bulaya zabitdən soruşdu:

– Niyə qadını bu kökə salmısınız?

Zabit isə ona bir söz deməyib, stolun üstündəki meyvələrdən birini götürərək, əlində atıb-tutmağa başladı. Sanki bu deyilənlərin ona heç bir aidiyyəti yox idi. Qadın zabitə çölə çıxmağı tapşırırdı. O kim idisə, deyəsən, mərhəmətliydi. Sir-sifətindən pis adama oxşamırdı. Nə bilim, bəlkə də, bu da onların bir siyasəti idi, – düşündüm.

Zabit eşiyə çıxarkən məni qadına göstərək, baş barmağını dik tutaraq:

– O, əladır! Amma hər ehtimala qarşı onu zöhrəvi xəstəliklərə görə də müayinə edin. Ola bilsin ki... – deyərək, qəhqəhə çəkib güldü.

Zabitin məni ələ salıb, dolmasını həkim qız da başa düşdüyündən, kinayə ilə:

– Onun ki, südəmər uşağı var, görmürsən? – dedi.

Zabit onun cavabında:

– Allah bilir, o uşaq da neçə kişinin qarışığından əmələ gəlib, – dedi və at kimi kişnədi.

Həkim paltarlarını soyundurub, bütün bədənini diqqətlə müayinədən keçirməyə başladı. Böyür-başında təkik-yumuruc zərbələrindən şişib, göyərmiş yerləri görəndə, üzünü qarıya tutub qışqırdı:

– Siz nə etmişiniz, qadınla belə davranmaq mı olar?

Mən özüm tibb bacısı idim. Vəziyyətimin ağır olduğunu ondan yaxşı bilirdim. Bilirdim ki, bədənimdəki ağrılar mənə olduqca əzab verir. Amma nə etməliydim? Onu bilirdim ki, bu işgəncələr beləcə davam etsəydi, buna tablaşa bilməyəcəkdim. Dərdim o qədər böyük idi ki, canımdakı ağrılar bərdə düşünmək belə istəmirdim.

Qadın mənim rusca bilib-bilməməyimlə maraqlandı. Bildirdim ki, mən də tibb sahəsində təhsil almışam, bir müddət də Rusiyada yaşamışam. Rus dilini də yaxşı bilirəm. Bayaقدan danışılanların hamısını da çox gözəl anlayıram.

Zabit içəri girəndə həkim ona bildirdi ki, qadının da, uşağın da vəziyyəti ağırdır. Onlar mütləq xəstəxana şəraitində müalicə olunmalıdırlar. – Yoxsa, vəziyyətləri bir az da ağırlaşsa bilər. – dedi. – Xüsusən də, mənim vəziyyətimin çox ağır olduğunu söylədi. Həm də, həkim bizim əsgərlərlə bir kazarmada qalmağımızla heç cür barışa bilmirdi. Zabit də öz növbəsində ona bildirdi ki, əsirin buradan köçürülməsi iki gündən tez baş verə bilməz. Çünki ona yuxarıdan belə göstəriş veriblər. Axırda bu qərara gəldilər ki, məni əsgər kazarmasından çıxarıb, heç olmasa, azacıq şəraiti olan bir yerlə təmin etsinlər. Həkim qız zorla da olsa zabitə razı sala bildi.

Məni kazarmadan çox da uzaqda olmayan bir yerə köçürtdülər. Düşdüyüm təkotaqlı mənzilin şəraiti yaxşı olmasa da, hər halda otaq ayılar yaşayan kahadan min dəfə yaxşı idi. Gecədən bir müddət keçənəcən həkim mənim yanımda qal-

di. Gedərkən zabitə mənimlə yaxşı davranmağı tapşırırdı. Sonra məndən bir şeyə ehtiyacımın olub-olmadığını xəbər aldı. Ondan heç nə yox, təkcə uşağa bir stəkan süd lazım olduğunu xahiş edəndə, o, uşağı niyə görə əmizdirmədiyimi soruşdu. Bildirdim ki, qanımda zəhərlənmə var, ehtiyat edirəm. O isə daha bir söz deməyib, zabitdən bu barədə nə isə xahiş edib, getdi.

Qadına yaman qanım qaynayırdı. Başa düşə bilmirdim, bu cür təmiz ürəyi olan bir insanın buralarda nə işi var? Kim bilir, bəlkə də onu Allahım yardımçı olaraq mənə göndərmişdi. Heç nə bilmirdim, bircə onu bilirdim ki, əgər belə ağır vaxtımda o, mənə yardımçı olmasaydı, yəqin ki, daha axmaq vəziyyətə düşəcəkdim.

Onlar gedəndən sonra qapıda dayanan gözətçi əsgər mənə bir qab isti su, bir stəkan da qaynadılmış süd gətirdi. O, gətirdiyi şeyləri stolun üstünə qoyub, getmək əvəzinə gözlərini üzümə dikib qaldı. Sısqa bir cavan idi. Niyyətini başa düşürdüm onun, məni küçə qadını kimi təsəvvür edirdilər. Təhqir olunandan sora bütün varlığımıza nifrət edirdim. İyrənirdim özümdən. Səhərki hadisədən sonra düşünürdüm ki, bundan sonra nə qədər ömrüm var özümə bəraət qazandıra bilməyəcəyəm. Mən əbədi olaraq vicdanım qarşısında üzükölgəli qalacaqdım. Bunu yaxşı dərk edirdim. Hər halda, mən insan idim, əşya deyildim ki, hər gələn əlində oynatsın...

Əsgərin mənə yaxınlaşdığını görcək, uşağı qucağıma götürüb, başımın üstünə qaldırdım və onu başa saldım ki, bir addım da mənə tərəf atsa, körpəni yerə çırpıb, öldürəcəyəm. Əsgər qorxusundan geri çəkilib, silahını da götürərək otağı tərk edib getdi. O gedəndən sonra, körpəmi sinəmə basıb, ağladım. Bu dəfə məni qoruduğuna görə, körpəmlə fəxr etdim və onu bağrıma basıb, doyunca üz-gözündən öpdüm.

Canımda bir azca yüngüllük hiss edirdim. Bu, həm hə-

kimin məlhəmləri, həm də, bu dəfə düşmənin əlindən qurtulduğuma görə idi. Ürəyimdəki qorxunu intiqam hissi əvəz etməyə başlamışdı. Həkim qızın fədakarlığı qəlbimdə inam hissi oyatmışdı. Çəkdiyim və gördüyüm zülmələri elə beləcə özümlə qəbirə aparmaq istəmirdim. Bu mənimçün, ərimin ruhu üçün təhqir olardı. Bəs nə etməliydim? Bundan sonrakı həyatımı necə yaşamalıydım?! Başıma gətirilən bu müsbətlərlə, elə beləcə oturub razılaşmalıydımmı? Bu suallar beynimdə dolaşdıqca, fikrimdən qatı açılmamış mətləblər gəlib keçirdi. Hər halda, məqam düşdükcə intiqamımı almaıydım. Bu fikir, nədənsə birdən-birə beynimdə ilişib qaldı. Artıq heç nədən qorxmurdum. Həyatda qorxduğum ləyaqətim, ismətim idi, onu da itirmişdim, indi nədən qorxacaqdım ki? – düşündüm.

Südü qızdırıb uşağa içirdim. Özüm də, bir-iki tikə çörək yedim. Sir-sifətim möhkəmcə ağrıyırdı. Vurulan zərbələrdən, ağzımdakı dişlərdən biri qırılmışdı, yeri möhkəmcə sızılıdıydı. Bu ağrılar içərisində oturub xəyala dalmışdım, körpəm isə yatmışdı. Onun balaca, yumru sifəti, sanki bir azca allanmışdı. Balaca Ruslanım doğulan gündən sakit idi. O qədər çox yatardı ki, bəzən gecələr onu bir neçə dəfə yuxudan oyatmalı olurduq. Körpələr yaman hay-küycü olurlar, axı. Oğlumuz bu sarıdan onlara bənzəmirdi. Amma iki günün ağır üzüntüləri onun da sakitliyini pozmuşdu. Tez-tez diksinib yuxudan ayılırdı.

Ayağa qalxıb otağın içində yavaş-yavaş gəzməyə başladım. Qaldığım otaq köhnə də olsa, səliqəli idi. Hiss olunurdu ki, burada vaxtilə ailə yaşamışdır. Birdən gözlərim otağın divarına bərkidilmiş, çox da böyük olmayan güzgüyə sataşdı. Güzgüyə baxan kimi yerimdəcə diksindim. Qərribəydi, otaqda tək olduğum halda, güzgüdə mənə yaşlı bir qadın boylanırdı. Qorxaraq geri çəkildim. Mənə elə gəldi ki, arxamda

kimsə var. Amma heç kəsin gözümə dəymədiyini görüb, yenə də baxışlarımı güzgüyə dikdim. – İlahi, yəni bu mənəm?! – düşündüm. Saçlarım bir gecənin içində ağarmışdı. Özüm-özümü güclə tanıya bildim. Yadıma, hələ məktəbli olarkən qonşuluğumuzda baş vermiş bir hadisə düşdü. Onda qonşumuzun oğlu toy gecəsi, otağın işığını yandırarkən, ehtiyatsızlıqdan əli açıq qalmış elektirik naqillərinə toxunub, yerində keçinmişdi. O gecə dəhşətli bir müsibət qopdu. Yer-göy lərzəyə gəlmişdi, elə bil. Gecəyə kən oğlanı dəfn etdilər ki, yaxınlarının ürəkləri partlamasın. Ata-anasının, bacı və qardaşlarının vəziyyəti danışılmalı deyildi. Onlar özlərini diri-diri şəhid edirdilər. Səhər açılanda camaatı bir şey daha çox dəhşətə gətirdi. Hamı gördüklərindən təəccüblənərək, yerlərində quruyub qalmışdılar. Bircə gecənin içində gəlin qızın qapqara saçları qar kimi, ağappaq olmuşdu. Gözlərimlə gördüyüm o hadisə heç zaman yadımdan çıxmırdı. Bu hadisə mənim öz başıma gələndə, o bədbəxt gəlinin bir gecənin içində hansı iztirablar keçirdiyini yaxşı duyurdum. Amma fikirləşəndə ki, mənim çəkdiklərim onunkundan on qat artıqdır, nəyə görə ölmədiyimə özüm də təəccüb etdim. Sifətimə baxmalı deyildi. Gözlərimin altı tuluqlanıb salınmışdı. Üzümdə lata-lata göm-göy yerlər vardı. Boyun-boğazımın dərisi didilmişdi. – İlahi, gör nə hala düşmüşəm? – deyərək, bu iki gündə başıma gələnləri yadıma salıb öz halıma acıdım. Otağın küncünə qoyulmuş divanda oturaraq, əllərimi qoynuma qoyub, xəyallarımın baş-başa qalmışdım. Fikirləşirdim ki, bu vaxtlar Əli evdə olardı. O, işdən qayıtmayınca stolun üstündəki yeməklərə əl vurmazdım. Qapını döyməsindən onu tanıyardım, elə döyərdi ki, yüz adam yığılsaydı, onun təhrini çıxara bilməzdi. Otağa girən kimi qollarını geniş açıb, məni qucaqlar və: – «Anam gəlininin, kef-əhvalı necədir?» – deyərək, soruşardı. Adi, xırda bir hadisəni də ondan gizlətmək

mümkün deyildi. Adamın gözlərinin içinə baxan kimi vəziyyətdən hali olardı. Qərribə xasiyyəti vardı, aclığa tabı yox idi. Ayaqqabılarını çıxaran kimi mətbəxə keçər; – «Öldüm, ay Allah» – deyib, qab-qacağı bir-birinə vurardı. Əlinə keçən yeməyi, götürüb ağzına basar və arada da mənə baxıb, boğula-boğula nə isə deyərdi. Mən də mətbəxin qapısına söykənib, əllərimi qoynumda çarpazlayaraq, gülə-gülə onun hərəkətlərini seyr edərdim. Yeyib, yarıqarın olandan sonra, əllərini də üstünə silə-silə deyərdi: – «Səidə, əzizim, nə var, nə yox, bu, güncü gününü necə keçirmisən?»

Mən də ona zarafatla deyərdim:

– Əli, doydunsa qabları yığışdırım? Ta, süfrə açmağa bir ehtiyac qalmadı, axı. – O dəqiqə səhv etdiyini anlar və əllərini göyə qaldıraraq, təslim olduğunu bildirib, məni öpüb, oxşayardı. – «Neynim e, – deyərdi, – zabit adamam da, bizimki elə belə olmalıdır. – Bir də ki, yadımda saxla, – deyərək əlavə edərdi, – ailənin səadəti kişinin qarnından başlayır.»

Onun bu məzəli sözlərindən sonra, incikliyəm tezəcə ötüb keçər və onun köksünə sığınıb, bəxtəvər günlərim üçün Allahıma dua edərdim. Əli gün ərzində o qədər ayaq üstə qalıb, buna vərdiş eləmişdi ki, bəzən evdə də televizora ayaq üstə baxardı. Deyərdim: – Sən Allah, bəlkə yatanda da ayaq üstə yatasan? Heç yer-zad rahatlamayım sənə, hə? Mənim bu sözlərindən sonra o, fərağat vəziyyətə alıb, əlini qulağının dibinə aparar və: – «Oldu, oturmaq, yoldaş komandır!..» – deyib, həm özü gülər, həm də məni güldürüb eynimi açardı.

... Beş il idi ki, Rusiyadan dönmüşdük. Rayona qayıtdıqdan sonra üçotaqlı mənzil almışdıq. Əli şəhərdəki hərbi hissədə işə düzəlmişdi. Konüllülərdən ibarət bölüyün komandiri idi. Özüm isə şəhərdəki mərkəzi xəstəxanada tibb bacısı kimi çalışırdım. Ailə qurandan yeddi il sonra oğlumuz dünyaya gəldi. Uşağın gec olması bizi yaman narahat edirdi. Hamı

kimi biz də övlad arzusunda idik. Valideynlərimiz də çox narahat idi. Uşağımızın olmamasının səbəbi məndən idi. Qanımda zəhərlənmə olduğundan hamiləlik dövrü pozulurdu. Əlinin aldığı maaş ancaq dava-dərmana gedirdi. Özüm də bərk narahat idim. Arada yarızarafat, yarıciddi Əliyə deyərdim: – «Neynirsən xəstə arvadı ömrünü onunla çürüdəsən. Boşa məni, get başqasını al, qoy sənə gözəl-göyçək uşaqlar doğsun».

O bilirdi ki, bu sözləri ürəkdən demirəm. Yaşarmış göz-lərimə baxar və başını aşağı salıb astaca deyərdi:

– «Səidə, qadınlar kişilərdən həssas olurlar. Sənin uşaq istəyin mənimkindən on dəfələrlə çoxdur. Məgər sən istə-mirsən ki, bizim uşağımız olsun? Xahiş edirəm, bir də bu bə-rədə mənimlə danışma. Mən sənin özünü, insanlığını sevmi-şəm. Biz bir-birimizi sevəndə uşaq bəradə bir kəlmə də ol-sun danışmamışıq. Əgər qismətimizdə övlad payı varsa, in-şallah, onu da görürük, darıxıb eləmə, hər şey yaxşı olacaq.» Onun bu sözləri qarşısında başımı aşağı dikər və qismətimə belə bir insanı çıxartdığına görə Tanrımə şükürlər edərdim.

Uşağımız olanda çox sevindik. Bunu dillə deməyə çətin-lik çəkirəm. Bütün qohum-əqraba, valideynlərimiz, yaxınla-rımız sevinc içərisindəydilər. Valideyn olmaq şərəfli bir iş-miş, biz bunu onda duyduq. Uşağımız olandan sonra Əli hər saatdanbir evə gələr və körpəni qucağına alıb, otaqboyu gəz-dirərdi. Yaman uşaqcanlıydı. Arada dostları zarafata salıb ona deyərdilər: – «Ay Əli, bizim də uşaqlarımız var də... Biz bu qədər onları istəmirik, sənki göydən enib, nədi?» Əli də ca-vabında deyərdi: – «Neynim bəs, qoca vaxtımızda bir uşaq tapmışıq, onu da, gəl istəməyək?»

Oğlumuz Ruslan dünyaya gələndə Əlinin otuz beş, mə-nim isə otuz iki yaşım vardı. Əslində o düz deyirdi. Bu yaşda camaat oğul-qız toyu edir. Biz isə... Əli əsgərliyini Rusiyada

çəkmişdi. Əsgərlikdən sonra qalib zabitlik məktəbini oxu-muşdu. Bir neçə il işləyəndən sonra rayona gəldi, evləndik, sonra məni də götürüb yanına apardı. Gözəl şəraitimiz vardı, bizə mənzil vermişdilər, yaxşı da dolanırdıq. Necə ki, burada hadisələr qarışdı, Əli bildirdi ki, Vətənə dönmək lazımdır. Ondən xahiş etdim ki, qalaq orada, yaxşı işimiz, sənətimiz var. Özüm də xəstəxanaların birində işləyirdim, yüksək də maaş alırdım. Onun da orada böyük hörməti vardı. Yaxşı dostlar-tanışlar tapmışdı. Amma o, dediyindən əl çəkmədi; – «Qayıtmaq lazımdır!» – deyib durdu. Ata-anası da gəlməyinə razı deyildilər. Məktub yazırdılar, telefonla bildirirdilər ki, burada qarma-qarışıqlıqdır. Sözü kimə deyirdin, dediyinin üstündə möhkəmcə durmuşdu. Xidmət etdiyi hərbi hissədən də Əlini buraxmaq istəmirdilər. Deyirdilər ki, ölkənizdəki bu müharibə uzun sürəcək. Çünki orada ayrı-ayrı dövlətlərin də maraqları var. Hətta, dostu olan bir rus zabiti onun üzünə de-mişdi, demişdi ki; – heyif o insanlardan hədə yerə qırılacaqlar...

Əli isə orada çox narahat idi. Bəzən özü zəng edib dostdan-tanışdan vəziyyəti öyrənirdi. Nəhayət, günlərin bir gününü yığışıb Vətənə döndük. Qayıdandan sonra onun gecə-gündüzü yox idi. Günlərlə, həftələrlə üzünə həsrət qalardıq.

Şəhərdə qaynatamgillə birlikdə olurduq. Heç olmasa, sakitliyim onda idi ki, tək qalmırdım. Sonradan hərbi hissəyə yaxın bir yerdə ev aldım. Ondən sonra mənim ağırlı həyatım başladı. Bir yandan tək qalırdım, digər yandan da, hər gün qan-qada, ölüm-itim ağılımı çəşdirmişdi. Əslində, bu, mühari-bəyə də bənzəmirdi. Ölkənin bir yanında çal-çağır, o biri ya-nında da ölüm-itim. Aləm dəymişdi bir-birinə. Əlinin Ruslan adında bir zabit dostu da var idi. Rusiyada zabitlik məktəbini birlikdə oxumuşdular. Milliyyətə xaxol idi, Ukraynada doğulmuşdu. Hələ Rusiyada yaşayarkən tez-tez bizə gələr və

günlərlə bizdə qonaq qalardı. Biz Vətənə dönəndən bir qədər sonra o da gəlib çıxdı. Əli xidmət etdiyi hərbi hissədə onu da işlə təmin etdi. Yaman bir-birlərini istəyirdilər. Bir müddət bizimlə qaldı, sonra hərbi hissədə yerləşdi. Bizə tez-tez gəlib-gedərdi. Mənim xatirimi də çox istəyirdi. Onun hörmətini saxlayırdım. Çox zarafatlı, deyib-gülən bir oğlan idi. – «Qoy döyüşlər qurtarsın, – deyirdi, – qalıb burada evlənəcəyəm.» Döyüşlərin birində Ruslan düşmən snayperinə tuş gəldi. Onun ölümü bizə yaman təsir etmişdi. Əli ev-əşiyə yığışa bilmirdi, dəli olmuşdu, elə bil. – «Bir qonağı da qoruya bilmədik, verdik güllənin qabağına.» – deyirdi. Dostunun qanını almaq üçün hər şeyindən keçməyə razı idi. Ruslan öldürüldükdən iki gün sonra Əlinin dəstəsi, təkcə bir döyüşdə on iki düşmən əsgərini öldürmüş, altısını isə əsir götürmüşdülər. Həmin döyüşdə iki tank, bir hərbi maşın da ələ keçirilmişdi. Bunu qəzetlər də yazmışdı. Əlinin adı gələndə düşmənlər tirtir əsərdilər. O, öldürdüyü düşmən əsgərlərinin siyahısını aparardı. Siyahıda qırx dörd düşmən əsgəri vardı. Özü ölənin də səkkiz düşmən əsgərini öldürdü. Elə ona görə də, onu tanıyan kimi başını kəsdilər. Çünki onun başına çoxlu pul ayırmışdı düşmənlər. Mən də onun arvadı olduğum üçün, elə ilk gündən işgəncələr verməyə başladılar.

... Oturduğum yerdə mürgüləsəm də, yatmaq istəmirdim. Daha doğrusu, ehtiyat edirdim. Mənə elə gəlirdi ki, mürgüləyənin kimi doluşacaqlar otağa. Səhəri dirigözlü açdım. Başım da küt ağırlar vardı. Körpəm hələ də yatırdı. Gecə bir neçə dəfə oyanmışdı, onda da altını-üstünü rahatlayıb yatırmışdım. Səhər saat doqquz olardı, gözətçi uşaq üçün bir stəkan qaynadılmış süd, mənə də sıyığa bənzer bir yemək gətirmişdi. Möhkəmcə acmışdım, qabdakını axıracan yedim. Yemək az olduğuna görə doymadım. Oğluma isə bir sətkan süd artıqlamasıyla bəs edirdi. Bilirdim ki, bu qayğının hamısı o sarı-

şın qızın işidir. O kim idi, burada hansı vəzifədə çalışırdı, mənim üçün qaranlıq olaraq qalırdı. Bir azdan gözətçi içəri girib işarə etdi ki, uşağı da götürüb eşiyə çıxım. Uşağı qucağıma alıb bayıra çıxdım. Hava tər-təmiz idi. Baharın soyuq nəfəsi ciyərlərimə yayıldıqca, canımda bir yüngüllük hiss etdim. Bahar fəslini bütün fəsillərdən çox sevirdim. Bu fəsil mənə həmişə uğurlar gətirmişdi. Özüm bahar fəslində doğulmuşdum, baharda gəlin köçmüşdüm. Necə də sevirdim bahar fəslini... Amma o ilki bahar mənim ömrümə düşmədi. Burnumdan tökdü bütün istəklərimi, arzularımı. Gözlərimdə hər şey sönmüşdü, açan çiçəklər də, yaşıl dona bürünən ağaclar da. Gördüyüm hər şey, sanki cəhənnəmi xatırladırdı mənə. Qərib gəldi o bahar mənim ömrümə. Necə ki, mən o yerlərdə qərib idim. Sevmədi bahar məni o il, açmadı yaralı könlümü. – Gör, neçə illər üstündən keçib, daha heç vaxt baharın gəlişini gözləmirəm. Bahar gələndə təbiətin yatmış, ölü vücudu oyandığı kimi, mənim də don vurmuş yaddaşım oyanır. Oyanmış təbiətin xırda çöpündən, mamırından tutmuş, dağına, dərəsinə kimi, hər şeydən gül-çiçək ətri gəldiyi halda, mənim oyanmış yaddaşından, xəyallarından qan iyi, qan qoxusu gəlir... Qorxudur məni baharın gəlişi... yamanca qorxudur.

... Bizdən bir qədər aralı həkim qadını görəndə sevindim. Necə olsa, o viranə qalmış yurdda mənə qahmar çıxan, dərdlərimi azacıq da olsa, ovutmağa çalışırdı. Dünən o olmasaydı, Allah bilir, axşam başıma yenə də nə oyunlar açacaqdılar. Körpəmin də, özümün də azacıq sakitlik tapmağımıza o köməklik etdi. Yoxsa, əsgər kazarmasında olsaydıq, eh... heç bu barədə düşünmək belə istəmirəm, – deyə Səidə, dərindən köks ötürərək, bir qədər söhbətinə ara verdi. – Qadının yanında iki hərbi də vardı, – deyə o, ağır-ağır söhbətinə davam etdi. Onların boy-buxunlarından, geyimlərindən yüksək rüt-

bəli zabitlərin olduğu bilinirdi. Bu dəfə həkim qız tamam başqa geyimdə idi. Düzdür, onun əynindəki paltar da hərbi paltar idi, amma, elə bil, qızın üst-başı ağac yarpaqları ilə bəzədilmişdi. Bir dəfə Əli də belə bir paltarda evə gəlmişdi. Ondan bu qiyafənin nə olduğunu soruşanda, bildirdi ki, bu, kəşfiyyatçı geyimidir. Bunu əsgərlər kəşfiyyata gedəndə geyinirlər. Bir də snayperçilər bundan istifadə edirlər ki, ağacların arasında görünməsinlər. – Demək, bu həkim qız da, ya kəşfiyyatçıdır, ya da snayperçi, – deyə fikirləşdim. Doğrusu, təəccüb qalmışdım. Bu xarabada nə desən gözləmək olardı. Onların sifətləri kimi, paltarları da min rəngə çalırdı.

Gözətçi əsgər məni onların yanına gətirib, zabitlərə təqdim etdi. Zabitlər başdan ayağa qəzəbli baxışlarla məni süzüb, həkimdən mənim haqqımda əlavə məlumatlar soruşdular. Həkim onlara izahat verdi. Hərbi arvadı olduğumu biləndə, onlardan biri dişlərini qıcıyıb, biədəb söyüş söydü və qəzəbindən mənə tərəf tüpürdü. Uşaq qucağında donub qalmışdım. Onların haqqımda hansı qərarı çıxaracağını gözləyirdim. Bir-cə, ümidim yenə də həkim qıza qalmışdı. Nədənsə, bu qərüb yerdə, düşmənlər arasında onu özümə pənah bilirdim. Həkim qız zabitlərin qarşısında elə fərağat dayanmışdı ki, sanki imtahan verirdi. Doğrusu, onun özünü belə aparması heç xoşuma gəlmirdi. Bir qədər sonra onlar dayandığımız yerdən aralana-raq, yaxınlıqda sıra ilə düzülmiş meşin hədəflərə tərəf getdilər. Meşin hədəflərlə onlar arasında yüz, yüz əlli metr məsafə olardı. Qadın dizüstə çöküb, üstündə durbin olan snayper tüfəngini sinəsinə dayadı və fasilələrlə atəş açmağa başladı. Zabitlər durbinlə qızın atəş açdığı hədəflərə baxaraq, başlarını buladılar. Onların bu hərəkətlərindən başa düşmək olurdu ki, qız bütün hədəfləri vurmuşdur. Bir qədər sonra onlar, dayandığımız yerdən təxminən dörd yüz, beş yüz metr aralıda, ağaca bərkidilmiş kardon kağızı qadına göstərərək, onu vur-

masını tələb etdilər. Snayperçi göstərilən əşyani hədəfə alaraq, sərrast atəş açdı. Güllənin açılmasıyla, kardon kağızın qopub yerə sərilməsi bir oldu. Kardon kağızın arxasında kim isə vardı. Çünki oradan iniltiyə bənzər səs eşidildi. Və yerə aşarkən tappılısı aydınca eşidildi. Nə qurğu qurmuşdularsa, qız özü də buna təəccüb etdi. Zabitlər sevinirdilər. Onlar vurulan hədəfi bir-birinə göstərüb, qızı alqışladılar. Qız isə təəccüblə onların üzünə baxıb çiyinlərini çəkirdi.

Zabitlərdən biri yaxınlıqda dayanmış əsgərə əmr etdi ki, vurulan hədəfi onların yanına gətirsin. Əsgər hədəfə tərəf yüyürdü. Az keçməmiş bir insan meyitini sürüyə-sürüyə, dartıb zabitlərin yanına gətirdi. Onların danışığından anladım ki, vurulan adam əsir götürülmüş bizim əsgərlərdəndir. Əsirin, xatirini istədiyim bir insan tərəfindən vurulması mənə çox ağır gəldi. Bir tərəfdən onun özünün də tutduğu əmələ təəccüb etməsi, burada nə isə müəmmalı bir işin olmasından xəbər verirdi...

... Payız fəsli olduğundan günlər çox qısa idi. Başımız söhbətə elə qarışmışdı ki, günün batmasından da xəbərsiz idik. – Mən nə edim? – düşündüm, – burada qalan deyldim ha... Amma getmək də istəmirdim. Bəs görəsən, sabah yəndən məni qəbul edəcəkdimi? Bax, bu məsələ məni narahat edirdi. Həm də möhkəmcə acmışdım. Yəqin ki, Səidə də ac olardı. Çünki günorta heç bir şey yeməmişdik. Odur ki, qorxa-qorxa:

– Nə deyirsən, Səidə, söhbətimizin davamını saxlayaqlı sabaha? – Artıq gecdir, siz də yorulmusunuz, – dedim. – Əgər icazə versəydiniz, sabah yenə gələrdim.

Qadın bir qədər susdu, sonra başını qaldırmadan:

– Əgər bu danışdıqlarımın sənin üçün bir əhəmiyyəti varsa, nə deyirəm, gələ bilərsən. Bir də ki, kim bilir, bəlkə elə axşam öldüm, sabah sənə qapı açan olmadı.

Onun bu sözləri məni qorxuya saldı. Mənə elə gəldi ki, qadın öləcəyi günü bilir. Bəlkə də, elə onun ömrü bu gecə başa çatacaqdı, – düşündüm. Ona görə də, getmək təklifini irəli sürdüyüm üçün peşimançılıq hissi keçirdim. Amma artıq gec idi, mən ayaq üstəydim.

– Sizə nə lazımdır, xahiş edirəm deyin, sabah gələndə alıb gətirirəm? – dedim.

– Heç nə lazım deyil. Elə bir şeyə ehtiyacım yoxdur, – dedi.

Yenə əl çəkmədim:

– Bəlkə bir şey keçir ürəyinizdən, çəkinirsiniz deməyə? – soruşdum.

O handan-hana dilləndi:

– Əgər mümkünsə, «Ruslana» bir şey alıb gətirin, ətdən, sümükdən nə oldu. Mən əvvəlcə qadının nə dediyini anlamadım. Bir qədər sonra başa düşdüm ki, söhbət itdən gedir. Odur ki, tezəcə də dilləndim:

– Əlbəttə... əlbəttə... Çalışaram ki, bir şey alıb gətirim. – Onunla xudahafizləşib eşiyə çıxdım.

Hava qaralmışdı. Möhkəmcə yağış yağırdı. Küçədəki dirəklərdən asılmış elektrik lampalarının zəif işığı əyri-üyrü və çalaçuxurlu, dolanbac yolları güclə işıqlandırırdı. Fikrlərim yaman dolaşmışdı. Daha doğrusu, möhkəmcə yorulmuşdum. İnsanın başına gələn bu boyda müsibəti heç cür ağıma sığışdırı bilmirdim. Həm də, bunları təsəvvür etmək çox çətin idi. Mən onun ağrısını başa düşürdüm, bilirdim o, hansı hissləri keçirir. Əlbəttə, indi ona bunları danışmaq çox çətin gəlirdi. Danışdıqca həmin ağrılı günləri yenidən yaşamağa məcbur olurdu. Bu da onun əzablarını ikiqat artırırdı. Hələ

çox şey mənim üçün qaranlıq qalmışdı. – Qismət olsa, – düşündüm, bunların axırına çıxmalıyım.

Avtobus dayanacağına çatsam da, bir az piyada getmək qərarına gəldim. Beynimin yorğunluğunu çıxarmaq üçün yağış altında gəzmək istəyirdim. Nə qədər piyada gəzdiyimi bilmirəm, onda gördüm ki, tamam suyun içindəyəm. Saçlarımın ucundan su damcılayırdı, həm də bərk üşüyürdüm. Avtobusa oturub mehmanxanaya gəldim.

Nadejda kəndiylə Stavropol şəhəri arasında beş kilometr məsafə vardı. Şəhər o qədər də böyük deyildi, bu başından, o başına piyada gəzmək olardı. Nadejda kəndi, bəlkə də Stavropol şəhərinin yarısı qədər olardı. Kənd çox mənzərəli və qədim bir kənd idi. Şəhərə gəlincə bu şəhər büsbütün yaşıllıqlarla əhatə olunmuşdu. Üç böyük park salınmışdı şəhərdə. Rusiyanın çox mənzərəli və sakit bir guşəsi idi bu məkan. Əhalisi qarışıq millətlərdən idi. Hər cür millətə rast gəlmək olurdu burada, rusundan tutmuş, siqanına kimi. Dəfələrlə olmuşdum burada. Son bir ildə Səidəyə görə dörd dəfə gəlmişdim, budəfəki gəlişim beşinci idi.

Ac olsam da, yeməyə meylim çəkmirdi. Amma canımdakı soyuqluğu çıxartmaq üçün, mehmanxananın birinci mərtəbəsindəki restorana girməyə məcbur oldum. Yemək sifariş verib gözlədim. Yaman fikirliydim. Xəyalım hələ də o qadının yanında idi. Bir an da olsun onun görünüşü gözlərimin qarşısından çəkilib, getmirdi. Fikirlərim qarışdığından, bu anda yeyəcəklərimin canıma yatmayacağını düşünüb, ayağa qalxdım. Sivariş etdiyim yeməyin pulunu xidmətçiyyə verib otağıma gəldim və yatağıma uzandım. Yuxulamaq istəyirdim. Bilirdim ki, eşitdiklərimi yenidən xatırlasam, səhərə qədər yata bilməyəcəkdim. Gözlərimi yumub, tamam başqa şeylər haqqında fikirləşməyə başladım. Nə qədər çalışsam da, gecə yarısına kimi yata bilmədim. Səidənin taleyi narahat

edirdi mənə, qadının başına gətirilən müsibətlər ağrıdırdı ürəyimi. Nəhayət ki, nə vaxt yuxuladığımdan xəbərım olmayıb. Səhər yuxudan ayılanda, hələ yorğunluğum canımdan çıxmamışdı. Əl-üzümü yuyub aşağı, restorana düşdüm və səhər yeməyini qaydasınca yedim. Çünki həm axşam yeməmişdim, həm də bilirdim ki, bu gün də yeyə bilməyəcəyəm. Mehmanxanadan çıxıb, küçədən keçənlərin birindən bazarın səmtini soruşdum. Məqsədim bir-para ərzaq almaqdı. Yəqin ki, aldığı ərzaq barədə Səidə mənə bir söz deməzdi, – düşündüm. Bir xeyli bazarlıq etdim. Səidənin tapşırığını da unutmayıb, it üçün sür-sümük qarışıq ət aldım. Əti alan zaman fikrimdə tutduğum «it üçün alıram» sözləri, Səidənin mənə dediği «Oğlum Ruslan üçün bir az ət al» sözləriylə heç uyğunlaşmırdı. Bu sözlər arasında yerlə-göy qədər fərq vardı. Heyvanın hansı məziyyətləri onu qadının gözlərində ucaltmışdı? Qadın ona nə üçün oğlum deyirdi? Bu mənim üçün hələ də qaranlıq idi. Amma əslinə qalsa, o heyvan mənim gözlərimdə hər gün rastlaşdığım itlərdən və mən deyərdim ki, ən axmaq və tən-bəl itlərdən biri idi. Onun nə görünüşü, nə də qeyri-adi bir davranışı, mənim onu sevməyimə bir əsas vermirdi və inanmırdım ki, bu ağzıselikli köpək it nə vaxtsa qeyri-adi bir qəhrəmanlıq göstərmiş olsun. Qadının o itə bağlılığını da, təhənnəşlərinin bir əlaməti olaraq başa düşürdüm Hər halda, qadına görə, mən də bu itlə yaxşı münasibət qurmağa məcbur idim və bunun üçün çalışırdım.

Saat doqquza qalmış Səidənin qaldığı evin qapısının ağzındaydım. Astaca qapını döydüm. Qapı dənənkindən də bir az gec açıldı. Bu vaxtaca az qaldı ürəyim qaralsın. Nələr gəlib keçmədi ağılımdan? Qorxurdum ki, Səidə bu dəfə qapını üzümə açmasın. Gec də olsa, qapı açıldı. Qapının səsinə eşidəndə ürəyim bir az sakitlik tapdı. Salam verib, onun kef-əhvalını soruşdum.

O isə başını qaldırmadan:

– Keç içəri, evi soyutma! – dedi.

Otağa keçib qapını bağladım. Yenə dənənki qoxu burnumu qıcıqlandırdı. Əlimdəki bağlamaları evin bir küncünə qoyub:

– Bir az ərzaq almışam, – dedim.

O, heç üzümə də baxmadan:

– Neynirdin bu qədər ərzağı? Ruslan üçün bir az sür-sümük alsaydın bəs edərdi.

Onun sir-sifətindən yorğunluq hiss olunurdu. Hərəkətləri də ləng və üzücü idi. Diqqətlə ona baxdığımı görüb:

– Axşam heç yatmamışam, bilmirəm bu gün söhbətimiz alınacaqmı?

Bilirdim ki, o narahatlıq hissi keçirir. Olub-keçənləri xatırlamaq, başına gələnləri yenidən yaşamaq onun üçün çox əzablı idi. Bunların hamısını yaxşı başa düşürdüm. Otağa keçib dənən oturdığım yerdəcə əyləşdim. İt də öz yerində uzanmışdı. Elə bil, ötən vaxt ərzində o yerindən heç tərpənməmişdi. Dənənki kimi başını pəncələri arasına alaraq mürğü vururdu. İtə çox baxdığımı görüb:

– Bütün günü yatır. Qabaqlar yenə də başımı qatardı. Yəqin qocalıqdandır. – deyə o, dərindən köks ötürdü.

– Qapalı şəraitdə qalmaq onun canını üzür, it çöl-bayırda yaşayan heyvandır. Deyirsiniz, iki ildir buradasınız, yəqin bu iki ildə otaqdan bayıra çıxmayıb, elə deyilmi? – deyə ona, təsəlli verməyə çalışdım.

– Hə... O da mənim kimi gün işığından qorxur. Eşiyə çıxdığını heç xatırlamıram. Bir müddət bundan qabaq ərəziyə baxan baytar həkimləri gəlib onu müayinə ediblər. Dedilər ki, it uzun müddət qapalı şəraitdə qalanda quduz olur. Əvvəllər otaq şəraitinə öyrəşə bilmirdi, elə hey hürürdü. Qonşular bir neçə dəfə ora-bura şikayət edib, onu evdən qovmaq istə-

yirdilər. Gələnlərə yalvarıb, başa salmışam ki, bu heyvan mənim son ümid yerimdir, o getsə bir gün də onsuz yaşaya bilmərəm. Mənim sözlərimə əhəmiyyət belə verməyib çıxarmaq istədilər onu bayıra. Ruslan, elə bil onu məndən ayıracaqlarını duymuşdu. Gələnlərin gözləri qabağındaca mənə tərəf sürünüb, əvvəlcə əl-ayağımı yaladı, sonra isə başını sinəmə qoyub uşaq kimi zarıdı. Onun gözlərindən gilələni axan göz yaşlarını görəndə, gələndər təəccüb etdilər. Mən isə onlara:

– Görürsünüz halımı? – dedim. – Axı, bu vəziyyətdə onu məndən necə ayırmaq olar? O da canlıdır, axı. Gələnlər bir şərtlə mənlmlə razılaşdılar ki, vaxtşarı onu həkim müayinəsindən keçirim, həm də, qonşular itdən şikayətçi olmayacaqlar şərtini qoydular. Deyilənlərlə razılaşdım. Necə də razılaşmayaydım, yoxsa aparacaqdılar oğlumu, ayıracaqdılar onu məndən.

Qadın aldığımdan bir az ayırıb qazana tökdü və:
– Bu neçə ili ona çiy ət yedirtməmişəm. Qonşular qapı ağzına sür-sümük qoyanda da, onu qaynadıb verirəm. Gözüm qorxub. Bir dəfə necə oldusa, zəhərləndi, az qaldı ki, ölsün. Haray-həşir saldım. Qonşular səsə gəlib, vəziyyəti gördülər və zəng vurub baytarları köməyə çağırdılar. Yaxşı ki, oğlumu sağaltmaq mümkün oldu. Mənə tapşırıdılar ki, bundan sonra ona çiy ət verməyim. Çünki ev şəraitində saxlanılan itlər bişmiş yeməklərə, bir növ vərdişkar olduqlarına görə, onlar kənar yeməklərdən tez zəhərlənirlər.

Səidənin danışdıqları mənim üçün təzə söhbət olduğuna görə, maraqla qulaq asırdım. Amma itin bu qədər əziz-xələf tutulması mənim üçün yenə də qaranlıq olaraq qalırdı. Burada nə isə başqa bir səbəb olmalıydı.

Qadın işini qurtarıb mənə yaxın əyləşdi və əllərini qoyununa qoyaraq, bir müddət susub, danışmadı. Hiss edirdim ki,

söhbətə başlamaq istəyir. Ona mane olmamaq üçün sakitcə oturmuşdum. Qorxurdum ki, hər hansı yanlış bir sözüm onun fikirlərini poza bilər. O isə danışmağa tələsmirdi. Nəhayət, uzun sükutdan sonra:

– Hə, – dedim axı, – həkim qız öldürdüyü adamı görəni kimi, təəccüb etdi, – deyə Səidə, dünənki söhbətinin ardını danışmağa başladı. – Güllə əsirin düz alnından dəymişdi. Bax, belə deşik açılmışdı ölən alnından, – deyə Səidə barmağının ucunu mənə göstərdi. Amma onun başının arxasında düz bu yumruğum boyda dəlik vardı, – deyə əlavə etdi. Zabitlər gülüşürdülər. Yəqin ki, onlar güllənin əsirin düz alnının ortasından dəyməsinə sevinirdilər. Onlardan biri qızın çiyinlərindən tutub silkələdi və onu təriflədi. Qız isə duruxub qalmışdı. Mən özüm də kənardan onlara baxaraq, baş verənlərdən bir şey anlamırdım. Zabitlər snayperçi qızın qoluna girib, yaxınlıqdakı binaya tərəf getdilər. Otağa girəndə onlardan biri geri dönüb, qapıdakı əsgərə nə isə əmr etdi. Əsgər də məni onlar gedən tərəfə apardı. O məni otağa salıb geri döndü. İçəri girəndə onların oturub söhbət etdiklərini gördüm. Qız çox fikirli görünürdü. Mənə də oturmaq üçün yer göstərdilər. Oturdum. Zabitlərdən biri qucağımdakı uşağa işarə edib:

– Oğlandır, qız?

– Oğlandır! – dedim.

Zabit başını bulayıb:

– Hmm... Sizinkilər oğlanı çox sevirilər. – Neçə yaşı var? – soruşdu.

– Üç aylıqdır! – cavab verdim.

Sonra ərim barədə soruşdu. Duruxub qaldım. Başa düşəmmədim ki, o, ərim barədə məndən hansı məlumatı istəyir.

Həkim qız üzümə baxdı. O sanki mənə kömək edirmiş kimi:

– Ərin kim idi? – soruşurlar.

– Zabit idi... – deyə, cavab verdim.

Düşmən zabitlərinin hər ikisi kinayə ilə gülümsədi. Sonra onlardan biri əlini stola çıxaraq:

– Mayor Əli?.. Düzdürmü? – deyə soruşdu.

Başə düşdüm ki, ərimi onlar da tanıyırlar. Ona görə də:

– Hə, mayor Əli! – dedim.

Onlardan biri məndən döyüşçü olub-olmadığımı soruşdu.

– Yox! Mən tibb bacısıyam, xəstəxanada işləyirdim. – dedim.

Sual verən zabit ayağa qalxıb, mənə yaxınlaşdı və sağ əlimin orta barmağını gözüünün qabağında tutub, bir xeyli baxdı. Sonra barmağını dırnağı ilə bir neçə dəfə sıxdı. Sanki barmağımın dərisinin yumşaq və ya bərk olduğunu yoxlayırdı. Sonra əlinin arxasıyla üzümün sağ tərəfinin dərisini sığalladı. Onun bu hərəkətindən bir şey anlamadım. Başə düşə bilirdim ki, o, bu hərəkətlərlə nə demək istəyir. Zabit qayıdıb yerində oturdu və o biri zabitə:

– Atıcı deyil!.. – dedi.

Ərim barədə məndən bir neçə məlumat da soruşdular. Nə bilirdim hamısını söylədim, heç nə uydurmadan. Axırda onlardan biri özümü də təəccübləndirəcək bir sual verdi:

– Deyə bilərsənmi, indiyə qədər ərin bizimkilərdən neçə nəfər öldürüb?

Bir qədər fikirləşəndən sonra:

– Əlli iki nəfər! – dedim.

Zabitlərin hər ikisi, hətta həkim qız da dərindən köks ötürdülər.

– Hardan bilirsən? – deyə sual verən zabit soruşdu.

– Qırx dörd nəfərini biz əsir düşənəçən öldürmüşdü, – bunu qəzetlər yazmışdılar, – dedim. – Ərim özü də yazılanları təsdiq edirdi. Səkkizini də biz əsir düşən günü öldürdü.

Zabit nifrət hissiylə üzümə baxıb, başını buladı. Hazır-cavablığım nə qədər xoşuna gəlsə də, düşmən olmağım onu bir qədər qəzəbləndirirdi. Bunları gözlərindən oxuyurdum. Son olaraq mənə belə bir sual verdilər.

– Sən özünüzkülərin yanına dönmək istəyirsənmi?!

Belə bir sual verəcəkləri ağıma gəlməzdi. Amma onlar da verdiyim cavabı gözləmədiklərindən hər üçünün gözləri bərələ qalmışdı.

– Yox!.. Geri dönmək istəmirəm!.. – dedim.

Otağa dərin bir sükut çökdü. Onların hər üçü gözlərini məndən çəkməyərək, sanki yerlərində donub qalmışdılar. Yəqin ki, verdiyim cavab heç xəyallarına da gəlməzdi. Zabitlərdən biri asta səsle:

– Niyə geri dönmək istəmirsən?

Onun bu «niyəsinin» altında hansı mətləblərin gizləndiyi, yalnız mənə aid idi. Və bu «niyələrin» hər biri bir ox olub ürəyimə sancılırdı. Görəsən, onlar düşünürdülərmi aciz və zavallı bir qadının öz el-obasına, əzizlərinin yanına qayıtmağa qoymayan hansı hiss, hansı qüvvədir? Axı, düşməne əsir düşmüş hər bir insanın arzusu bacardıqca əsirlikdən tez qurtulmaq, geri dönməkdir. Mən bunları necə başə salaydım ki, insanı torpağa, vətənə, doğmalarına bağlayan onun mənəvi təmizliyidir. O təmizlik, o saflıq ki, ayaqlar altına atıldı, o insan ölür... Susmağım onların marağına səbəb oldu. Gözləyirdilər ki, bu suala necə cavab verəcəyəm. Başımı qaldırıb düz onların üzünə:

– Ömrüm boyu nə qazanmışdımsa hamısını burada itirdim... Bilirəm ki, onları bir də heç vaxt, heç yerdə tapa bilməyəcəyəm! – dedim. – İtirdiklərim çox əvəzsizdir. Onları mənə Tanrım bəxş etmişdi, siz əlimdən aldınız... Siz Tanrımdan güclü çıxdınız... O şeyləri ki, siz əlimdən almısınız onları bir

daha Tanrım mənə bəxş edə bilməz. İndi isə burada qalıb, itirdiklərimin yasını tutmaq istəyirəm...

Mənim bu müəmmalı cavabımdan bir şey anlamadıqları üçün, onlar çiyinlərini çəkdilər. Bilirdim ki, heç vaxt anlamayacaqlar da...

– Çıxışın çox maraqlıdır! – deyə zabitlərdən biri, dönüb o birinə göz vuraraq gülümsədi. – Hər halda, sən bizim xoşumuza gəlirsən. Ehtiraf edək ki, birinci dəfədir belə cəsarətli və qorxmaz düşmən-qadınıyla rastlaşırıq. – Deyəsən, sən bizə hələ lazım olacaqsan, – dedi və üzünü həkim qıza tutub:

– Olya, (mən birinci dəfə o qızın adını orada, onların dilindən eşitdim) bu qadın haqqında sənin fikrin nədir? Onun sağlıq durumu yerindədirmi? – soruşdu.

– Onun ağı başındadır, cənab general. Dözümlü, cəsarətli qadındır. Amma bu dəqiqə onun körpəsinin də, özünün də bir azca müalicə olunmağa ehtiyacları vardır. İzn versəydiniz, bir-iki həftəlik xəstəxanaya köçürərdik, – deyə Olya deyilən qız dilləndi.

Zabit qaşlarını çatıb bir qədər susdu. Sonra ayağa qalxaraq gəlib Olyanın düz qarşısında dayandı:

– Bilirsən, Olya, – deyə həkim qıza müraciət etdi, – mən də razı olardım, onun həm özü, həm də körpəsi müalicə alınsınlar. Görürəm, ona işgəncə verilibdir. Amma bizim qospitalda müalicə olunan əsgərlər və onların yaxınları bilsələr ki, o, zabit arvadıdır, özü də bizim axtardığımız zabitin, onda bu qadının salamat qalmasına kim zəmanət verəcəkdir?! Bu barədə fikirləşmişəm? – General, qızdan cavab gözləmədən sözünə davam etdi: – Məsləhət bilirəm ki, – o dedi, – bir müddət qaldığı evdə qalsın. Bir də ki, sən həkim, o tibb bacısı, köməkləşib bir iş görə bilərsiniz, elə deyilmi?

Olya daha bir söz deməyib, zabitlə razılaşıdı.

Biz otaqdan çıxıb gecə qaldığımız evə tərəf getməyə baş-

ladıq. Həyətdə çoxlu düşmən əsgərləri vardı. Onların çoxu orduya yenicə çağırılmış gənclər idi, həyətdə təlim keçirdilər. Məni görən kimi söyməyə başladılar. Olya onları sakitləşdirməyə çalışsa da, mümkün olmadı. Əsgərlərin bu hərəkətlərini görəndə, öz-özümə fikirləşdim ki, kaş biz də balalarımızda düşməne qarşı belə nifrət hissi oyada biləydik. Uşaqlarımıza ədəb-ərkan öyrətdiyimiz halda, bircə yol da onlara nifrət etməyi öyrətməmişik. Həmin anda, əgər o yeniyetmələrə ixtiyar verilsəydi məni də, qucağımdakı körpəmi də parçalayardılar. Məgər ata-anaları, müəllimləri onlara «qanacaq ol», «oxu, savadlı ol» deməyiblərimi? Əlbəttə, deyiblər. Amma onlar bizlərdən fərqli olaraq, uşağın ağı kəsəndən başa salıblar ki, düşmənin kimdir. Uşaq böyüyüb, boya-başa çatdıqca, ona anladılan «düşmən» də, onun gözlərində, qulaqlarında «böyüyür».

Əsgərlərdən ayrılıb qaldığımız evin yanına çatanda gördüm ki, evin lap yaxınlığında bir neçə əsgər də, ağaca bərkidilmiş hədəfə atəş açırlar. Diqqətlə baxanda, az qaldı ağımlı başımdan çıxsın. Olya qolumdan tutub, saxlamasaydı, yəqin ki, yerə dəyəcəkdim. O, nə baş verdiyini soruşanda, mən ağaca bərkidilmiş insan kəlləsini Olyaya göstərüb, ağlaya-ağlaya qışqırdım:

– Ora bax... Onların güllə atdıqları mənim ərimin kəsilmiş başıdır!..

Olya bir anlıq donub yerində qaldı. Sonra o, əsgərlərə təlim keçən zabiti yanına çağırıb, başın ağacdən endirilib, torpağa basdırılmasını tapşırırdı. Hıçqırıq məni boğurdu. Uşağı qucağımda zorla saxlayırdım. Olya vəziyyətimin həddən artıq ağır olduğunu görüb körpəni məndən aldı və bir qədər sakitləşib, özümü ələ almağı tapşırırdı. Sonra məni otağa gətirdi, su verib, sakitləşdirməyə çalışdı. Mən oturduğum yerdə-cə əllərimlə üzümü qapayıb hönkürürdüm. İçimdə qisas his-

si necə baş qaldırmışdısa, az qalırdım ayağa qalxıb özümü həyətə atım və əlimə keçən daş-kəsəyi çırpım onların başına.

Bir az keçəndən sonra toxtayıb, azacıq sakitləşdim. Ancaq hirsimdən bütün bədənəm titrəyirdi. Ayağa qalxıb pəncərədən eşiyə baxdım. Əsgərlər çökilib getmişdilər. Təkcə bir əsgər iri gövdəli ağacın dibində nə isə eşələnirdi. Diqqətlə baxdım. O, əlindəki lapatka ilə çala qazırdı. Əsgər çalanı qazıb qurtarandan sonra, yanındakı girdə bir şeyi ayaqqabısının ucuyla itələyib qazdığı çalaya saldı. Sonra o tərəf-bu tərəfə baxıb çalanın içinə atdığı nə idisə, onu murdarladı. İşini qurtarandan sonra çalanı torpaqla doldurdu.

Əvvəlcə, onun nə etdiyini anlaya bilmədim. Sonra birdən-birə beynimdən keçdi ki, əsgərin murdarlayıb çalaya atdığı ərimin kəsilmiş başı olmalıdır. Var gücümlə qışqırdım. Qışqırtıma əsgər dönüb baxdı. Mən əllərimi ağzıma təpərək, ayaqlarımı yerə döyə-döyə qışqırmaqda davam edirdim. O isə mənə baxıb dişlərini ağardaraq, doldurduğu çalanı bu dəfə tapdaya-tapdaya gülürdü. Yüyrüb, özümü həyətə atmaq istədim, Olya qolumdan yapışaraq, həyətə düşməyə imkan vermədi. Başımı otağın divarına çırparaq, özümü həlak etmək istəyirdim.

Olya pəncərədən əsgərə baxdı və nə fikirləşdisə həyətə düşüb ona tərəf qaçmağa başladı. Qız əsgərə çatanda onun yaxasından yapışib möhkəmcə silkələdi. Əsgər isə əlindəki lapatkanı yuxarı qaldırıb qızı vurmaq istədi. Olya onun bu hərəkətindən qorxaraq, bir-iki addım geri çəkilməyə məcbur oldu. Bir azdan əsgər silahını da götürüb yumruğuyla məni hədələyərək, çıxıb getdi.

Qız qayıdanda bərk pərişan idi. O, yanımda oturub əllərini qoynuna qoyaraq dərindən nəfəs aldı:

– Offf... bunlar çox qəribə millətdirlər, – dedi. Sonra məni sakitləşdirmək üçün:

– Dünən gördün də, başıma hansı oyunu açdılar. Gətirib meşin kardonun arxasında adam durğuzublar. Mən hardan biləydim ki, orda adam var. Yazığı heç nəyin üstündə vurub öldürdüm. Bunların heç birinin başında ağıl yoxdur.

Bir azdan Olya ayağa qalxıb isti yemək hazırladı. Uşağın südünü qızdırıb içirdi. Mənə zorla da olsa, bir az yemək yedizdirdi. Bu hərəkətlərini görəndə başa düşə bilmirdim, o kimdir, buralarda nə edir? Əgər düşməndirsə niyə görə mənə bu cür qayğı göstərir? Burada mənə aydın olmayan çatmayan nə isə bir iş vardı, – düşündüm.

Yeməkdən sonra sinəmdə ağrılar başladı. Bu ağrılar dünən axşamdan başlamışdı. Özüm də başa düşə bilmirdim ki, bu ağrılar hardandır. Mənə elə gəlirdi ki, dünən döyülən zaman, sinəmə dəyən təpik zərbələrinin ağrısıdır. Olya narahat olduğumu, həm də tez-tez sinəmi ovuşdurduğumu görüb:

– Nə olub sənə, niyə belə edirsən? – soruşdu.

– Sinəmdə möhkəmcə ağrılar var, – dedim.

O, məni çarpayuya uzadıb paltarımın yaxasını açdı və sinəmi ovuşdurmağa başladı. Birdən əlini çəkib gözlərini gözlərimin içinə zillədi.

– Dünən mənə dedin ki, uşağı əmizdirməyə südün yoxdur. Sənin döşlərinə axan bəs, bu süd nədir? – Niyə görə, südün ola-ola körpəni əmizdirmirsən? – soruşdu.

Mən susub, cavab vermədim. O yenə təkrar etdi:

– Axı, bu sənə ziyandır. Döşlərinde süd daşları əmələ gələ bilər. Sonradan da massist xəstəliyinə çevirər, anlayırsan mı?

Mən yenə də ona bir söz deməyib, başımı aşağı saldım. Deyəsən, qızın məndən əl çəkmək fikri yox idi.

– Səninləyəm, dur uşağı əmizdir! – deyə o, mənə əmr etdi.

– İstəmirəm! – dedim.

– Niyə istəmirsən? – soruşdu.
– Ona görə ki, onlar məni murdarlayıblar. İstəmirəm ki, onların qanları... – Əsəbimdən sözlərimin axırını deyə bilməyib susdum.

Olya bir qədər fikrə getdi. Sonra handan-hana başını qaldırıb üzümə baxdı və pıçıltıyla:

– Sənin adın nədir?

– Səidə! – deyə cavab verdim.

– Səidə... Səidə... – deyə o, bir neçə dəfə adımı təkrarladı. Bəs, oğlunun adı nədir? – soruşdu.

– Ruslan!

– Ruslan?!.. – Onun gözləri parıldadı. – Mənim də qardaşımın adı Ruslandır. Bir neçə ildir ki, Qafqazdadır. Hələ vaxt tapıb onu arayıb, axtara bilməmişəm.

– Bəs sən buralı deyilsən? – deyə soruşdum.

O, gülümsəyərək:

– Yox, mən Ukraynadanam. Valideynlərim orada yaşayırlar. Ali təhsilli həkiməm. Tibb institutunu bitirmişəm. Həm də atıcıyam, – snayperçi. Nişanlım da hərbiçidir, Ukrayna ordusunda xidmət edir, kapitandır – Andrey Flipçuk. Bir il bundan qabaq nişanlanmışıq. Toy etmək istəyirdik, alınmadı. Həm onun, həm də mənim ailələrimiz böyükdür. Maddi çətinliklərimiz vardı. Aldığımız maaş kifayət etmirdi dolanışığımıza. Həm də evləndəndən sonra, bizə ev lazım olacaqdı. Bu barədə Andreylə uzun-uzadı söhbətlər edib, çıxış yolu axtarırdıq. Günlərin bir günü zalda məşq edən zaman yaşlı bir kişi mənə yaxınlaşıb özünü təqdim etdi. Səhv etmirəmsə, fəmiliası Boqdanyan idi. – Hə, Karapet Boqdanyan. Ukrayna vətəndaşı idi. Söylədi ki, uzun müddətdir mənimlə maraqlanır. Bir neçə dəfə məşq etdiyim zala gəlib, mənim güllə atmağıma tamaşa edib. Sərrast atmağım onun xoşuna gəlirdi. Fikri ilə maraqlandım. Söylədi ki, yaxşı pul ödəməklə bir il

müddətinə məni başqa bir ölkəyə aparmaq istəyir. – Orada nə iş görəcəyəm? – soruşdum. Dedi ki, güllə atıcılığından dərs deyəcəksən. Gedəcəyim ölkənin hansı ölkə olduğuyla maraqlandım. Qafqaz tərəflərdən biridir, – dedi. Sevindim. Axı qardaşım da o tərəflərdə idi. Maraqlandım ki, bir ildə mənə nə qədər pul ödəyəcəksiniz? Bildirdi ki, aylıq məvacibiniz min beş yüz dollar olacaqdır. Şübhə ilə baxdığımı görüb, əlavə etdi ki, bu barədə sizinlə müqavilə bağlanacaqdır. Doğrusu, təklif ürəyimcə olan təklif idi. Ayda min beş yüz dollardan, ilə on səkkiz min dollar edirdi. Təsəvvür edirsənmi? Bu pulla toy da etmək olardı, hələ yaraşlıq mənzil də almaq olardı.

Ona bildirdim ki, mən güllə atıcısından başqa, həm də ali təhsilli həkiməm, tibb institutunun cərrahiyyə şöbəsini bitirmişəm. O, buna çox sevindi və dərhal da bildirdi ki, həkimliyinizə görə də hər ay əlavə beş yüz dollar alacaqsınız. Onun bu sözlərindən sonra, dəli olmaq dərəcəsinə çatmışdım. Bu, ildə iyirmi dörd min dollar edirdi. Dərhal razılığımı bildirdim. Amma ona başa saldım ki, mənim nişanlım var, onunla da görüşüb, söhbət etmək lazımdır, təkbəşinə qərar verə bilmərəm. Səhəri gün biz üçlükdə oturub söhbət etdik. Uzun söhbətdən sonra Andreyi də razı sala bildik. Nişanlımın hərbiçi olduğunu biləndə, ondan da əl çəkmədi, dedi ki, gəl sən ilə də müqavilə bağlayaq, sən də get. Andrey isə bildirdi ki, müdafi nazirliyi ilə orduda xidmətə görə müqaviləm var. Bir il yarımdan sonra müqavilə başa çatır. Əgər dediyiniz şərtlər məni qane etsə razılığa gələ bilərik. Onlar razılaşıdılar. Sonra biz gizləncə Karapetin kimliyi ilə maraqlandıq. Uzun axtarışdan sonra öyrəndik ki, o, Ukraynada yaşayan erməni diasporasının başçısıdır. Onun dediyi yerdə müharibə getdiyindən məlumatım var idi. Amma kimlərlə döyüşdüklerini bilmirdim. Bir də ki, mən ora döyüşməyə

yox, güllə atıcılığından dərs deməyə gedirdim. Bu barədə yazılı müqavilə imzalamışdıq. Günlərin bir günü təyyarə ilə Ermənistana, oradan da buraya gətirildim, iki aydır ki, buradayam. Elə ilk gündən onların davranışından xoşum gəlmədi, kobud və qaba adamlardılar. Mənimlə razılaşırdılar ki, müharibə gedən zonada deyil, arxa cəbhədə atıcılıqdan dərs keçməliyəm. Düzdür, bir ay deyilənlərə əməl etdilər. Otuza yaxın gənc qıza dərs deyirdim. Təsəvvür edirsiniz onlar elə çox idilər ki, bütün günü ayaq üstə qalmaqdan bezikmişdim. Bir aya onları hazırlayandan sonra məni döyüş bölgəsinə gətirdilər. Onunla izah etdilər ki, mənim həkim işləmək haqqında da müqaviləm var. Ona görə də, qospitalda çalışmalıyam. Bu da mənə olduqca çətin gəlirdi. Gecə-gündüz işləyirəm. Etiraz edəndə də ağız-ağıza verib deyirlər ki, bunun üçün sənə haqq ödəyirik. Hələ qorxuram ki, ortaya başqa bir məsələ qoymasınlar, onlardan nə desən gözləmək olar. Bir aylıq mənə verilən məvacibi də kəsmişdilər. İki min dollardan mənə cəmisi yeddi yüz əlli dollar ödədilər. Səbəbini də onunla izah etdilər ki, guya mənim mahir atıcı olmağımı yuxarıdan gələn generallar təsdiq edəndən sonra bütöv məbləğ ödəniləcəkdir. Dünən sən özün şahidi oldun da, – Olya dedi. – Gördün ki, onlar mənim məharətimi necə yoxladılar? – Həddər yerə günahsız bir insanı vurub öldürməklə. Artıq nifrət edirəm onlara.

Olya bunları danışdıqca, mənə çox şeylər aydın olurdu. Demək, bu qızı Ukraynadan buraya bizə qarşı döyüşmək üçün gətiriblər. Yadıma Əlinin hələ o vaxtlar dediyi sözlər düşdü. O, həmişə deyirdi ki, düşmənlər xarici ölkələrdən muzdlu döyüşçülər gətiriblər. Onlar spayperçilər, topçular, təyyarəçilərdən ibarətdir. Özləri tülki kimi qorxaqdırlar axı, – deyirdi. Demək, Olya düşmən deyildi, bu məni bir az sevindirirdi.

O gecə səhərə qədər onunla söhbət etdik. Olya oğlum Ruslanı o qədər istəyirdi ki... Ona «qardaşım» deyərək, qulluğunu tuturdu. Uşağa hər gün hardansa lazım olan şeylər tapıb gətirərdi. Onun pal-paltarını da təzələmişdi. Uşaq sarıdan bir az arxayınlaşmışdım.

Bir aydan artıq idi ki, əsirlikdəydim. Hər gün bir səhər, bir də axşam gəlib bizi yoxlayırdılar. Guya mən qaçıb gedəcəkdim. Öz-özümə fikirləşirdim, axı mən hara qaçacağam? Sizdən intiqamımı almamış heç yerə gedən deyiləm... Gedəsi heç yerim də yoxdur...

Hər gün əsirlər gətirilirdi. Hiss olunurdu ki, müharibəni uduzuruq, şəhərlər, kəndlər bir-bir düşmən əlinə keçirdi. Nələri baş verirdi cəbhədə, anlaya bilmirdim. Bu qədər də əsir olar? Qorxurdum ki, bunlar bütün məmləkətimizi ələ keçirərlər. Doğrudanmı beləydi? Axı, bizim əsgərlərin necə döyüşdüklərini mən öz gözlərimlə görmüşdüm. Əli kimi minlərlə döyüşən oğullarımız vardı cəbhədə. Onlara nə oldu bəs? Mən bura düşən gündən hər dəqiqə, hər saat döyüşçülərimizin hücumu keçib, düşməni məhv edəcəyini gözləyirdim. Gözləyirdim ki, bir gün əsgərlərimiz bu hərbi düşərgəni də mühasirəyə alıb, dağıdacaqlar. Mən öz əsgərlərimizin atdığı bombalardan yaralanıb, ölmək istəyirdim. İstəyirdim ki, günlərin birində, elə mən yaşadığım bu evin düz ortasına bir bomba salsınlar. Sevinərdim və öz əsgərlərimizin gülləsindən ölməyi, necə də özümə şərəf bilərdim. Ancaq biləydim ki, nahaq tökülən qanların qisası alınıbdır. Yüzlərlə, minlərlə gözü yaşlı qız və gəlinlərin şərəf və ləyaqətini tapdayan bu çöl donuzlarının burunlarını ovublar. Mən bunun həsrətinə deydim. Amma məsəl var, deyir: – «Sən saydığını say, gör fələk nə sayır.»

Düşərgədə əsirlərə olmazın əzab-əziyyətlərini verirdilər. Onları o qədər incidirdilər ki, axırda işgəncəyə dözə bil-

məyib ölürdülər. Dəhşətli anlar yaranmışdı. Qışqırıq, bağırtdan qulaq tutulurdu. İnsan öldürmək onların əlində bir içim su kimi asan görünürdü. Gözlərimin qarşısında çox dəhşətli hadisələr baş verirdi. Öz başıma gələnlərin xofundan hələ qurtula bilməmişdim. Bir yandan da bura gətirilən əsirlərlə onların vəhşicəsinə davranışı adamın aqlını başından alırdı. Düşmənlər özləri də etiraf edirdilər ki, son bir-iki ayda gətirilən əsirlərin sayı heç vaxt bu qədər çox olmamışdır. Başa düşə bilmirdim, ayrı-ayrı şəhərlərimiz alınıb, ya bütöv məmləkət düşmən əlindədir? Axı, biz əsir götürüləndə, yalnız iki şəhərimiz düşmən əsarətindəydi. Bəs, bu qədər əsirlər haradan gətirilir? Dəhşətli də o idi ki, mülki əhaliylə yanaşı, çoxlu əsgərlərimiz də əsir götürülürdü. – Nə olmuşdu? – fikirləşirdim, məgər bizimkilər döyüşmək istəmirlər?

Tutulmuş əsirlərə dözülməz işgəncələr verilirdi. Gözlərimin qabağında baş verən bir hadisə ürəyimi yandırdı. Düşmənlər on nəfərə yaxın hərbi əsiri o qədər döymüşdülər ki, onların sir-sifətlərindən insan olduqlarını güclə ayırd etmək olurdu. Baş-gözlərindən süzülən qızıl qan, cırılıb-didilmiş paltarlarına tökülərək, onları əcaib bir görkəmə salmışdı. Hamısının qollarını arxadan tikanlı məftillərlə möhkəm-möhkəm bağlamışdılar. Həmin əsirləri kazarmadan aralı bir yerə gətirib, qollarını açdılar və hərəsinin əlinə bir lapatka verib, yan-yana iki dərin quyru qazdırdılar. Sonra yekəpər bir düşmən əsgəri, əsirləri bir-bir qazılan quyunun qırağında yerə yıxıb, başlarını kəsməyə başladı. Bıçağı əsirin ulğumuna çəkib gözləyirdi, sanki toyuq başı kəsirdi... Əsirin canı ağzından çıxan kimi, təkəlləyib onu quyuya salırdı. Sonra növbəti əsiri ayağının altına alırdı. Altı nəfərin, beləcə başını kəsib, quyunun içinə atdı. Sonra quyunun dolduğunu zənn etdiyindən, ya nədən əsirləri o biri quyunun yanına apardı. Amma bu vaxt nə fikirləşdisə hərbi əsirlərdən birini geri döndə-

rib meyitlə dolu quyuya itələyib saldı və ona əmr etdi ki, meyitləri tapdasın. Əsgər bundan imtina edərək, yerində quruyub qalmışdı. Onun bu hərəkəti düşməne xoş gəlmədiyindən, yerdən lapatkanı qayıb, düz onun başına endirdi. Əsgər səs belə çıxarmadan əllərini paralanmış başına qoyub, sakitcə yerə çökdü və sonra ağziüstə yıxıldı. Düşmənlər benzini gətirib, quyudakı meyitlərin üstünə tökərək, od vurub yandırdılar. Ətrafı ürək bulandıran insan yağının qoxusu bürüdü... Bunlar hamısı gözlərimiz qarşısında baş verdiyindən, havalanmış adamlar kimi qışqırırdıq. Onların vəhşiliyi onda idi ki, tutduqları əsirləri güllə ilə öldürmüşdülər. Elə bil, gülləyə heyifləri gəlirdi. Adamların ya başlarını kəsirdilər, ya da nəfəsləri kəsilənəcən döyürdülər. Əsir düşmüş qadınların, qızların isə öz cəzaları vardı. Onların cəzaları ilk növbədə namuslarına təcavüz idi. Nə qədər murdarlıq vardı, hamısını bizim qadınların üzərində sınaqdan çıxarırdılar. Qadınlara təcavüz edəndən sonra başlayırdılar onlara əzab, işgəncə verməyə. Yumşaq yerlərinə papirosu yandırır basırdılar, odlu kösövlə dağlayırdılar. O əclafılar dünyanın elə bir lənətə gəlmiş işgəncəsi olmurdu ki, onu sınaqdan çıxarmasınlar. Onlarda rəhm deyilən bir şey yox idi, qanımıza yerikləmişdilər, elə bil. Qanımız, canımız, onlar üçün, sanki həşarat qanı, ilan-qurbağa qanı idi. Bizlərə qarşı bu nifrət hissini haradan yarandığını anlaya bilmirdim. Mənə elə gəlirdi, onların ürəkləri yoxdur, onlar dəmirdən, daşdan yonulub, düzəldiliblər. Amma gördüyüm bəzi şeylər mənə anladır ki, onların ürəkləri də var, lap ciyərləri də. Bunu gördüyüm bir hadisədə yəqin etdim. Erməni əsgəri əsirlərdən birini döyərək əlini paralamışdı. Onun yaralanmış əlinin qanını dayandırmaq olmurdu, o qışqırırdı. Yanındakılar isə sifətlərini turşudaraq onun əlindən süzülən qanı görməmək üçün üzlərini yana tutmuşdular. Qəribəydi, bir neçə dəqiqə bundan qabaq insan ba-

sını kəsib, fişqıran qana ləzzətlə tamaşa edən erməni əsgəri, indi soydaşının cızılmış əlindən damcılayan qana baxmağa qorxurdu. «Erməni qandan qorxur». Bu fikrin nə qədər müəmmalı olduğunu indi anlamağa başlayırdım. Erməni kəsdiyi türkün qanından heç vaxt qorxmayıb, onun qorxdığı öz qanıdır. Türkün tökülən qanı onun fərəhinə, ürəyinin böyüməsinə səbəb olubdur.

Əsirlərimiz çox vaxt qorxaqlıq göstərirdilər. Onlar biləbilə ki, öldürüləcəklər, işgəncələrə məruz qalacaqlar, yenə də susub, hərəkətsiz dayanırdılar. Bunları görəndə fikirləşirdim, axı onsuz da sənə nicat yolun yoxdur, niyə görə bircə öz canını, öz ləyaqətini qoruya bilmirsən? Qadınlarımız daha cəsarətliyidilər. Onlara toxunan zaman düşmənlərə elə müqavimət göstərirdilər ki... Onların üst-başlarını cırırdılar, üzlərinə tüpürürdülər... Çarəsiz qalanda isə, ayaqlarına düşüb yalvarırdılar ki, öz namus və ismətlərini qoruya bilsinlər. Amma faydası olmurdu. Heç bir qadın, qız öz razılığıyla namusunu düşməne təslim etmirdi... Amma bəzi kişilərimiz düşməni görəndə kimi dizüstə çöküb, gözlərinin yaşını axıdırdılar, yalvarıb-yaxarırdılar, sağ qalmaq üçün döyüşçü dostlarının özlərini, arvadlarını, qızlarını onlara nişan verirdilər. Bu, dəhşət idi. Fikirləşirdim, axı sən kişiliyini, qeyrətini itirəndən sonra neynirsən yaşamağı? Bundan sonra yaşamaq sənə nəyinə lazımdır? Amma aralarında namus, qeyrətini ölümdən üstün tutanlar da tapılırdı. Bunu mən öz gözlərimlə gördüm orda. Bir dəfə döyüşçülərdən birinin əllərini bağlayıb, qurşaqdan yuxarı soyundurdular. Belinə samovar bağlayıb, içinə su tökərək, qaynatmağa başladılar. Samovarin odluğundakı kömür alışıqca, oğlan ayağının birini götürüb, o birini qoyur, sanki rəqs edirdi. Düşmənlər də buna baxıb gülüşürdülər. Kömür alışıqca, oğlan da sürətlə atılıb, düşürdü. Bu, dəhşətli bir mənzərəydi. Samovarin qaynaması, deşiklərindən çıxan bu-

xardan bilinirdi. Bu vaxt bir zabit irəli yeriyib, ağrıdan bir yerdə qərar tuta bilməyən və bəlkə də son anını yaşayan oğlanın əllərindəki ipi açdı və onun qollarından yapışıb: – «Ölümqabağı rahat oyna!» – dedi. Qollarının açıldığını görəndə oğlan, elə bil, bunu gözləyirdi. Bir anın içində əl atıb belindəki samovarı qapdı və var gücüylə, qarşısında dayanıb ona əl çalan zabitin başına çırpdı. Zərbədən zabit o andaca yerə yığılıb çabaladı. Samovardan calanan qaynar su, onu başdan-ayağa yandıraraq, diri-diri bişirdi. Bu elə tez, elə ani baş verdi ki, ətrafdakılardan heç kəs yerindən tərpənilib, gözləri qarşısında diri-diri bişən zabitə kömək edə bilmədilər. Nəinki, kömək etmədilər, hətta qorxularından bir anlıq özlərini itirərək, durduqları yerdən pərən-pərən düşdülər. Özlərinə gələndən sonra isə, dördbiryandan oğlana atəş açmağa başladılar. Güllələr onun sinəsini dəlik-deşik edərək, yanıp pöc olmuş kürəyindən çıxırdı. O, öldü, amma kişi kimi öldü. Ölümü ilə düşmənlərə çox şeyi anlatdı. Onun igidliyini heç unuda bilmirəm.

Gözlərimlə gördüklərim nə qədər dəhşətli olsa da, mənim üçün qorxulu deyildi. Mən bu hissələri ərimin başı kəsilərkən yaşamışdım. Qorxunu namusuma təcavüz edilərkən keçirmişdim. Ondən sonra qorxu deyilən bir hissə mənim qəlbimdə çoxdan ölmüşdü. Əgər o qorxunu canımda gəzdirsəydim, demək ayaqlarım üstündə saxladığım bu leş bədənim mənə hər şeydən üstün və əziz olmalıydı. Onda da cismim ölənlərimin ruhu tərəfindən gecə-gündüz lənətlənəcəkdi.

... Olya olmasaydı, vəhşilərin arasında baş çıxarmaq mənim üçün çox çətin olardı. O savadlı, həm də düşüncəli bir qız idi. Hər şeyə diqqət yetirirdi. Düşmənlərin hərəkətlərinə dözə bilməyib deyirdi: – «Səidə, sən düz deyirsən, mən belə millət birinci dəfədir görürəm. Bunların dedikləriylə, elədikləri düz gəlmir.» Hiss edirdim ki, Olya da onları tanımağa

başlayıbdır. Tanıdıqca da, onlardan ehtiyat edirdi. Əvvəllər sərbəst gəzib, dolaşdığı halda, sonralar otaqda olarkən qapını içəridən bağlayar, gecələr isə silahını başının altına qoyub yatardı. Qapı qəfildən döyüləndə isə, o, yerindən sıçrayar və tapançasının tətini çəkərək hazır vəziyyətdə gözləyərdi. Amma bunlara baxmayaraq, Olya onlar üçün işləyirdi. Qız orada əvəzedilməz bir muzzdlu əsgər idi. Buna görə də, onunla hesablaşdılar. Qızın dediyinə görə, az vaxt ərzində, ona yaxın əla nişançı hazırlamışdı. Həm də, həkim kimi kara gəlirdi. Düşərgəyə yeni əsirlər gətiriləndə onun işi həddən artıq çox olurdu. Çox vaxt otağa səhər sübhə yaxın gəlib çıxardı. Belə vaxtlarda yorğun görünürdü. Harada olduğunu soruşanda, susub, cavab verməzdi. Xahiş edərdim, yalvarardım ki, harada olduğunu, nə işlər gördüyünü mənə də desin. İstəyirdim düşmənlər haqqında hər şeyi bilim. Onsuz da bilirdim ki, vəziyyət xeyirimizə deyildir. Çünki hərbi düşərgəyə gətirilən əsirlərin sayı hər gün artırdı. Onların çoxu mülki adamlar idilər. Bilirdim ki, kəndlərimiz, şəhərlərimiz yavaş-yavaş boşalır. Amma Olya, hələlik bir kəlmə də olsun onlar barədə mənə söz demirdi. Söhbət düşəndə də, o, mənim barəmdə danışardı. Deyərdi ki, sən yaman dəyişmişən, belə deyildin. İndi qorxu-hürkü qalmayıb səndə. – «Ehtiyatlı ol, – deyərdi, – görürsən düşərgədə sənə kimi nə qədər əsir var və görürsən onlar nə çəkirlər.» Onun sözləri qətiyyənlə mənə təsir etməzdi. Nə etdiklərimi yaxşı başa düşürdüm. Amma Olyanı da özümdən şübhələndirməmək üçün sözlərini təsdiqləyirdim. O mənim üçün çox lazımlı idi, onsuz heç nə edə bilməzdim. Olya mənimçün göydən enmiş bir xilaskar kimi idi. Anlayırdım ki, mənə hələ çox lazım olacaqdı... Otağa bir dəfə səhərə yaxın gəlib çıxdı. Üst-başı tamam qan içərisindəydi. Çox əsəbi görünürdü. Söyürdü erməniləri. Onlara «vəhşilər», «canavarlar» deyirdi. Nə üçün əsəbləşdiyini soruşanda;

– «Getmək istəyirəm burdan, daha dözə bilmirəm» – dedi. – «Başlarına dəysin mənə verdiyi pullar!..» – deyərək söyürdü onları.

– Nə olub? – soruşdum. Bir söz demədi. Təkid etdim.

– Nə olacaq? – dedi. – Bu gün iki körpə uşaq qanaxmadan qospitaldaca öldü. Heç cür onları xilas edə bilmədim. – Daha mənim həkimliyimə də hörmət qoymurlar. Onlara: – Əl çəkin uşaqlardan! – deyərək yalvarırdım. O axmaqlar isə, dişlərini ağardaraq: – Bunlar bizim düşmənlərimizdir! – deyərək, məni heç adam yerinə qoymaq istəmirdilər. – Bəsdirin, yazığınız gəlsin, onlar insandırlar! – deyirdim. Amma nə faydası, sözlərim, elə bil daşa, divara dəyib qayıdırdı. – Körpə uşaqların hər ikisinin böyrəklərini çıxartdılar. Hələ məni təqsirləndirərək, guya onların düşmənlərini müdafiə etdiyim üçün lənətləyirdilər də. – Yox burada yaşamaq günahdır, – deyərək Olya, o gecəni səhərə qədər bir çimir də olsun gözlərini yummayıb, düşdüyü, vəziyyətdən gileylənirdi. Bu dəfə mənə ona təsəlli verirdim. – Bacım, bir azca döz, – deyirdim. – Qoy Allah da başını qaldırıb, yaratdığı bu yaramazların nə işlər gördüyünü öz gözləriylə görsün. Ondan sonra, bəlkə bu həşaratların yer üzündən silinməsi üçün bir iş gördü. Qız mənim bu sözlərimdən sonra üzümə baxıb başını bulayırdı...

Əsirliyəm davam edirdi. Yaşadığım evin ərazisini süpürüb, təmizləmək mənə tapşırılmışdı. Hər gün sübh tezdən yerimdən qalxar və böyük bir ərazini silib təmizləyirdim. Özümdə çox böyük dəyişikliklər hiss etməyə başlamışdım. Hər tərəfi diqqətlə nəzərdən keçirirdim. Addımımı hara atırdımsa oranı yaxşı-yaxşı öyrənməyə çalışırdım. Yaşadığımız meşəlik çox geniş ərazini əhatə edirdi. Bura böyük bir hərbi hissə idi. Yüzlərlə tank, hərbi texnika cəmlənmişdi burada. Ərazi büsbütün tikanlı məftillərlə əhatəyə alınmışdı. Hər üç yüz metrədən bir keşikçi məntəqəsi vardı. Bir qədər aralıda

isə hərbi vertalyotların enməsi üçün geniş meydança tikilmişdi. Hər gün oradan onlarla vertalyot enib-qalxırdı. Düşmən əsgərlərinin içində hər millətdən olan adama rast gəlmək olurdu. Sarışınından tutmuş qarasına kimi. Olyanın dediyinə görə bunların hamısı muzdla tutulmuş döyüşçülərdir.

Mənə etibar etməyə başlamışdılar. Çünki Vətənə qayıtmaq istəmədiyimi, artıq düşərgədəkilərin çoxu bilirdi. Verdiyim sözün düzgünlüyünü yoxlamaq üçün, onlar bir neçə dəfə mənə sınaqdan da keçirmişdilər. Bunları hiss edirdim, bilirdim ki, onlar mənim hər bir hərəkətimə ciddi nəzarət edirlər. Bir neçə dəfə qəsdən mənim qaçmağım üçün şərait də yaratmışdılar. Görəndə ki, heç yerə çıxıb getmirəm, ondan sonra mənə bir azca sərbəst buraxdılar. Azacıq da olsa, onların inamını qazanmağım mənə sevindirirdi. Bu həm də mənim ərazidə gəzib-dolanmağımıza imkan verirdi.

Olya bəzən gecələr evə dönməzdi. Soruşanda da səbəbini gizlin saxlayırdı. Amma hiss edirdim ki, son vaxtlar ondan həkim kimi az istifadə edirlər. O daha çox döyüşçü rolunu oynayırdı. Qız gündüzlər yatıb dincələr, gecələr isə tufəngini də götürüb gedərdi. Belə tənha gecələrdə oğlumla bir-birimizə sığınıb qalardıq. Hər şey adılşmışdı gözlərimdə. Mənə elə gəlirdi, neçə illərdi bu xarabada yaşayıram. Ağrı-acılara öyrəşdiyim kimi, yavaş-yavaş özümü də özümə öyrəşdirirdim. Dünənki Səidəni, bugünkü Səidəyə azacıq da olsa tanımaq istəyirdim. Bilirdim ki, dününəni bu günümü qəbul etməyəcəkdir. İstəsəydim, istəməsəydim də olanlar bu idi. Mənim gördüklərim və yaşadığım bu mühit nağıl deyildi. Mən gerçək bir həyat yaşayırdım. Başqalarının haradansa eşitdikləri və eşitdikləri qədər də qorxunc olan nə vardisa burada idi. Daşı da, torpağı da adama qənim kəsilmişdi. Göz qırpmadan bir anın içindəcə, onlarla sənə kimini uf demədən didib-parçalayan bir mühitdə və bu mühitin sakinləri arasın-

da yaşamağa məhkum olunmuşdum. Keçmişimlə yaşamaq mənə çətin gəlirdi. Mən bu günümlə, sabahımla yaşamaq istəyirdim. İçimdəki qisas hissi hər şeyə öyrəşdirirdi mənə. Amma bir şeyə öyrəşə bilmirdim, alışı bilmirdim. Olub-keçənləri yaddan çıxarmağa, unutmağa öyrəşə bilmirdim... Bunlara öyrəşə bilmədiyim üçün qəzəbimi, kinimi heç cür soyuda bilmirdim. Alışırıdım, yanırdım qəzəb hissindən.

Günlərin bir günü Olyadan xahiş etdim ki, mənə də sərrast güllə atmağı öyrətsin. O çiyinlərini çəkib: – Güllə atmaq sənə nəyinə lazımdır? – soruşdu.

– Ürəyim istəyir! – dedim.

Hərbçi arvadı olduğum üçün silahları yaxşı tanıyırdım. Onlarla necə davranmağı da bacarırdım. Amma sərrast atmağı bacarmırdım.

Olya mənimlə razılaşdı. Əvvəlcə evin içində bəzi şeyləri mənə öyrətdi. Çox həvəsliydim, ona görə də onun dediklərinin hamısı beynimə batırdı.

Məndən fərqli olaraq, Olya sərbəst idi. O istədiyi vaxt istədiyi yeri gəzib-dolaşa bilirdi. Gecələr ağaca bərkidilmiş nişangaha atəş açırdı. Arada xəlvətə salıb mən də onunla birlikdə olurdum. İlk dəfə idi ki, tufəngdən sərrast atəş açırdım. Əllərim titrəyirdi. Tufəngi sinəmə elə bərk-bərk sıxmışdım ki... Atdığım güllələr hədəfdən yan keçirdi. Olya mənə başa salırdı ki, özümü sərbəst tutum, sıxmayım. O deyən kimi də etdim. Güllə atmağım məndə özümə qarşı inam hissi öyatmışdı. Özümü güclü hiss edirdim. Əlbəttə, bu işi biz xəlvəti görürdük. Əgər düşmənlər bundan xəbər tutsaydılar yəqin ki, mənimçün yaxşı qurtarmayacaqdı. Necə olsa, mən düşmən əlində əsirdim. Ona görə də, Olya hardansa tapıb gətirdiyi əsgər paltarlarını mənə geyindirər və gecənin qaranlığında mənə tufəng atmağı öyrədərdi. Tufəngin üstünə taxdığı «gecəgörmə cihazı» qaranlıqda hədəfi nişan almaqda bizə

kömək edərdi. Çox qəribə idi, ilk dəfə öldürdüyüm adam düşmənlərdən yox, özümüzünkülərdən oldu. Bu hadisə belə baş verdi... – Düşərgəyə, demək olar ki, hər gün əsirlər gətirilirdi. Düşmən tərəfi gətirilən əsirlər arasından birinci növbədə, zabitləri və onların ailələrini arayıb, axtarırdılar. Bu işdə onlara daha çox öz satqınlarımız kömək edirdilər. Onlardan tələb olunurdu ki, əsir düşmüş adamlar arasından hərbiçilərin olub-olmadığını öyrənib desinlər. Bizimkilərin içərisində Fariz adlı birisi hərbiçilərin aşkar edilməsində, hətta onlara cəzaların verilməsində də, düşmən tərəfinə kömək edirdi. Bu barədə Olya mənə dəfələrlə demişdi. Demişdi ki, sizinkilər arasında birisi var, o ermənilərdən də qəddardır. Kişiləri, qadınları, hətta uşaqları da incidir. Deyilənləri, bir dəfə öz gözlərimlə də gördüm. Gördüm ki, o əsirin birini lüt-üryan ağaca bağlayıb döyür. Sonra düşmənlərə xoş gəlsin deyə, incitdiyi adamların alınlarında, bıçağın ucuyla xaç şəkilli cızırdı. O alçağın bu hərəkətləri mənə o qədər pis təsir etmişdi ki... Bir var bunu düşmənlərin edə dərd yarıydı. Özümüzünkülərin belə bir şərəfsizliyə qol qoyması adamın ürəyini yandırır. Ürəyimdə dedim ki, heç eyibi yoxdur, qoy məqam düşsün, ananı gör, necə ağlar qoyacağam. Çox şükürlər olsun ki, bu məqam özünü çox da gözlətmədi. Bir neçə gün sonra, Olya ilə gecə hədəfə atəş açdığımız vaxt kiminsə arxamızda dayandığını hiss etdik. Geri dönüb baxanda, gördüm ki, arxamızda dayanan adam məni sorğu-suala tutan həmin o yüksək rütbəli zabit idi. Sən demə, bayaqdan dayanıb bizim hərəkətlərimizi izləyirmiş. Onun təəccüb dolu nəzərlərlə bizə baxması, məni bir az çaşdırdı. Onun nələr fikirləşdiyini, sözsüz ki, başa düşürdüm. Yəqin ki, o fikirləşirdi: – «Əsir qadın hara, silah hara?» Fikirləşirdim də yanılmamışdım, bu özünü zabitin hərəkətlərində də, göstərdi. O, bizə tərəf bir neçə addım atıb dayandı və heç nə olmayıbmiş kimi:

– Qızlar, siz burada nə edirsiniz? – soruşdu.

Olya gülə-gülə:

– Düşmənin gecə həmlələrindən qorunmaq üçün məşq edirik, cənab general.

General nəzərlərini mənim üzərimdə saxlayaraq:

– Bizə düşmən olan birisiylə?!.. Maraqlıdır. – deyə o, Olyaya yaxınlaşıb snayper tüfəngini onun əlindən aldı. Mənə elə gəldi ki, o bu dəqiqə atəş açıb, məni qətlə yetirəcəkdir. Gözlərimi onun gözlərinin içinə dikmişdim. Qaranlıqda onun gömgöy gözləri, işığa düşmüş itin gözləri kimi par-par parıldaırdı. Ömrümdə birinci dəfəydi ki, belə əcaib gözlər görürdüm. Araya bir qədər sükut çökdü. Yəqin ki, general Olyadan cavab gözləyirdi. Qız isə nə deyəcəyini, deyəsən, özü də bilmirdi. Ona görə də, bir söz deməyərək, maddım-maddım zabitin üzünə baxırdı. Bir qədər sonra general zəhmli səslə:

– Sən nə etdiyinin düşünürsənmi? – dedi. – Bilirsənmi, bu nə deməkdir?

Olya söhbətin nədən getdiyini indi anlayırmış kimi diləndi:

– Cənab general, mən sizi başa düşürəm. Amma əmin edirəm ki, narahatlığa heç bir əsas yoxdur. Bu qadının sizinkilərə çox böyük rəğbəti vardır. Bunu özünüz bir neçə həftə bundan qabaq onun öz dilindən də eşitdiniz. Bu qadın burada qalmaq istəyir. Müharibədir, hər şey gözləmək olar. Onunçün də silahdan atəş açmağı öyrənmək istəyir. Burada qəribə nə var ki?..

General əlini Olyanın çiyinə qoyaraq:

– Əlbəttə... əlbəttə, xatırlayıram onun dediklərini. Hətta, o da yadımdadır ki, o, burada qalıb itirdiklərini axtarmaq arzusundadır. Elə deyilmi? – deyə zabit, çönüb mənəli-mənəli üzümə baxdı. Mən bir söz deməyib, başımı aşağı saldım.

Sanki zabit ürəyimdən keçənləri gözlərimdən oxuyacağına ehtiyat etdim.

General əlindəki tufəngi bir neçə dəfə o tərəf-bu tərəfə aşırıandan sonra mənə verib yaxınlıqdakı hədəfi vurmağı əmr etdi. Tufəngi əlimə alıb bir addım qabağa keçdim və bizdən əlli metr aralıda ağaca bərkidilmiş adam şəklindəki nişan aldım. Elə bu vaxt gözcü da olsa, zabitə nəzər saldım. O, fərağat vəziyyətdə dayanıb məni izləyirdi. Ürəyimdən anı da olsa bir fikir keçdi: – Səidə, fürsətdir, bu əclafın düz alını nişan al!.. Amma fikrimdən yayındım, bu mənə baha başa gələrdi. Tufəngin qundağını üzümə sıxıb tətiiyi çəkdim, güllə açılmadı. Təkrar bir də yoxladım, yenə də həmin vəziyyət alındı. Birdən arxamda dayanmış generalın, donuz finxırtısına bənzər boğuşu güllüşünü eşitdim. Nəyə güldüyünü anlamıyaraq, gözlərimi onun üzünə dikdim. General gülməyinə davam edirdi.

Olya məsələdən hali imiş. Qız başını aşağı salaraq, gülümsəyə-gülümsəyə, ayağının ucuyla yerdəki ağac yarpaqlarını «süpürürdü». Birdən, hardansa ağıma gəldi: – «Olmaya, bu qoca tülkü məni sınağa çəkirmiş?» Deyəsən, düz tapmışdım. Bu iblis gözlü zabitin get-gedə paxla qazanı kimi paqqılıyla gülməsindən, artıq yəqin etmişdim ki, o məni yoxlayırmış. Özümü sındırmayıb dedim:

– Tufəngin patronlarını siz götürmüsünüz?

O gülməkdən gözləri yaşarmış halda əlindəki üç patronu mənə tərəf uzadıb:

– Deyəsən, sizin xalqın məsəlidir. Deyir; – «İgidin igiddən bircə ehtiyatı üstündür» – elə deyilmi?

– Elədir. – dedim. – Amma deyəsən sizin də xalqın bir məsəli var, deyir: – Qorxaq, xoflu olar.

Dediyim bu məsəl gözlənilmədən ağımdan çıxdı. Özüm də birtəhər oldum. Sözlərim generalın xoşuna gəlməsə də,

xalqının dediyi sözləri danmayacaqdı ki... Odur ki, bir az ciddi tərzdə:

– Əlbəttə, erməni xalqı çox müdrik bir xalqdır. Əgər belə deyibse, demək düz deyibdir. Amma yüz faiz əminəm ki, bu sözləri mənim xalqım sizinkilər üçün deyibdir, – deyə o, yenidən gülməyə başladı.

Əlindəki patronları tufəngə qoyub nişan aldım. Bu dəfə general mənim düz bərabərimdə dayanmışdı. Əlini belindəki tapançasının üstünə qoyması gözlərimdən yayınmadı. Anı olaraq ürəyimdən bu sözlər keçdi: – «Cənab general, düz demirsiniz. – Bu sözləri mənim babalarım sənə o qorxaq, ikiüzlü babaların üçün deyiblər, axı». Tətiiyi çəkdim. Gecənin qaranlığını güllənin vıyılıtlı səsi pozdu. Bu vıyılıtlı tezcə də kəsildiyinə görə, anladım ki, gülləm hədəfə dəymişdir. Yanılmamışdım. Bir azdan general əlinə aldığı kardon kağızın üzərindəki adam şəklindəki baş hissəsindəki dəşik yerini göstərərək, başını yırğalaya-yırğalaya – «Əladır!» – dedi.

Elə düşündüm ki, o, bundan sonra mənə inanacaqdı. Çünki onun bir neçə dəfə məni sınaqdan çıxarması və bu sınaqlardan, necə deyərlər, «almıaçıq» çıxmağım onun mənə qarşı inamını artırmalıydı. Hər halda, mən belə düşünürdüm. Ancaq gözlədiyimin əksi oldu. Zabit bizdən xeyli aralıda, tikanlı məfillərlə hasara alınmış ərzaq anbarının qarşısında dayanan keşikçi əsgəri əlinin işarəsiylə yanına çağıraraq, nə işə tapşırıq verdi. Əsgər dərhal kazarmaya tərəf yüyürdü və bir neçə dəqiqədən sonra dörd əsiri qabağına qatıb gətirdi. Əsgər əsirləri sıraya düzüb gözlədi.

Əsirlərin arasında Fariz deyilən oğlanı görəndə, içimdən bir sızıltı keçdi. Əvvəlcə, bu oyundan baş açma bilmədim. Başa düşə bilmədim ki, əsirləri bura yığmaqda generalın məqsədi nədir? Farizin onların arasında olması, fikirlərimi bir azca qarışdırdı. Mənə elə gəldi ki, general onun əliyə yenə də

hansısa bir oyun göstərmək istəyir. Bəlkə, elə budəfəki hədəf mən olmalıydım? – düşündüm. Amma zabitin silahı mənə verib, – «Onlardan birini vur!» – deməsi – məsələnin nə yerdə olduğunu mənə anlatdı. Çaşqın haldaydım. – «Yoxsa, bu iblis yenə də mənə sınaqdan çıxarır?» – deyə, məndə şübhə yarandı. – «Fikri qəti olsa, bu çox gözəl bir sınaq olacaq» – düşündüm. Odur ki, tufəngi sinəmə sıxıb dərhal atəş açdım. Atəşin açılmasıyla Farizin arxası üstə yerə yıxılması bir an oldu. Mənim bu hərəkətim oradakıların hamısının təəccübünə səbəb oldu. Yəqin ki, general da məndən bu hərəkəti gözləmədiyindən, donub yerində qalmışdı. Bir azdan o, yaxınlaşıb çiyinlərimdən yapışdı və mənə yüngüllücə silkələyə-rək: – «Sənə inanmaq istərdim!» – dedi.

Zorla da olsa gülümsədim. Generalın «rəğbətini» qazanmaq mənim üçün nə qədər xoş idisə, əsirləri apararkən, onlardan birinin söylədiyi: – «Öz satqınlarımızdandır, bu qadın!» – sözləri, bir o qədər mənə ağrıtdı. Hər halda, nə etdiyimi yaxşı bilirdim. O gecə çox rahat yatdım. Ürəyim bir azca toxtalıq tapmışdı. Bunu Olya da hiss etmişdi. Amma ondan çox şeyi gizlin saxlayırdım. İstəmərdim ki, mənim niyyətlərimdən onun xəbəri olsun. Olyaya ürək qızdırmaq olardı, ancaq bir az tez idi. İstəyirdim o, burada baş verənləri öz gözləriylə görüb, öz qəlbiylə duya bilsin. Bilirdim ki, bu qız vaxt gələcək hər şeyi başa düşəcəkdir. Onun da məndən gizli saxladığı bir çox mətləblər vardı.

Bir dəfə təsadüfən onun cib dəftərçəsi əlimə keçdi. Orada mənim başa düşmədiyim bir çox şeylər yazılmışdı. Ünvanlar, şeir parçaları, nə bilim sevgilisi Andreyə yazdığı xoş sözlər... Amma dəftərçənin lap son vərəqlərində yazılmış bir yazı diqqətimi çəkdi. Maraqlanıb həmin yazını oxudum. Burada nəyinsə hesabı aparılmışdı; – «1 nəfər əsgər – 12.04. 1993 – cü il tarixdə 300 dollar, 1 nəfər əsgər, –

15.04. 1993 – cü il tarixdə 300 dollar, 1 nəfər gizir 21.04. 1993 – cü il tarixdə – 500 dollar, 1 nəfər leytenant 27. 04. 1993 – ci il tarixdə, – 700 dollar». Bu siyahıdan bir şey başa düşmədim. Sonra yazılan tarixlərlə, Olyanın evdə olmadığı günləri tutuşduranda, aydın oldu ki, o, öldürdüyü adamların hesabını tutur. Biləndə ki, bu öldürdüyü adamlar bizimkilərdir ürəyim ağrıdı. Olyaya bu barədə bir söz deyə bilməzdim. Əgər o bilsəydi işlərindən xəbərdaram, yəqin ki, yerini dəyişib başqa yerə köçəcəkdə. Ondan sonra mənim vəziyyətim ağır olardı. Buna görə də, qərara aldım ki, bu barədə ondan heç nə soruşmayım.

Özümüzkülərdən birini güllələməyim hərbi düşərgədə yaman səs-küyə səbəb olmuşdu. Hiss edirdim düşmənlər mənə adi əsir kimi baxmırlar. Xüsusən də, burada generalın müavini işləyən və qərargah rəisi vəzifəsini icra edən polkovnik Ohanın diqqəti mənə artmışdı. O mənimlə tez-tez maraqlanırdı. Bu, o Ohan idi ki, ərimin başını kəsmişdi və düşərgəyə gətirilən günü mənim namusuma təcavüz etmişdi. O bir müddətdə ki, gözə dəymirdi. Deyilənə görə, cəbhəboyu bölgələrdəki birləşmiş hərbi hissələrin komandanı seçilmiş. Sonradan hansı səbəbdənsə yenidən bura göndərilmişdi. O son vaxtlar yaşadığım mənzilə gələrək, oturub mənimlə söhbət də etmişdi. Söhbət zamanı Ohan arvadının ağır xəstə olduğunu bildirmişdi. Bu adamın mənə çəkirdiklərini düşünəndə, hansı hisslər keçirtdiyimi bir özüm, bir də Allahım bilirdi. Deyəsən, onu əcəl girləyirdi...

Havalar istiləşdikcə Olya da, elə bil, buxarlanırdı. İki-üç gündən bir yoxa çıxardı. Tapılanda da səhərdən axşama kimi yığılıb yatardı. Onun işlərindən xəbərdardım. O, gecələr pusuqda dayanıb, bizimkiləri «dənələklə» məşğul idi. Bunun üçün ona çoxlu pul verirdilər. Bunlar barədə o mənə bircə kəlmə də olsun söz deməmişdi. Onunla söhbətimiz həmişə olub-

keçmişlər barədə olardı. Olya mənə öz doğulduğu vilayətdən, ata-anasından, qardaşından, sevgilisi Andreydən danışardı. Olya Ukraynanın Ximelin vilayətində doğulmuşdu. Dediynə görə, atası müəllim, anası isə evdar qadıncı. Bir qardaşı vardı, Ruslan. Olya öz sevgi məcaralarından söhbət açaraq deyərdi: – «Orta məktəbin sonuncu sinifində oxuyanda, Pavel adlı bir oğlanla sevişirdim. Dərstdən sonra hər gün yaxınlıqdakı meşənin kənarına gedər və oturub onunla uzun-uzadı söhbət edərdim. Çox şirin danışığı vardı Pavelin, – deyərdi. Həm də yaman utancaq idi. Hər şeyi ondan gözlədiyim halda, o, başını aşağı salıb susar, utandığından barmağını mənə belə toxundurmadı. Mən çox qaynar qızdım. Meşənin kənarına gələrkə məqsədim, heç də onunla uzun-uzadı boş və mənasız söhbətlər etmək deyildi. Buna qalsa, onsuz da məktəbdə onun qulaq-başını çox dəng edirdim. İstəyirdim ki, o mənə qucaqlayıb bağrına bassın və biz doyunca öpüşək. Sınıf yoldaşım olan bəzi qızlar dərs vaxtı ancaq sevişdikləri oğlanlardan danışardılar. Onlar elə şeylər üyüdü-bökərdilər ki, mən bunları eşidəndə utanıb-qızardım. Elə mənə yoldan çıxaran da onlar idi. Hər gün mənə bir şey başa salırdılar. Amma bunların heç birini edə bilmirdim. Daha doğrusu, Pavel istəmirdi, o hər şeydən utanırdı. Səhəri gün məktəbdə qızlara deyərdim ki, siz dediklərinizin hamısını Pavellə etmişik, aldadırdım onları. Yazıq Paveli bircə dəfə öpüşməyə razı salmaq üçün, bilirsən hansı oyunlardan çıxardım» – deyərdi Olya.

Olya ilk sevgilisi Pavelin avtomobil qəzasına düşərək, faciəli şəkildə ölməsini xatırlayanda gözləri dolardı. – «Son zəngə üç gün qalmış dərsə gələrkən onu maşın vurub öldürdü. Bütün məktəb yas saxlayırdı ona. Mən uzun müddət onu unuda bilmədim, – deyirdi Olya. Yalnız Tibb institutunun axırıncı kursunda Andreylə tanış olandan sonra yavaş-yavaş bu ağrılardan canımı qurtara bildim. Andrey çox məzəli, həm

də diribaş oğlandı. O, şəhərdəki hərbi hissələrin birində zabıt kimi çalışırdı. Bir neçə qızla bizi institutdan Andreyin xidmət etdiyi hərbi hissəyə təcrübə keçməyə göndərmişdilər. İlk baxışdan bir-birimizi sevdik. Demək olar ki, hər gün görüşürdük. Andrey elə mənim axtardığım oğlandı, – deyərdi Olya».

Olya elə şeylər tapıb danışardı ki, adamın bir anlığa da olmasa dərini dağıdardı.

... Hərbi düşərgədə bizimkilər mənə satqın qadın kimi tanıyırdılar. Hiss edərdim ki, mənə görəndə söhbətlərini dəyişər və nifrət hiss ilə baxardılar. Bir dəfə cavan bir əsgərin döyülərək taqətsiz halda yerə yıxıldığına şahidi oldum. Ara sakitləşəndən sonra yaxınlaşıb ona su vermək istədim ki, içib özünə gəlsin. O başını qaldırıb üzümə baxdı və gözləmədiyim halda: – «Satqın qadın, sən düşməne neçəyə satılmışsan?.. Sənin qanın it qanıdır, qancıq... – Rədd ol burdan! Sənin suyun da təpənə dəysin».

Onda bilirsən nə hala düşdüm. Bir söz deməyib gətirdiyim suyu da onun yanında qoyub oradan uzaqlaşdım. Onu qınamırdım, o döyüşçü, vətəninə sevən bir gənc idi. Mənə ancaq bu sözləri deyə bilirdi, başqa heç nə. Bir azdan qayıdıb gələndə gördüm həmin əsir ölmüşdür. Yanına qoyduğum suyu da içməyib, dağıtmışdı. Əllərimi qoynuma qoyub bir müddət onun başı üzərində dayandım. Əziz bir adamımı itirmiş kimi gözlərimin yaşını axıtdım. Əsirlikdə olarkən belələrinə çox rast gəlmişdim. Döyürdülər, olmazın işgəncələrini verirdilər, amma dilindən bir söz qopara bilmirdilər. Bir dəfə düşmənlərin sorğusuna heç bir cavab verməyən əsgərlərimizdən birinin sir-sifətinə rezini əridib damızdırırdılar. Rezin əridikcə, damcı-damcı yanan maye, əsirin üz-gözünə tökülür və töküldüyü yerdə də, bir müddət yanırdı. Sonra yanan yerləri qoparanda dəri soyulub çıxırdı. Bundan ürəkləri

soyumayan düşmənlər soyulmuş yerlərə duz tökürdülər. Əsir ağrıdan haray-həşir qoparsa da, soruşulanların heç birinə cavab vermirdi. O, beləcə işgəncələrə tab gətirməyib keçindi. Onun ölümü mənə çox pis təsir etdi. Bu, gördüklərimin ən dəhşətli idi.

Bir gecə çarpayıda oturub oğlumla başımı qatmışdım, onu rahatlayıb yatırtmağa hazırlaşırıdım. Olya da iki gün idi ki, yenə də yoxa çıxmışdı. Bu vaxt qapı döyüldü, durub açdım. Əsgəri görə görə kimi tanıdım. Bir müddət bundan qabaq ərimin başını çalaya atıb murdarlayan əsgər idi. Onun hürkək baxışlarından hiss etdim ki, tanınmağını istəmir. Çünki onda mənim nələr keçirdiyimi o görmüşdü. Heç nə olmayıbmiş kimi, özümü bilməməzliyə vuraraq, onu şübhələndirməməyə çalışdım. Bu fürsəti çoxdan gözləyirdim. O mənim ürəyimə onda çalın-çarpaz dağ çəkmişdi. Arada uzaqdan da olsa, düşərgənin həyətinə onu görəndə dərdim təzələnirdi. İndi bu əclaf öz əl-ayağı ilə gəlib çıxmışdı yanıma.

Gözlərimi onun gözlərinin içinə dikdim. O da başımı gah aşağı, gah da yuxarı qaldıraraq bic-bic gülümsəyirdi. Onlar əsir düşmüş qız-gəlinin namusuyla o qədər oynamışdılar ki, azacıq bir himə bənddilər öz əqidəsizliklərini ortaya qoysunlar. Baxışlarımla onu yamanca tora salmışdım. İçəri soxulmaq istəyirdi. Bildirdim ki, indi tezdür bir azdan gələrsən. O bir söz deməyib çıxıb getdi. Fikrim-zikrim bir azdan tutacağım işin yanında idi. Ürəyimdə Allaha yalvarırdım ki, bu iş baş tutsun. Heç olmasa, ürəyim bir qədər təskinlik tapardı. – Bəs necə öldürürəm onu? – fikirləşirdim. Silahdan başqa hər şeyə ümidim gəlirdi, bircə silahım yox idi. Fikirləşdiklərim məni narahat etdikcə həyəcanlanırdım. Özümü sakitləşdirmək üçün dedim: – Qoy hələ bir gəlsin, lazım gəlsə dişlərimlə didik-didik edib onu parçalayacağam.

Bir müddət keçdi, bir azdan qapının aramla döyülməsi

«dostumun» gəlməsindən xəbər verirdi. – Olya da ola bilər, – düşündüm. Çünki iki gün bundan qabaq evdən çıxmışdı. – Kaş, Olya olmayaydı, yoxsa bütün işlərimi alt-üst edərdi, – fikirləşdim. Özümü ələ alıb qapıya yaxınlaşdım. Qapını açanda ürəyim sakitləşdi, gələn həmin əsgər idi. Əlində bir qəzet bükülsü də var idi. Donuq baxışlarımla bir qədər onu süzdüm. İçimi qəhər hissi boğdu. Acı taleyimə xəfifcə gülümsəyib, – işə bir bax, – dedim, – görüşümə gör kim gəlib?

Əsgər otağa girən kimi məni qucaqladı. Bir təhər onun əlindən çıxıb; – «Tələsmə, bir az gözlə» – dedim. Oğlan gətirdiyi qəzet büküsünü açıb, içindən bir butulka çıxartdı və tezəcə də butulkanın ağzını açıb, stəkanlara çaxır süzdü və mənə də təklif etmədən stəkanın birini götürüb başına çəkdi. Onun əl-ayağı qaynayırdı. Quduz it kimi adama diş atırdı. İş çox da uzatmaq olmazdı, əngəli-zadı çıxardı. Odur ki, işığı söndürdüm. Oğlan bundan xoşlanıb dik ayağa qalxdı. Bərk qorxduğunu görüb, ona nəvaziş göstərərək: – «Belə yaxşıdır, qoy romantik bir gecə yaşayaq», – dedim.

Sözlərimdən xoşlandı və gözlərini gözlərimdən çəkməyərək, kirimişcə yerində oturdu. Butulkamı əlimə alıb onun stəkanına yenə içki süzdüm. Sonra gözlərimi yumaraq, – İlahi özün kömək ol, – deyər pıçıldayıb, butulkamı var gücümlə onun başına çırpıdım. Qərribəydi, butulka başına dəyəndə də, o, gözlərini gözlərimdən ayırmırdı. Onun bu halı bir azca məni qoxutdu. Mənə elə gəldi ki, vurduğum bu zərbə ona heç təsir etməmişdir. Fikirləşdim, o, indi ayağa qalxıb mənə hücum edəcəkdir. Əllərim əsə-əsə butulkamı bir də qaldırıb onun başına çırpıdım. Elə bu vaxt əsgər, bir yığın paltar kimi aşıb, döşəmənin üstünə sərildi. Otağın işığı sönsə də, bayırdan düşən zəif işıq seli içərini işıqlandırır. Əlimdə butulka donub bir müddət yerimdə qaldım. Bundan sonra nə edəcəyimi qərarlaşdırma bilmirdim. Vaxt ötürdü, hər şey göz-

ləmək olardı. Əlimdəki şüşəni bir yana qoyub qapıya yaxınlaşdım və onu içəridən bağladım. Əsgər döşəmənin üstündə düşüb qalmışdı. Xırıldamağından hiss olunurdu ki, canı hələ çıxmayıbdır. Geri dönüb çarpayıya yaxınlaşdım, oğlumun altındaki sidikli əskilərdən birini götürdüm və onu dürməloyib əsgərin geniş açılmış ağızına dürtdüm. Sonra sefəlon torba gətirib, əsgərin başını onun içinə keçirib, boğazının altından möhkəmcə bağladım. Əllərimlə də boğazından yapışib onun başını bərk-bərk döşəməyə basdım. Məqsədim o idi ki, birdən əsgər sağ qalıb-eləsə, sefəlon torbada nəfəs ala bilməyib boğulsun. Həm də, başının qanı döşəməyə tökülməsin. Əsgərdən səs-səmir eşidilmirdi. O, murdar leş kimi döşəmənin üstündə uzanıb qalmışdı. – İndi nə edim, bunu hara aparım? – deyə düşünürdüm. Əgər aparıb hərbi düşərgənin həyətinə bir yerdə basdırsaydım, itlər sümsünüb tapacaqdılar bunu. – Bəs nə edim? – deyə, götür-qoy etməyə başladım. Birdən yadıma düşdü ki, yaşadığım evdən azca aralıda, hərbi düşərgənin kanalizasiya ambarı yerləşir. Ən sərfəlisi əsgərin meyitini ora atmaqdır. Meyiti kisəyə pərçimləyib həyəətə sürüdü. Görən olsaydı da hərəkətimdən şübhələnməzdi, çünki hər gün mən həyəət-bacanın zir-zibilini təmizləyib, atardım. Kisəni sürüyə-sürüyə kanalizasiyanın yanına gətirdim, qapaqlardan birini qaldırıb meyiti ora atdım və tez geri dönüb otağın işığını yandırdım. Döşəmənin üstündə bir qədər qan ləkəsi vardı, onu silib, təmizlədim. Otağın bir küncündə əsgərin silahı düşüb qalmışdı. İstədim ki, onu götürüb gizlədim. Amma fikirləşdim ki, onsuz da əsgəri axtaracaqlar, onun silahını otaqda saxlamaq təhlükəli olardı. Odur ki, silahı da bir əskiyyə büküb həyəətə düşdüm və onu da gətirib kanalizasiyaya atdım. Otağa qayıdıb çarpayıda oturdum. Bir xeyli fikrə getdim. Qisas hissi mənə vəhşiləşdirmişdi. İçimdə qana yeriklə-

diyimi hiss edirdim. Tutduğum hərəkətə sevinirdim. Sevinirdim ki, nə yaxşı bunları etməyi bacardım.

Öldürdüyüm əsgər barədə iki gün səs-soraq çıxmadı. Üçüncü gün onu axtarmağa başladılar. Biz qaldığımız otağı da axtardılar. Onlar gələndə Olya da evdə idi. O səhərə yaxın qayıtdığı üçün bərk yatırdı. Əsgərlər itmiş yoldaşlarının şəkilini bizə göstərüb, onu axtardıqlarını söylədilər. Olya şəkilini əlinə alıb baxdı və: – «Heyif ondan, gözəl oğlana oxşayır. Amma onu birinci dəfədir ki, görürəm» – dedi.

Onlar bir söz deməyib, çıxıb getdilər. İlk işimin bu qədər uğurlu alınması mənə çox sevindirirdi. Ömrümdə inanazdım ki, bir sərçə başı üzümə cəsarət etmədiyim halda, durub adam öldürəm. Hər halda bu o qədər də asan məsələ deyildi. Baş vermiş hadisənin üstündən bir müddət gəlib keçsə də, törətdiyim işdən heç kəs xəbər tutmadı. Azacıq da olsa, bir az sakitləşmişdim. Çoxdan bəri qövrəyləyən yaralarım, elə bil azacıq da olsa məlhəm qoymuşdu. Özümü güclü hiss etməyə başlamışdım, bu anlarda heç nədən çəkinmirdim.

Polkovnik Ohan bir həftədə iki dəfə mənə qaldığım otağa baş çəkmişdi. O ilk dəfə gələndə elə zənn etdim ki, itkin düşmüş əsgəri axtarır. Və nədənsə, mənə elə gəlirdi ki, o məndən şübhələnir. Ona görə də, özümü sərbəst aparmağa çalışırdım. Bilirdim ki, hər hansı yanlış bir hərəkətim onu şübhələndirə bilər. Oturub ordan-burdan bir xeyli söhbət etdi. Uşağın sağlamlığı ilə maraqlandı. Onu anlamaqda çətinlik çəkirdim. Deyəsən, fikri tamamilə başqa idi, onu itkin düşmüş əsgər yox, mənə maraqlandırırırdım. O mənə lap yaxınlığımda əyləşmişdi. Aradabir əlinin arxasıyla üzümü sığallayırdı. Mən nə qədər özümü tox tutmağa çalışsam da, bu çöl donuzuna qarşı içimdəki kin-küdurəti boğa bilməyərək, yaralı pələng kimi fısıldayırdım. Bu adam mənə üçün yer üzünün ən qatıl və iyrənc adamlarından biri idi. Onun qanını içsəydim belə,

ürəyim soyumazdı. Hiss edirdim ki, başıma açdıqları oyunların Ohan üçün heç bir fərqi yoxdur. Nə ərimin öldürülməsinin, nə ev-eşiyimin viran qoyulmasının, nə də ki, məni təhqir edib, alçaldılmasının. O ancaq bircə şeyi anlayırdı ki, mən onun əsiriyəm və mənim başıma hansı müsibətləri gətiribsə, haqqına edibdir, sanki bu belə də olmalıymış. Sağ qaldığıma görə, başqaları kimi bu vaxtacan güllələnmədiyimə görə, onlara bir «sağ ol» da deməliyəm. Mən isə bunların heç birini qəbul etmirdim. Çünki faciənin ən böyüyünü elə sağ qalmağında görürdüm. Əgər mən də vaxtında ölüb canımı qurtarsaydım, bu qədər zülm çəkməzdim. Əslində, ölmək yaşamaqdan çox asanmış burda. Ohan onun sayəsində sağ qaldığını söyləyərək, boynuma minnət qoyurdu. Ona bir söz deməyərək susurdum. Mənim susmağım, deyəsən onun xoşuna gəlirdi. Ona görə də o, mənim özümü də təəccübləndirəcək bir sual verdi:

– Sən mənim evimdə yaşamaq istəyirsənmi?!..

Ounun bu müəmmalı sualını başa düşə bilmədiyim üçün çiyinlərimi çəkərək, gözlərimi döyə-döyə onun üzünə baxırdım. O məndən cavab gözləyərək, bic-bic gülümsəyirdi. Dinmədiyimi görüb, ayağa qalxaraq qarşımda dayandı və qollarımdan tutub, məni də ayağa qaldırdı. Onunla burun-buruna dayanmışdım. Göy gözlərini, sarı, çilli sifətini və buldoq itlərindəki kimi sallaq buxağı necə də eybəcər və iyrənc görünürdü. O pıçıltıyla qulağıma:

– Ağıllı olsan səni qoruyacağam. – Görürəm, zirək, həm də gözəl qızsan. – Bilirsən ki, bu müharibədə sizinkilər uduzdular. Özü də çox pis uduzdular. – dedi. – Çətin ki, bir də özlərinə gələ bilsinlər. Sən geri dönməyi birdəfəlik yadırdan çıxart. Bir də ki, bundan sonra kimdi səni qəbul edən. Necə olsa əsirlikdə yaşamısan. Əsirlikdə yaşayan qadının bilirsən də, zınqrovu bərk çalınır, – dedi. – Ona görə də, sənə

məsləhət görürəm ki, başını aşağı salıb mən deyənlərlə razılaşasan. Sənin bundan başqa nicat yolun yoxdur. – Mənim evdə xəstə arvadım var, – deyə o, söhbətinə davam etdi. – Yataq xəstəsidir, bir neçə ildir ki, sağalmaz xəstəliyə tutulubdur. Çətin ki, bundan sonra sağalıb, bir də ayağa qalxa bilsin. Sən tibb bacısısan, onunla birtəhər dil tapa bilərsən. Mənə elə gəlir ki, bu həm səninçün, həm də xəstə üçün sərf edər, elə deyilmi? – deyə o, barmaqlarının ucuyla çənəmdən tutub gözlərini gözlərimin içinə dikdi.

Ounun bu təklifi gözlənilməz oldu. Heç ağıma gəlməzdi ki, mənə belə bir təklif oluna bilər. Nə etməli idim? Onunla razılaşmaqdan başqa çarəm yox idi. Doğrusunu desəm, onun bu təklifinə sevinirdim. Sevinirdim ki, onun evində yaşamaq, onu aradan götürməyimi asanlaşdıracaqdı. Bir də ki, nə deyə bilərdim, mən əsir qadın idim. Yüzlərlə mənim kimiləri vardı burada. Onların keçirdikləri həyat şəraiti mənim gözlərimin qabağında idi. Hər gün onların başlarına gətirilən müsibətləri görəndə öz halıma şükür edirdim. Amma Olyadan ayrılacağımı fikirləşəndə birtəhər oldum. O qızın mənə çox köməkliyi dəyirdi. Necə olsa qulaq yoldaşı idik, bir-birimizə həyan olurduq.

... Ohanın evinə köçən günü hava çiskinli idi. Uşaq qucağında maşının kabinəsində oturub, duman basmış meşənin içərisiylə irəliləyirdik. Sürücü qaşqabaqlı, kobud bir əsgər idi. Bir kəlmə də olsun mənimlə dinib-danışmırdı. Qalın dodaqlarını qabağa uzadaraq fitlə «Sarı gəlin» mahnısını züm-zümə edirdi. Onun fitlə çaldığı bu musiqi o qədər kövrək, o qədər həzin idi ki, birdən-birə içim-içalatım sızladı. Elə kövrəldim ki... Neçə müddətdi əsirlikdəyidim, doğmalarımın, əzizlərimdən ayrılmışdım, ev-eşiyimdən uzaqlaşmışdım. Bu vaxt ərzində başım ancaq öz dərdlərimə qarışmışdı. Həzin musiqinin təsirindən, elə bil, yuxudan ayılan kimi oldum. Ba-

şımı maşının pəncərəsinə söykəmişdim. Bayırda sısqa, narın yağış yağırdı. Elə duyğulanmışdım ki... Bu mahnı məni ötən günlərimə qaytardı. «Sarı gəlin» mahnısını çox sevirdim. Ona görə ki, Əli də bu mahnını xoşlayırdı. O həmişə mənə «Sarı gəlinim» deyərdi. Sarışın olduğum üçün bu adı mənə qoymuşdu. Onun bu sözlərindən elə xoşlanırdım ki. Yazdığı sevgi məktublarında da, dönüb-dönüb bunu xatırladardı mənə. Aldığı hədiyyələrin də sarı rəngdə olmasına fikir verərdi. O vaxt mən gəlin köçəndə Əli də həyətimizə gəlmişdi. Gəlinlik paltarında eyvandan həyəətə düşəndə, Əli musiqiçilərə yaxınlaşıb onların qulağına nə isə dedi. Birdən «Vağzalı» havası, «Sarı gəlin»lə əvəz olundu. Mən ağ duvaq altında Əliyə baxıb gülümsədim. Çünki o, hələ mənimlə nişanlı olarkən demişdi ki, səni aparanda «Sarı gəlin» çaldıracağam. O vaxt onun bu sözlərini qəribçiliyə salaraq, bu işin mümkünsüz olduğunu söyləmişdim ona. Əli hərbi idi, uzun müddət rus ordusunda xidmət etdiyinə görə camaat, elə yaxınları da onun bu ərköynlüyünü qəbul edib, bir söz demədilər. Ona qovuşduğum toy gecəsi də, kassetə yazdırdığı «Sarı gəlin» mahnısını, oxutdurdu. Gecə lampasının zəif işığında, başımı onun sinəsinə qoyub, bu mahnının həzin sədaları altında özümü necə də bəxtəvər hiss edirdim. O anlarda mən dünyanın ən xoşbəxt qadını idim... Qəribəydi. Ohanın evinə köçəndə də, bu mahnını eşitməyim varlığını sarsıdırdı. Özümü heç cür ovuda bilmirdim. Əsirlikdə olduğum vaxt bəzən mənə elə gəlirdi ki, bir də heç vaxt insan olaraq kövrələ bilmərəm. Çünki sərtləşmişdi, bərkimişdi ürəyim. Bir toyuq başı kəsiləndə baxa bilmədiyim halda, indi insan başı kəsməyə hazır idim. Gecə-gündüz qanla oynasaydım, qorxub-çəkinməzdim.

... Çalınan «Sarı gəlin» mahnısı yaman ağrıtdı məni. Elə yazıqlaşdım ki... Özümü ələ ala bilmirdim. Axan göz yaşlarım oğlumun sir-sifətini tamam islatmışdı. Sürücü isə mənə

əhəmiyyət verməyərək, fit çalmaqda davam edirdi. Özümü saxlaya bilməyib hönkürdüm. Sürücü diksindi. Məndən nə baş verdiyini soruşdu. Ona bir söz demədim, bir də ki, nə deyəcəkdim, axı?

Hərbi düşərgə ilə Ohanın yaşadığı qəsəbə arasında üç kilometrədən bir az çox məsafə olardı. Maşın qəsəbənin qurtaracağındakı iri bir evin darvazasının qarşısında dayandı. Sürücü maşından enib, darvazanı açdı və maşını həyəətə sürüb mənə düşməyi əmr etdi. İlk dəfə gördüyüm bu aləm canımı sıxdı və mənə elə gəldi ki, bu mühitə heç vaxt öyrəşə bilməyəcəyəm. Yaşadığım hərbi hissədəki, o balaca daxma üçün darıxdım və dönüb geri boylandım. Ora mənim üçün daha rahat idi, – düşündüm. Qəribə bir aləmə düşdüyüm üçün həyətin ortasındaca donub qalmışdım. Uşaq qucağında aqlasa da, onu ovutmaq əvəzinə, hürkək baxışlarla yan-yörəmə baxmaqda davam edirdim. İlk anda heç olmasa, gözlərimi bu həyəət-bacaya öyrəşdirmək istəyirdim. İstəyirdim ki, gözlərim düşdüyüm mühitə tez alışsın.

Sürücü duruxub qaldığını görüb, qabağa keçdi və mənə arxasınca gəlməyi işarə etdi. Onun arxasına düşüb eyvana qalxdım. Eyvanın o başına qoyulmuş divanda bir qadın uzanmışdı. Üzü bizə tərəf olduğundan, gözümə sataşan birinci o oldu. Yəqin Ohanın dediyi xəstə qadın bu idi, – düşündüm. Sürücü, qadına yaxınlaşıb salam verdi və məni ona təqdim etdi. Qadın azacıq qovzanıb mənə baxdı, sonra yenidən başını yastığa qoyub dərinəndən köks ötürdü. Hələ də uşaq qucağında, ayaqüstə dayanaraq qadının mənə verəcəyi tapşırığı gözləyirdim. O isə susurdu. Azacıq da olsa bir az sakitləşmişdim. Bu, bəlkə də qarşımdakı adamın həmcinsim olmasıyla əlaqədar idi. Amma yox, mənə elə gəlirdi, məni bir azca sakitləşdirən onun qadın olması yox, xəstə olması idi. Yəqin ki, necə olsa bu adamın mənə ehtiyacı olacaqdı. İrəli yeriyib qadı-

na yaxınlaşdım. O, üzünü çevirib, sakitcə mənə baxdı. Sonra güclə eşidiləcək səsle:

– Valya Osipovna – dedi. Sonra tezəcə də əlavə etdi: – mən erməni deyiləm, rusam.

Qadının mənə dikilən gözlərindən məsumluq hiss etdiyimdən, onun yaxşı bir adam olduğuna özümü zorla da olsa, inandırmağa çalışdım. Həm də onun «mən rusam» deməsi içimə bir rahatlıq gətirdi. Hər halda, qadının mənə təlaşlandırmamaq üçün erməni olmadığını dilinə gətirməsi, onun özünün də ermənilərə nifrət etməsindən irəli gəldiyinə mənə də əminlik yaratdı. Yoxsa, onun belə söyləməsinə nə ehtiyac vardı? Özümün sadələvhliyəmə acığımı tutduğu üçün tezəcə də bu fikrimdən daşınıb; – «İlanın ağına da lənət olsun, onun qarasına da», – deyib, özümü bir az sakitləşdirməyə çalışdım.

– Mənim də adım Səidədir! – dedim və uşağı sol qolumun üstündə rahatlayıb, sağ əlimi ona uzatdım.

Qadın gözlərini havada asıla qalmış əlimə dikərək:

– Mən iflicəm... Qollarımı çətinliklə tərpedirəm! – söylədi.

Əlimi yanıma salıb: – Tanrı sizə kömək olsun! – dedim.

Qadının gözlərinin azacıq qıyılmasından və dodaqlarının qaçmasından hiss etdim ki, hərəkətlərim xoşuna gəlmişdir. O mənə oturmaq üçün yer göstərdi, stul çəkib oturdum. Sü-rücü, artıq çıxıb getmişdi. Qadın mənim haqqımda azacıq da olsa, məlumat alandan sonra, bir qədər susub danışmadı. Oğlum narahat idi, onun günortasının vaxtından ötürdü. Yumruqlarını düyünləyərək, bir neçə dəfə bərkədən qışqırdı. Qadın bir söz deməyib, gah mənə, gah da qucağımda ağlayan uşağa baxaraq, sifətini turşutdu. Hiss etdim ki, uşaq olmağım onun xoşuna gəlməmişdir. Amma, hər halda, o, qadın idi, yəqin ki, azacıq da olsa analıq hissi, qadınlıq hissi onu

tərk etməmişdi. Odur ki, oğlum bir də ağzını açıb qışqıranda o dilləndi:

– Deyəsən, uşağınız sakit uşağa oxşamır? Fikir verirəm, bayaqdan narahatlıq keçirir. Bu mənim sakitliyim üçün əlavə problemlər yaratmayacaq ki?

Onu çox gözəl başa düşürdüm. Bilirdim ki, körpə uşaq olmağım qadını narahat edir. Odur ki:

– Yox, xanım, narahat olmayın, siz düşündüyünüz qədər də oğlum narahat uşaq deyildir. Sadəcə olaraq, onun yeməyinin vaxtından ötür, qarnı doydu yatacaqdır – dedim.

Qadın yatağında qurcalandı:

– Bir halda ki, belədir onda əmizdirin uşağınızı! – dedi.

– Uşağa ana südü vermirəm. O, adi südlə qidalanır, – dedim.

Qadın bir söz deməyib susdu. Sonra nə fikirləşdisə:

– Yaxşısı budur mətbəxə keçin, orada uşağınızı yedirtmək üçün bəlkə bir şey tapdınız.

Danışığından hiss etdim ki, o acıqlıdır. Ayağa qalxsam da, hara gedəcəyimi bilmirdim. Ona görə ki, mən bu evin heç qibləsini belə tanımırdım. O yan-bu yana baxdığını görəndə, qadın mətbəxin yerini bilmədiyimi anladı. Odur ki, başını azacıq qovzayıb, sol tərəfdəki qapını mənə göstərərək:

– Ora keçin! – dedi.

Mətbəxə keçdim. Tör-töküntü, bulaşlıq qab-qacaq əlindən ayaq qoymağa yer yox idi. Elə bil, bir müddət bundan qabaq zəlzələ olmuşdu burada. Siyirmələrin birindən bir paket quru süd tapıb götürdüm və onu suya töküüb qaynadaraq oğluma içirdim. Uşaq, elə bil, buna bənd imiş, o saat da xurd düşüb yatdı. Onu döşəmənin üstünə qoyub, üstünü bir şeylə örttdüm. Sonra mətbəxə keçib, oranı sahmana salmağa başladım. Bir azdan çay da hazır oldu. Stəkana çay süzüb xəstə qadına verdim. İşgüzarlığım, deyəsən, xoşuna gəlmişdi onun, yavaş-ya-

vaş isinişməyə başlayırdıq. Hətta, yemək hazırlayıb öz əllərimlə onu yedizdirəndə, necə də razılığını bildirirdi. Qadının sözlərinə görə, bir müddət bundan qabaq ərinin hardansa tapıb gətirdiyi bir qız ona qulluq edirmiş. Qız bir-iki ay onun qulluğunu tutandan sonra birdən-birə yoxa çıxıb harasa çıxıb getmişdi. Qızın evdən getməyinin günahını qadın ərində görürdü. – «Ərim şorgöz və kobud bir adamdır. İtə də meyil salanın birisidir» – deyirdi. Qadının söylədiyinə görə uzun müddətdir bu xəstəlikdən əziyyət çəkir.

Axşamüstü əri də gəlib çıxdı. Arvadıyla mənim yan-yana oturub söhbət etdiyimi görəndə:

– Nə tez dil tapdınız? – dedi.

Valya ərinin atmacasına belə cavab verdi:

– Qadınlar harada doğulduqlarından asılı olmayaraq, bir-birləriylə ədavətləri olmur. Bu şərtlə ki, kişilər burunlarını araya soxmasalar. Düz demirəmmi, Ohan? – deyər qadın ərinin cıratmaq istədi. Lakin ərinin ona cavab vermədiyini görüb, yenidən söz atdı:

– Qadınlar kişilər kimi axmaq deyillər ha, bir-birləriylə ədavət aparsınlar, bir-birlərini dünya malından sarı qırıb-çatsınlar. Bir də ki, sizin bu mənasız və axmaq müharibənizin, şəxsən bizə heç bir dəxili yoxdur! Elə deyilmi Səidə? – deyər qadın üzünü mənə tutdu.

Canımın dərdindən başımın işarəsiylə, onun sözləriylə razılaşdığımı bildirdim. Amma onun mənasız saydığı bu müharibənin şəxsən mənə çox böyük dəxli vardı. Bu mənasız müharibədə mən həyatımın bütün mənasını itirmişdim...

O gecə şam yeməyini onlar üçün mən hazırladım. Donuz ətindən qovurma bişirmişdim. Bunu məndən Valya istəmişdi. Ömrümdə birinci dəfəydi ki, donuz əti bişirirdim. Hələ ərim rus ordusunda xidmət edəndə, bəzən evə donuz əti gətirərdi. Mən onu zibil qutusuna ataraq, bişirməkdən imtina

edərdim. Hazırladığım xörək onların xoşuna gəlmişdi. Bunu sifətlərindən oxudum.

O cür ağır xəstəyə baxmaq mənim üçün çox çətin idi. Adətən belə xəstələrin qulluğunu yaxın adamları, – anaları, bacıları, qızları tuturlar. Özgə, yad adam belə çətinliyə bir həftədən artıq tab gətirə bilməzdi. Çünki belə yataq xəstəsi olan adamların yemək-içməklərindən savayı, onların götür-qoyu, alt-üstlərinin təmizliyi də vardı. Belə xəstələr gün ərzində bir dəfə də olsun yataqdan qalxa bilmirlər. Onların bütün qulluqları yataqda tutulmalıdır. Təkcə gələn günü, iki dəfə onun yerini dəyişdirmişdim. Çarəm nə idi, görünür mənimki belə gəlmişdi, dözməliydim.

Həyətdəki balaca daxmada yerləşmişdim. Buranın babat şəraiti vardı. Görünür bura qış ayları rahatlanmaq üçün nəzərdə tutulmuşdu. Axşam işlərimi qurtardıqdan sonra mənimçün nəzərdə tutulmuş otağa çəkilər və oğlumla baş-başa qalardım. Belə vaxtlarda oğlumu sinəmə sıxaraq, bu qərrib məkanda canımı sıxan dəhşətli ağrılardan azacıq da olsun qurtulmağa çalışardım. Mümkün olmurdu, iki daş arasında qalan adam kimi canım sıxılırdı. Bir anlıq da olsun sakitlik tapa bilmirdim.

... Birinci gecəydi ki, onlara köçmüşdüm. Oğlumu rahatlayıb yatırandan sonra çarpayıda oturub fikrə getmişdim. Birdən qapı döyüldü. Bildim ki, ev sahibidir. Ondan başqa kim olmalıydı ki?... Əslində, bayaqdan ürəyim səksəkədə idi. Bilirdim ki, o gələcəkdir. Çünki arvadının dünən əri haqqında dediyi sözlər hələ də qulağımdaydı. Durub qapını açdım. O idi, idman paltarında qapıda dayanmışdı. Özü də möhkəm içkiliydi. Ağzındakı siqaretin tüstüsünü burnunun dəliklərində fisqırda-fisqırda:

– Bilirdim ki, darıxacaqsan. Onunçün də gəldim sənə baş çəkim. – Otağa keçdi. Qapı ağzında quruyub qalmışdım. Nə

edəcəyimi özüm də bilmirdim. Ev onunkuydu, evindənmi qovacaqdım? Qapı ağzında dayandığımı görüb, qolumdan yaşıdı və özünə tərəf çəkib:

– Gəl bura, – dedi, – bundan sonra səni darıxmağa qoymayacağam. Unutduracağam sənə bütün dərd-sərini, görərsən. Onda görəcəksən ki, dünyada necə ağıllı və zirək kişiler var. Dua edəcəksən canıma, sevəcəksən məni, lap ilk məhəbbətin kimi, bəlkə ondan da artıq. Bilmək olmaz, bəlkə uşaqlarımız da oldu, hə, düz demirəmmi? – deyə o, bərkdən qəh-qəhə çəkib güldü.

Onun qollarını belimdən aralayıb, qapını örttdüm. Qapını örttdüm ki, onun bu iyrenc danışmalarını, heç olmasa, xəstə qadını eşitməsin. Divara söykənib yalvarıcı nəzərlərini onun üzünə dikmişdim. O isə səndələyə-səndələyə üstümə yeridi, otağın işığını söndürüb, qolumdan tutdu və çarpayığı uzatdı. Yalvarmaq istədim, bildim ki, mənasızdır. Məni burada zəif və aciz bildiyi üçün gücünə, zoruna arxayın olaraq bildiyini edirdi. Don vurmuş adamlar kimi, səssizcə gözlərini evin tavanına dikmişdim... Allahıma baxırdım... Belə zülmələri öz aciz bəndəsinə çəkirdiyinə və bunları yuxarıdan dinməz-söyləməz seyr etdiyinə görə ürəyimdə onu qınayırdım... Bu dəmlərdə Ohan Allahımdan çox-çox güclü görünürdü mənə...

... Səidə susub, söhbətinə bir qədər ara verdi. Onun bu danışığı məni də haldan çıxarmışdı. Mənə elə gəlirdi ki, Səidə bu dəmlərdə bütün kişilərə nifrət edir... elə mənim özümə də. Utandım və gözlərini döşəməyə dikərək, bir müddət susdum. Səidə hələ də başını əlləri arasına alaraq fikrə getmişdi. Onun nələr düşündüyündən xəbərsiz idim. Belə vaxtlarda çox acizləşirəm. Dəfələrlə olub ki, istəmişəm kiməsə təskinlik verim, düşdüyü vəziyyətdən çıxarım, ancaq bacarmamışam, söz tapa bilməmişəm deməyə. Elə əzab çək-

mişəm ki... İndi Səidəyə də deməyə bir söz tapa bilmədiyim üçün utanıb, xəcalət çəkirdim...

... – Onda oğlum Ruslan yuxudan ayılıb ağlamağa başladı, – deyə Səidə, söhbətinin ardını danışmağa başladı. – Qalxıb onu sakitləşdirmək istədim, Ohan qoymadı. Uşağı göstərib: – Yaman bic uşaqdır ha?.. – deyib, vəhşi kimi gülməyə başladı. Sonra əlini uzadıb uşağı silkələyə-silkələyə:

– Bundan sonra sən mənim oğlumsan, eşidirsən?.. Adın da Aşotdur... Aşot, bir mənə bax, gör nə edirəm, biqeyrət uşaq... Niyə ağlayırsan, sən ki, atana qovuşmusan, səfeh küçük... – deyə o, uşağa bir şapalaq ilişdirdi.

Oğlum bərkdən qışqırıb, tez də kiridi. Onun bu hərəkəti ürəyimə xəncər kimi soxuldu. Əsəbimdən başımı zərblə döşəməyə çırpdım.

Ohan ayağa qalxıb otaqda o baş-bu başa var-gəl elədikdən sonra küncdəki televizorun düyməsini basıb, yandırdı. Qəribəydi, televizor işıqlanan kimi, otağı erməni müğənnisinin oxuduğu «Sarı gəlin» mahnısının həzin sədaları bürüdü. Elə bil, başıma qaynar su tökdülər. – Bu nədi, İlahi? – dedim. – Yoxsa, insana bədbəxtlik üz verəndə, onun taleyi tərsinə gəlir? Bu musiqini eşitməsəydim, bəlkə də özümü birtəhər toxtadıb, sakitləşdirə bilərdim. Mənim qadınlığım, təmizliyim elə birinci gün, əsir düşəndə ləkələnmişdi. İndi oturub buna yas saxlamağın onsuz da mənası yox idi. Məni yandıran başqa şeydi. O vaxt gəlin köçən zaman, Əlinin mənim üçün çaldırdığı «Sarı gəlin» mahnısının indi düşmən tərəfindən təhqir olunduğum vaxt səslənməsi idi. Bu lənətə gəlmiş «Sarı gəlin» mahnısı nəyə görə addımbaaddım məni izləyirdi? – düşündüm. – Yoxsa, bu, məhv olmuş, bir də heç vaxt geri dönməyən xoşbəxtliyimin ruhudur, məni qarabaqara izləyir? Ürəyim dolmuşdu, ağlamaq istəyirdim. Özümü zorla saxladım. Başımı qaldırıb, pəncərənin qarşısında dayanaraq,

musiqinin ritminə uyğun çirtma çalan Ohanın qarasına pıçıldadım:

– Eybi yoxdur, – dedim, – Ohan!.. – Əgər bu qisası sən də qoysam, onda mənə etdiyın zülmə qoy, ananın südü kimi sənə halal olsun!..

Axşamdan xeyli ötmüş o çıxıb getdi. Yorğun olsam da, gözlərimə yuxu getmirdi. Yerimin içində büzüşüb qalmışdım. Nə edəcəyim barədə düşünürdüm. Özümü öldürmək mənim üçün çox ucuz olardı. Yox, mən belə ucuz ölümü qəbul edə bilməzdim. Beynimdə ilişib qalmış bu fikirlər çözləndikcə, olan-qalan aqlım da başımdan çıxırdı. Səhərə yaxın bir-iki saat yata bildim. Valyanın axşamkı tapşırığına görə tez durmalıydım. Ayağa qalxıb, əvvəlcə oğlumun yerini açdım, onun əski-üsküsünü dəyişib, rahatladım, sonra isə eyvana qalxdım. Qadın yerinin içindən boylanırdı. Ona salam verdim, almadı. Hiss etdim ki, acıqlıdır. Yəqin ərinin axşamkı oğraşılığından xəbər tutmuşdu. Bir söz deməyib, mətbəxə keçdim və səhər yeməyi hazırlamağa başladım. Fikrim hələ də dağınıq idi. Axşamkı hadisə, səslənən musiqi bir an da olsun yaddaşımdan silinmirdi. Çətin vəziyyətə düşmüşdüm...Çay hazır olunca qadının yatağını dəyişdim. Hələ də acığı soyumamışdı, mənimlə danışmaq belə istəmirdi. Ürəyimdə onun qarasına: – Eh... sən nə qədər bəxtəvər olduğunı anlamırsan, lənətə gəlmiş xəstə qadın, – dedim. – Kaş, mən də sənə kimi yorğan-döşək möhtacı olaydım, amma öz evimdə, ailəmin yanında olaydım. Daha gecələr, zati, qanı qarışıq olan birisinin yatağında yatıb, gündüzlərsə, sənə kimi nanəcibin pox-püsürünü təmizləməyəydim...

... Səidə bir xeyli susub, danışmadı... Onun həddən artıq həyəcanlandığını hiss etdiyimdən nəfəsimi içimə çəkib, özümü yığışdırdım...

... Günortadan ötmüşdü. Bunu Səidə də hiss etdiyindən söhbətinə ara verib: – Qoy, bir sənə çay dəmləyib. – Görürsən, bayaqdan başım söhbətə qarışdığından hər şeyi unutmuşam, – deyərək o, ayağa qalxdı. Ona mane olmaq istədim. Doğrudan-da, ürəyimdən heç nə keçmirdi. Oturub onun söhbətlərinə qulaq asmaq istəyirdim. Amma qadını da nəzərə almaq lazım idi. İki gün idi ki, buradaydım, onun, düz ağıllı-başlı çörək yeyən vaxtını görməmişdim.

Səidə çay dəmləmək üçün ayağa qalxanda, mən də ayaqlarımın keyini açmaq üçün oturmağım yerdən durub, otaqda yavaş-yavaş var-gəl etməyə başladım. İt küncdə həmişəki qaydada, başını pəncələrinin üzərinə qoyaraq mürğüləyirdi. Ona kənardan diqqətlə baxdığımı görəndə Səidə dedi:

– Çəkinməyin, o çox sakit heyvandır. Bizlərdə belələrinə, «Qonaq ötürən» deyirlər. Bir də ki, o qocalıbdır, günü ancaq yatmaqla keçir. Yazıq neyləsin, o da mənim kimi o qədər əziyyət çəkibdi ki...

Qadının bu sözlərindən sonra itə yaxınlaşdım və onun düz burnunun ucunda çömbəldim. İt başını qaldıraraq üzümə baxdı, sonra könülsüz halda bir-iki ağız hürdü. Bu, hürməkdən çox, papiros çəkən adamların öskürməyinə bənzəyirdi. Əlimi uzadıb itin başını sıgalladım. Mənim bu hərəkətim Səidənin xoşuna gəldiyindən:

– Görürsünüz, – dedi, – necə də mehribandır? Bilirdim ki, siz onu sevəcəksiniz.

Mən qadının bir az da könlünü açmaq üçün:
– Hə, çox mehriban və ağıllı oğlunuz vardır – dedim.

Mənim bu sözlərim, doğrudan da, onun çox xoşuna gəldi. Hətta, bir az qımışdı da. İtdən aralanıb otağın divarına vurulmuş xalçanın qarşısında dayandım. Gözəl xalça idi. Onun hardan gəlib bura düşməyi məni çox maraqlandırdı. Axı, bu

evdə gözəgəlimli elə bir şey yox idi, bu xalçadan savayı. Xalça öz xalçalarımızdan idi, əllə toxunmuşdu, o bunu hardan əldə edə bilərdi? – fikirləşdim. Diqqətlə baxdığımı görüb, o, mənə yaxınlaşdı, yanaşı dayanıb, nəzərlərini xalçaya dikdi. Xalçaya elə baxırdı ki, sanki onu birinci dəfəydi görürdü.

– Gözəl xalçadır! – deyə, onun üzünə baxıb başımı buladım.

Səidə dərinədən ah çəkib, məni təəccübləndirəcək tərzdə:

– Anamın qız vaxtı öz əlləriylə toxuduğu xalçadır. Atamın adına toxumuşdu. Bax, xalçanın sol küncündə atamın adını yazıbdır! – deyə qadın, mavi rəngli ipliklə yazılan sözləri mənə göstərdi. İstədim soruşam ki, Səidə, bəs bu xalça hardan gəlib sənənin əlinə düşübüdür? O, elə bil, ürəyimdəkiləri oxuyurmuş kimi:

– İki həftəydi Ohanın evinə köçmüşdüm, – dedi. – Bu iki həftə ərzində yatdığım yerin harda olduğunu bilirdim, bir də mətbəxin. Evin qalan otaqlarından isə xəbərim yox idi. Əslində məni heç bir şey maraqlandırmırdı. O evdə nə vardı, nə yoxdu. Bir dəfə necə oldusa, Valya mənə otaqların hansındansa ona lazım olan bir şeyi tapıb gətirməyi tapşırırdı. Deyilən otağa girəndə, qapının ağzındaca donub qaldım. Divardan bax, bu xalça asılmışdı. Görən kimi tanıdım. Necə də tanımayaydım? Bu xalça vaxtilə bizim evdə ən əziz və qiymətli bir əşya idi. Anamın atama hədiyyəsi olduğu üçün hamımıza dəyərli idi. Məni ağrıdan bir də o idi ki, – deyə Səidə, dərinədən köks ötürdü, – erməninin evində, bu xalçanın üstündə atamın qoşalülə tufəngi də asılmışdı. Atam mahir ovçu idi. Ovdan heç vaxt əliboş qayıtmazdı. Tufənglə, xalça Ohanın əlinə hardan keçmişdi, bilmirəm. Otağa girib xalçanın qarşısında dayandım. O anda mənə elə gəldi ki, heç nə baş verməmişdir. Nə müharibə olubdu, nə mən əsir düşmüşəm, nə də

ki, düşmənlər ev-əşiyimizi qarət edibdir. Elə bu ev də bizimdir, divardakı xalçanı da anam nə vaxtsa bura asıbdir, bu tufəngi də atam ovdan qayıdıb bura qoyubdur. ... Amma heyif ki, düşündüklərimin hamısı bir xəyal idi... Onda özümü saxlaya bilməyib ağladım. Necə də ağlamayaydım, doğmalarımın ruhu hopmuş əşyaları görürdüm. Səsimi Valya da eşitdi. Çölə çıxanda səbəbini soruşdu. Mən də baş verənləri açıb ona söylədim. Fikrə gedib, susdu. Səhəri gün ona nahar hazırlayarkən mənə bu sözləri dedi: – «Səidə, qızım, mən sənə icazə verirəm, nə vaxt ürəyin istəsə, otağa girib ata-ananın yadigarlarına baxa bilərsən.»

Ürək eləmirədim onlara baxmağa. Düzü, onları görəndə ürəyim sıxılırdı. Amma arada beş-on dəqiqəliyə otağa girib, əlimi ata-anamdan qalma yadigarların üzərinə sürtməklə, yaralı qəlbimə, elə bil, su çiləmiş olurdu. Tufəngi Ohan bir ovçu dostuna bağlısladı. Mənim bundan heç xəbərim də olmadı. Sonradan tufəngin birdən-birə yoxa çıxdığını soruşanda, özü açıb məsələni dedi. Xalça isə görürsən də buradadır. Biz o viranədən yola düşəndə Valya xalçanı divardan açıdırıb özümü götürməyi məsləhət bildi.

Yazıq ata-anamı da ermənilər meşədə güllələyibmişlər. Bunu mənə hələ hərbi düşərgədə yaşadığım vaxt bir nəfər keçmiş qonşularımızdan dedi. Onda bütün bəd xəbərlərin hamısı cəmlənmişdi ürəyimdə. Ürəyim iri bir qəbiristanlığa dönmüşdü onda. Ərim Əlinin qəbri, ata-anamın, qohum-əqrabanın, dost-tanışların... kimlərin qəbri yox idu ki... Şəhidlər qəbiristanlığı idi, elə bil, mənim ürəyim...

... Səidə mənə də, özünə də çay süzüb stolun üstünə qoydu. Çay içməyə meylim çəkmirdi. Amma bilirdim ki, mən içməsəm, o da stəkana əlini vurmayacaqdı. Odur ki, çaydan bir-iki qurtum içdim. Sonra qadın ayağa qalxıb itin yeməyini verdi. Oturmaq istəyirdi ki, dilləndim:

– Səidə, bura gələndə bir az şirniyyat almışam, bəlkə gətirəsən çayla yaxşı olar.

Mənim erköyünlüyüm onun xoşuna gəlmişdi. Küncə qoyduğu bağlamaları eşələyərək, şirniyyatı tapıb çıxartdı və onu eləcə gətirib stolun üstünə qoydu. Mən qadının bir şey yeməsini istəyirdim. Bilirdim ki, o səhərdən dilinə heç nə vurmayıbdır. Onun üçün də əlimi şirniyyata birinci mən uzadıb: – Çayla özgə ləzzəti var, – dedim. O da, şirniyyatdan birini götürüb yedi. O yedikcə elə rahatlandı ki... Fürsətdən istifadə edib, Səidənin eynini açmaq, ona azacıq da olsa rahatlıq gətirmək üçün eşitdiyim bir əhvalatı ona danışmağa başladım. Məqsədim həm də düşmənlərimizin necə məkrli və iblis olduqlarını ona anlatmaq idi. Əlbəttə, bunları Səidə məndən daha yaxşı bilirdi, amma yenə də bunları söyləməklə qadına anlatmaq istəyirdim ki, düşmənlərimiz təkcə döyüş zamanı deyil, hər vaxt öz hiyləgərliklərini, «saman altdan su yeridən» sayaq yeritməyə çalışıblar.

Səidə əlini çənəsinə qoyub diqqətlə mənə qulaq asmağa başladı.

– «Belə nəql edirlər ki, – dedim, – keçmiş zamanlarda varlı, mülklü bir kəndə bir nəfər gəlib deyir ki, sizin bu yerlər mənim çox xoşuma gəlir. Mənə buralarda bircə mıxça yer verin, ora bir dənə mıxça sancım. Hər dəfə buralara gələndə o mıxçaya baxıb fəxr edim ki, heç olmasa, bu gözəl yerlərdə mənim də bir mıxça yeri qədər yerim var. Camaat deyir ki, a kişi, bir mıxça yeri nədir ki?! Gəl sənə geniş sahə yeri ayıraq, özünə kefin istədiyim kimi ev-əşik düzəlt.

Qərib adam isə bu təklifdən imtina edir və bir mıxça yeri bəsimdir, – deyir. Kənd əhli razılığa gəlib, bir ağızdan: – «Mıxçanı hara istəyirsən sanc» – deyir. Qərib adam kəndin ortasında bir mıxça çalib deyir: – Deməli, bu mıxça mənimdir, burada nə istəsəm, asa bilərəm. Onda and için ki, mıxça-

ya toxunmayacaqsınız və orada hər nə assam, nə ona, nə də mənə dəyməyəcəksiniz.

Camaat and-aman edir ki, heç kəs sənə gözün üstə qaşın var da deməyəcək.

Qərib adam gətirib mıxçadan bir cəmdək asır. Yayın isti günündə cəmdək qaldıqca iylənib bütün kəndi bürüyür. Kənd əhli yığışib qərib adama deyir ki, axı cəmdəyin iyi bizi öldürdü. Onu aparıb bir yerdə torpağa basdır. Qərib: – «Sərtimiz şərtidir – deyir. – Axı, and içmisiniz». – Camaat bu kələkbaşa aldandıqlarını bilib oradakı ev-əşiklərini tərk edərək başqa yerə köçür. Bir mıxça yeri olan qərib adam böyük bir ərəziyə sahib olur.»

– Görürsən, Səidə, – dedim, – o vaxt ruslar mıxçanı Türkiyə ilə Azərbaycan arasında sancıb, erməni adlı bir iyrənc cəmdəyi də gətirib asıb onun başından. İllər keçdikcə bu iyrənc cəmdək bir az da iylənərək ətrafdakıların qaçıb, dağılmasına səbəb olur. Nə vaxta qədər ki, o, qurdlu cəmdək oradan çıxarılıb, torpağın ən dərin qatlarına basdırılmayıb bizim günümüz ağır olacaqdır.

Səidə asta-asta başını yırğalayaraq, sözlərini təsdiqlədi. Bir azdan o, süfrəni yığışdıraraq, sətəkanları öz yerinə qoydu. Sonra keçib itin yanındakı kətilin üstündə oturdu və itin başını sıgallaya-sıgallaya söhbətinin ardını danışmağa başladı:

... – Mən yaşadığım evin sağ tərəfində bir ərzaq anbarı, sol tərəfində isə balaca bir it daxması vardı. Orada qoyun itinə oxşar yekə bir qancıq it bağlanmışdı. İt səhərdən axşamca böyrünü yerə verub mırıldayardı. Mən ora gələndə itin qarında balaları vardı. Üstündən iki ay keçəndən sonra it dörd küçük doğdu. Doğulan günün səhəri Ohan küçüklərdən ikisini götürüb harasa apardı. Valyadan öyrəndim ki, Ohana bu iti rusiyalı zabıt dostu bağışlayıbdır. İt adi itlərdən deyil, o döyüşkən itdir. Belələrini itbazlar göydə axtarırlar. Onda an-

ladım ki, Ohan niyə görə bu itin üstündə əsirmiş. Sən demə, iti saxlayırmış ki, onun küçüklərini satsın.

Bir gün səhər Ohanın hay-küyü həyəti başına götürmüşdü. O eynən həyətdəki qancıq it kimi ulayırdı. Mən həmin anda xəstə qadının qulluğunu tuturdum. Ohanın niyə belə haray-həşir saldığına səbəbini anlamadığımız görə, qadınla bir-birimizin üzünə baxırdıq. Bir qədər sonra mən həyətdə düşdüm. Onun bağırmağının səbəbi aydın oldu. Ohan keçən axşam işdən döndəndən sonra itin bit-sirkə basdığına görə, onu zəhərli dərman qatılmış suyla çimirdiribmiş. Dərmanın dozası artıq olduğuna və it özünü yalayıb qurutmaq istədiyinə görə zəhərlənib ölmüşdü. Valya itin öldüyünə sevinirdi. – Ohan, iti dədəsindən çox istəyir – deyirdi. – İtlə bu qədər oturub durduğundan xasiyyəti də itinki kimidir, – deyə arvad deyirdi. – Elə yaxşı oldu gəbərdi, sən də buna sevin, yoxsa başına əlavə oyunlar açacaqdı, bu it sənin, – deyə qadın mənə xəbərdarlıq etdi.

O günü Ohan işə də getmədi, səhərdən axşama kimi həyətdə ora-bura vurnuxaraq deyindi. Çox əsəbləşmişdi. Gü-norta yeməyini qabağına qoyanda da, donuz kimi finxırıb, vurub qabı aşırırdı. Mən də ehtiyat etdiyimdən hər dəqiqəbaşı uşağa baş çəkirdim ki, ağlayıb eləməsin. Qorxurdum əlindən bir xata-zad çıxar.

Anaları öləndən sonra iki it küçüyü səhərdən axşamacan zingildəyirdilər. Nə vaxt baxsaydım, Ohanı it damının yanında, küçüklərin başları üstünü kəsdirdiyini görürdüm. O yan-yörəsinə çoxlu qab-qacaq düzərək, onları yedirtməyə çalışırdı. Bir-iki günlük it küçükləri isə heç nəyə məhəl qoymadan acı-acı zingildəyirdilər. Çünki onların hələ əməlli-başlı gözləri belə açılmamışdı. Səhəri gün işim bir az da çətinləşdi. Onsuz da, başımdan aşan iş-gücün üstünə biri də əlavə olunmuşdu. O da küçüklərə qulluq göstərmək idi. Valya elə düz

deyirmiş. Səhər tezdən Ohan işə gedəndə mənə möhkəm-möhkəm tapşırırdı ki, əgər küçüklərə bir şey olsa, öz bəxtimdən küsüm. Bilirdim ki, o, xəbis adamdır, əgər küçüklərin başına bir iş gəlsə, mütləq ya mənə, ya da uşağıma bir zəfər toxunduracaqdı. Odur ki, hər dəqiqəbaşı küçüklərə göz qoyardım. Amma nə qədər çalışsam da, küçükləri yedirə bilmirdim. Qabaqlarına qoyduğum süd dolu qabı ya vurub aşırar, ya da ona məhəl qoymazdılar. Küçüklər səhərdən axşama kimi bir-birlərinə sığınıb, qalardılar. Ohan isə işdən qayıdanda onların bir şey yemədiklərini görə bərk qəzəblənərdi: – Onlar ölüb eləsə, vay sənin halına! – deyərdi. Qalardım məəttəl. Axı, nə edim ki bu andıra qalmış küçüklər başıma ayrı bəlalər açmasınlar? Ürəyimə dammışdı ki, küçüklərdən sarı başım ağrıyacaqdır.

Bir axşam xəstə qadını yedizdirib, aşağı, qaldığım daxmaya düşdüm ki, uşağa bir az süd qızdırıb verim. Elə bu vaxt qapı açıldı. Gələn Ohan idi. Ondan başqa kim olacaqdı ki? Qucağında həmən o, iki it küçüyü də vardı. Belə gəldiyi vaxtlar çox olardı. Pişik balasını dişində gəzdirdiyi kimi, Ohan da küçükləri qoltuğunda gəzdirərdi. Bir də gördün gecədən xeyli keçmiş özünü soxdu içəri. Bir-iki saat oturduqdan sonra çıxıb gedərdi. Bu dəfə də, elə başa düşdüm ki, o, yenə də vaxt öldürmək üçün gəlibdir. Otağa keçib divanda əyləşdi. Bir qədər küçükləri qucağında saxladıqdan sonra üzünü mənə tutub dedi:

– Bunlar heç nə yemirlər, axırda acından öləcəklər.

Mən bir söz deməyib susdum. Əslində, küçüklərin ölməsini istəyirdim. Çünki həm oğluma, həm də xəstə qadına ayırdığım vaxtdan çox onlara ayırırdım. Onunla belə, hər gün bu küçüklərdən sarı üzüm danlanırdı.

Birdən Ohan məndən soruşdu:

– Südün varmı?!

Mənə elə gəldi ki, küçüklərə içirtmək üçün o məndən süd istəyir. Ona görə də, bildirdim ki, bu gün gətirilən süd hələ də qalıbdır.

Ohan mənim bu sözlərimdən sonra yerində qurcalanıb dişlərini ağartdı.

– O süddən demirəm. Deyirəm yəni, döşlərinə süd varmı, küçükləri əmizdirməyə?! Onun sözlərini zarafat zənn etdiyimdən əhəmiyyət verməyərək, öz işimlə məşğul olmağa başladım. O, mənimlə ciddi söhbət etdiyini bildirərək:

– Mən sənənlə zarafat etmirəm. Sənə deyirəm ki, südün var bu körpələri əmizdirməyə?!

Onun sözlərinin zarafat olmadığını anlayandan sonra özümü bir qədər yığışdırıb:

– Südüm olsaydı öz uşağımı əmizdirərdim də. Nə vaxdı buradayam, görmürsən uşağa inək südü verirəm? – dedim.

O məndən əl çəkməyərək:

– Məni maraqlandırmır sən öz küçüyünə nə içirirsən, – dedi. – Sənə deyirəm ki, mənim küçüklərim acdır, onları əmizdir! O, bu sözləri deyəndən sonra qucağındakı küçükləri divanın üstünə buraxıb, ayağa durdu və mənə yaxınlaşıb yaxamı didişdirməyə başladı. Ona yalvarıb, xahiş etdim ki, bu istəyindən vaz keçsin, mən bunu bacarmaram. O isə məni təkid etməyə başladı. Divara qısılib qalmışdım. Ohan mənə yaxınlaşıb, yaxamdan tutdu və bir göz qırpımında paltarımın yaxasını şırğaladı. Sonra qolumdan yapışib divanda otuzdurdu. Küçüklər böyür-başımı iysiləyərək zingildəyirdilər. O küçükləri yerdən alıb, qucağıma verdi və əmr etdi ki, onları döşlərimə salım. Hələ lap uşaqlıqdan itdən-pişikdən zəhləm getdiyinə görə qucağımdakı iti görəndə ətim çimçəşdi. Küçüklər mənim açıq sinəmə soxularaq, burunlarının seliyini axıda-axıda nə isə axtarırdılar. Ohan isə əzrail kimi başımın üstündə dayanaraq əmr etməkdə davam edirdi:

– Eşitmirsən, əmizdir onları!.. – deyirdi.

Oturduğum yerdəcə donub qalmışdım. Küçüklərə əl vurmağa iyirəndim. Elə bu vaxt sifətimə dəyən şillə zərbəsi qulaqlarımda əks-səda verdi. Başım divara çırpıldığından bərk ağrı hiss etdim. Küçüklər qucağımdan yumbalanıb, döşəmənin üstünə düşdülər. Bu dəfə onlar ayaqlarıma dolaşmağa başladılar. Ohan tez dizüstə çöküb küçüklərdən birini yerdən qaldırdı və onu mənim sinəmə basıb:

– Tut görüm!.. – deyə üstümə bağırırdı.

Mən nə edəcəyimi bilmirdim. Əsirlikdə olduğum zaman başıma çoxlu müsibətlər gətirilmişdi. Bunlar nə qədər dəhşətli olsa da, birtəhər dözmüşdüm. Amma indi erməninin it küçüklərini mənə əmizdirmək istəməsi... bu ki, görünməyən bir iş idi. Bu təhqiri heç cür qəbul edə bilməzdim. Özümü toplayıb sinəmdə sümsünən küçüyü əlimə aldım və var gücümle onu divara çırpıdım. Küçük bərkdən zingildədi. Bunu görəndə Ohan küçükdən də bərk səs çıxararaq baş-gözümü yumruqlamağa başladı. Ağız-burnum al-qana bulaşmışdı. Sayı bilinməyən güclü zərbələrin təsirindən az qalırdı ki, ağılim başımdan çıxsın. Bir az da belə davam etsəydi, yəqin ki, Ohanın əlində öləcəkdim. Son qüvvəmi toplayıb, onun sinəsindən itələdim və otaqdan bayıra atıldım. Bircə pənahım xəstə qadın idi, özümü onun yanına yetirdim.

Qadın məni bu halda görəndə qorxdı və bir-iki ağız: – «Ohan... Ohan...» – deyə bağırırdı.

Başıma gətirilənləri sanki yuxuda görürmüş kimi öz-özümə sayıqlayırdım. O gecə səhərə qədər gözlərimə yuxu getmədi. Baş verən hadisəni fikirləşəndə inana bilmirdim ki, bunların hamısı mənim öz başıma gəlir. O gecə yuxumu da qarışdırmışdım, qərribə yuxular görürdüm. Görürdüm ki, it küçükləri məni əmirilər. Yuxudan hövlənk oyanırdım. Bir az mürgüləyən kimi yenə də it küçüklərini görürdüm.

Son hadisədən sonra vəziyyətim bir az da ağırlaşmağa başladı. Bir yandan xəstə qadın, bir yandan öz uşağım, bir yandan da evin iş-gücü tamam məni yorub əldən salmışdı. Hələ bunlar azmış kimi küçüklər də bu yandan çıxdı. Oğluma vaxt ayırmağa macal yox idi. Onu bilirdim ki, yazıq balamın qarnını ala-yarımcıq doyuzdururdum. Onun əski-üsküsünü dəyişdirməyə də vaxt qalmırdı. Artıq o, böyümüşdü, xırda-xırda addımlar atırdı. Uşağın belə bir vaxtında onu tək qoymaq çox çətin idi. Hər an bir ziyanlıqla üzləşə bilərdi. Bir neçə dəfə qaynar çayniki çəkib üstünə aşırarkən, özümü yetirib qarşısını almışdım. Məcbur qalıb oğlumun ayağına ip bağlayıb, ipin ucunu da çarpayıya düyünləyərdim. Yazıq uşaq o qədər o yan-bu yana dartınardı ki, axırda ayağının kəsildiyini görüb sakitcə büzüşüb çarpayının yanında oturardı. Axşamlar əlim boşalandan sonra uşağı qucağıma alıb, onun qıçlarındakı kəsilmiş yerlərini görəndə ürəyim göynəyərdi. Çəkdiklərimi, bircə uşağımı qucağıma alarkən müvəqqəti də olsa unudardım. O da bir anlıq olardı. Bəzən oğlumun bağırmaya basıb, dəqiqələrlə onu qoxulamaqdan usanmazdım. Onun ilıq nəfəsini ciyərlərimə çəkəndə, bir azca sakitləşib, toxtayardım.

Baş vermiş hadisədən qorxduğum üçün küçükləri zorla da olsa yemləyirdim. Horradan, sıyıqdan hazırlayıb onların boğazına tökərdim ki, acından gəberib ölməsinlər. Ohanın kefi kökəlmişdi, sanki çoxdan axtardığımı tapmış kimi sevinirdi. Gecələr də küçüklərə görə Ohan çox vaxt mənim yanımda olardı. İlk axşamdan gələr, gecə yarından keçəndən sonra isə çıxıb gedərdi. Qadını bunların hamısını bilirdi, amma bu barədə ona bir söz deməyə ehtiyat edirdi. Ara-sıra söhbət zamanı olub-keçənləri, Ohanla aramızda baş verənləri məndən soruşardı. Mən isə susub, ona cavab verməzdim. O qadın idi, baxışlarımdan, hərəkətlərimdən anlamalıydı ki,

onun qəbiristanlıq bayquşuna oxşar ərindən onsuz da zəndi-zəhləm gedir. İnsan ilbizdən iyrendiyi kimi ondan iyrenirdim...

... Səidə bu sözləri deyərkən, onun sifətinin necə də alışıb-yandığının şahidi olurdum. Mənə elə gəlirdi ki, bu dəqiqə o, ayağa qalxaraq evi vurub, yıxacaq və əlinə keçənlərin hamısına od vurub yandıracaqdır. Amma bir qədər sonra çəşmə kimi də sakitləşib, susardı. Elə bil, dağ çayı idi, birdən kükrədiyi kimi, birdən də sakitləşərdi. Səidə oturduğu yerdə yanında uzanmış və sanki yuxusuzluqdan gözləri mürgü döyən itin tüklərinə sığal çəkə-çəkə, elə bil, qəzəbini soyutmağa çalışırdı. O bir anlıq başını qaldırıb üzümə baxdı. Mənim də həyəcanlı olduğumu görəndə, sanki utanmış kimi:

– Siz Allah, mənə fikir verməyin, adam kimi oturub sizinlə danışarsam, buna da şükür. Bütün həyatı məhv olmuş insandan bundan artıq nə gözləmək olar?! – dedi.

Ona heç bir söz demədim. Daha doğrusu, deməyə söz tapa bilmirdim. Gözlərimi döyə-döyə, sakitcə durub onun üzünə baxdım. Süküt verilən bütün təsəllilərdən daha təsirli olur, bəzən də əksinə...

... Bir dəfə Ohan içib evə sərxoş vəziyyətdə gəlmişdi. Onun içən vaxtlarını çox görmüşdüm, amma belə vəziyyətdə birinci dəfəydi ki, görürdüm. Otağa girən kimi divanın üzərinə sərildi. Ağzına gələni danışdı. Nə danışdığını başa düşmək olmurdu. Mən küçükləri yedizdirirdim. Bu vaxt oğlum Ruslan ağlamağa başladı. Ohan sərxoş gözlərini süzdürüb soruşdu:

– O, niyə belə bağırır?
– Acdır! – deyərək, onun axmaq küçüklərindən yaxa qurtarmaq üçün, sanki fürsət tapdım.

O, bir söz deməyib ayağa qalxdı və səndələyə-səndələyə stola tərəf yeridi. Mən onun nə etmək istədiyini ilə maraqlan-

dım. O, üzünü mənə tutub, içkinin təsirindən ağız-burnunu əyə-əyə:

– Sən işinlə məşğul ol, mən uşağı yedizdirərəm, – dedi və əşa-əşa gedib stolun üstünə qoyulmuş uşağın süd butulkasını götürdü. Sonra uşağa yaxınlaşıb butulkadakı südü ona içirməyə başladı. Uşaq yuxudan oyandığı üçün acmışdı və elə o dəqiqə də butulkanın başına keçirilmiş əmziyi ağzına aldı. Ohana bildirdim ki, süd soyuqdur uşağa ziyan edər, onu qızdırmaq lazımdır. İstəyim, küçüklərdən canımı qurtarmaq idi. Ohan isə səndələyə-səndələyə gəlib mənim sinəmdən basaraq divandan qalxmamağımı tapşırırdı. – Sən burda otur, hər şeyi mən özüm edərəm, – deyib, uşağı da qucağına alaraq o biri otağa keçdi. Onun yan otağa keçməsinin üstündən bir az vaxt keçdi. Dözməyib ardınca getdim. Ohan oğlumu stolun üstünə oturdub, şüşədəki mayeni ona içirdirdi. Qapının açıldığını gören kimi özünü itirdi və bərəlməmiş gözləriylə gah mənə, gah da əlindəki butulkaya baxaraq, dəli mal kimi döyüküb qaldı. Əvvəlcə, bir şey anlamadığıma görə, sakitcə dayanıb onun hərəkətlərinə baxırdım. Birdən ağılıma gəldi ki, oğlumu otağa aparanda butulkada bir azca süd vardı. Onu da uşaq gözlərimin qabağında içib, qurtardı. Bəs Ohanın oğluma içirdiyi nə ola bilərdi? Birdən gözlərim döşəməyə sataşdı. Döşəmənin üstünə su calanmışdı, həm də otaqdan kəsif siddik qoxusu gəlirdi. Başım hərləndi və var gücümlə qışqırdım:

– Sən nə edirsən, əclaf?!.. Uşağa nə içirirsən?!..

O, əlində şüşə qab donub qaldı. Mən irəli atılıb butulkasını onun əlindən aldım və var gücümlə divara çırpıdım. Şüşə qırıntıları ətrafa səpələndi. Uşağı stolun üstündən alıb sinəmə basdım. O, möhkəmcə öyüyürdü. Barmağımı uşağın boğazına soxub, zorla da olsa onu qusdurmağa çalışdım. Uşağın sir-sifəti göm-göy göyərmişdi. Boğazına kəndir keçirilən adamlar kimi gözləri böyüyərək, hədəqəsindən çıxmaq dərə-

cəsindəydi. Bir neçə dəfə barmağımı onun boğazına salıb, çıxartdım. Nəhayət, onu qusdura bildim. Uşağın ağzından sarımtıl rəngdə maye tökülürdü. Öyüdükcə, az qalırdı balaca ürəyi parçalanıb yerə tökülsün. Başımı itirərək, dəli olmaq dərəcəsinə çatmışdım, nə edəcəyimi bilmirdim. Bir azca marqanis tapıb ılıq suda həll etdim və onu uşağa içirdim. Üstündən bir qədər keçəndən sonra oğlum bərk öyüdü. Mədəsində nə vardısı qusub, yerə tökdü. Sonra ona bir stəkan kəməşirin çay içirdim.

Ohan otağın ortasında durub qalmışdı. Bu hərəkətindən utanıb yerə girmək əvəzinə, ölməz-əriməz mənə baxıb gülümsəyirdi. Onun bu həyasızlığına dözə bilməyib qışqırdım:

– Sən nə edirsən, ay əclaf, belə də iş olar?! Uşaq ölə bilərdi...

O isə səfeh öküzlər kimi başını bulaya-bulaya:

– O türk küçüyüdür, ona heç nə olmaz! – dedi.

Mən hirsimi boğa bilməyib stolun üstündəki su ilə dolu qrafını götürüb ona tərəf tolazladım. Qrafın onun başının yanından ötüb divara dəydi və çilik-çilik olub ətrafa səpələndi. Uşağı qucağıma götürüb bayıra çıxmaq istəyəndə, o arxadan mənə yumruq vurdu. Yumruq boynumun ardını tutduğundan başım divara dəydi. Qucağımdakı uşaq da zərblə divara çırpıldı. Oğlum qışqırdı, mənim də burnum paralanmışdı, qan dayanmadan axırdı. Ohan uşağın qışqırığını eşidib, bir-iki addım geri çəkildi. Həyəətə çıxıb krantdan su aldım və uşağın üz-gözünü yudum. Otağa dönmək istəmirdim. İstəyirdim ki, uşağımı da götürüb buradan qaçım. Amma tezəcə də fikrimdən daşındım. Bu qisası Ohanda qoyub hara gedəcəyəm? – düşündüm. – Mən harada sakit ola bilərəm, bundan sonra? – deyərək ağılımdan keçirdim.

Uşağı da götürüb eyvana, xəstə arvadın yanına qalxdım. O yatmışdı. Mən uşaq qucağımda onun çarpayısının yanında

oturdu və özümü saxlaya bilməyib ağladım. Qadını özümə ən yaxın adam sanırdım. – Axı, kimim vardı ondan başqa ki, dərd-sərimi söyləyim? Ona görə də, belə ağır vaxtlarımda təkcə onun mərhəmətinə sığınmaqla bir az sakitlik tapırdım. Qadın səsə yuxudan ayıldı və başını qovzayaraq həyəcanlı səsle bir neçə dəfə:

– Ohan!.. Ohan!.. – deyə çağırırdı.

Əlimi uzadıb onun qolundan yapışdım və ağlaya-ağlaya:

– Mənəm... Səidə... – deyə onu sakitləşdirməyə çalışdım.

Qadın sakitləşdi. Amma mənim hıçqırtıyla ağladığımı görüb:

– Sənə nə olub, niyə ağlayırsan? Ohan hanı bəs? – soruşdu.

Bir söz deməyib səsimi içimə çəkdim. Valya mənə işığı yandıрмаğı tapşırırdı. Onun yastığının yanındakı, tumbuşçanın üstünə qoyulmuş gecə lampasının düyməsini basıb, işığı yandırdım. O, başını çevirib üzümə baxdı və məni görən kimi qışqırırdı:

– Aman Tanrım, bu nədir? Səni kim bu hala salıb, qız? Bu evdə nələr baş verir, məni anlatsana? Səni kim döyübdür? – deyə qadın, cavab gözləmədən sualı sual dalısınca yağdırırdı.

Mən ona cavab verməyib susurdum. Əslində, bu dəqiqə onun özündən də zəhləm gedirdi. Amma nə etməliydim, bu evdə bircə nəfər dərdimə qalan bu qadın idi, onu da özümdən incikmi salmalıydım?

Qadın yenə də nələrin baş verdiyini soruşanda, artıq susa bilmədim və açıb olub-keçənləri ona danışdım. Valyanın haldan-hala düşməsindən hiss etdim ki, danışdıqlarım ona əzab verir. O, dişlərini bir-birinə sıxaraq, ərinin qararasınca lənətlər yağdırmağa başladı. Ərinin iyrenc hərəkəti qadına yaman yer eləmişdi. O, bir an da olsun sakitləşmək bilmirdi. Bir azdan araya sükut çökdü. Valya bir kəlmə də olsun danışmıyaraq, donuq baxışlarını tavana zilləyib qalmışdı. O nə haq-

dasa fikirləşirdi. Handan-hana başını döndərüb üzümə baxdı və yavaş səsle:

– Qızım, keç mətbəxə əl-üzünü yu, Allah onun cəzasını verəcəkdir.

Uşağı onun çarpayısının yanına qoyub, ayağa qalxdım və mətbəxə keçib üzümü yudum. Mətbəxdəki güzgüdə özümü görəndə dəhşətə gəldim, burnum şişmiş, üst dodağım isə parçalanmışdı. Bu görkəmdə əcaib bir varlığa bənzəyirdim. O gecə səhərə qədər yatmayıb, qadınla dərdləşdik. Həmin gecəki kimi onu özümə yaxın bilməmişdim. Halıma acıyaraq bundan sonra mənə kömək edəcəyinə söz verdi. – «Sən mənə yaxşı bax, qızım, çalışaram sənə bir köməkliyim dəysin», – deyirdi. Başa düşürdüm ki, o, xəstə olsa da, ondan çox şey asılıydı, mənə çox köməklik edə bilirdi.

Valya həmin gecə mənə bir çox mətləbləri açdı və öz başına gələnləri söylədi. Dedi ki, Ohanla Rusiyanın Stavropol vilayətinin Nadejda kəndində tanış olublar. O vaxtlar Ohan Nadejda kəndindəki hərbi hissədə praporşik vəzifəsində çalışmış. – Mənim atam isə həmin hərbi hissədə komandir idi, – deyə qadın, olub-keçmişlərdən söhbət açdı. – Komandir qızı olduğumu biləndə, o yan-yörəmdə hərlənməyə başladı. Zəhləmi tökmüşdü. Bunun üstündə atam bir neçə dəfə ona xəbərdarlıq da etmişdi. Evimizdə onun barəsində söhbət düşəndə atam ağız-burnunu əyərək: – «O, sırtıq adama oxşayır!» – deyirdi. Anam isə Ohanı tərifləyərək atamın nəzərində onu ucaltmağa çalışırdı: – «İndiki zamanda belə olmaq lazımdır. – deyirdi. – Kişi gerek qaz kimi ayıq olsun. Yoxsa, bu qatma-qarışıqlıq içində it-bata düşüb məhv ola bilər». Atamdan fərqli olaraq, anamın ondan xoşu gəldiyini bilirdim. Amma başa düşə bilmirdim ki, Ohanın hansı cəhətləri ona xoş gəlmişdir. Belə baxanda onda elə bir müsbət bir şey görməmişdim. Anamı çox istəyirdim, lap çox. Ona görə də, onun is-

təyinin qarşısında söz deməyə özümü gücsüz sanırdım. Həm də yenice orta məktəbi bitirdiyimə görə, sox şeyi dərk edə bilmirdim. Zorla da olsa, özümü inandırmağa çalışırdım ki, o pis oğlan deyildir. Ohanın ata-anası yox idi, uşaq evində böyümüşdü. Özünün dediyinə görə ata-anasının üzünü belə görməyibdir. Babasını və nənəsini xatırlayırdı. Deyirdi ki, arasıra onlar mənə baş çəkirdilər. Sonra hansı səbəbdənsə qocalar da bu zavallıdan imtina ediblər. Uşaq evində böyüdüyünə görə Ohanın nə gözü, nə də qarnı doyurdu. Anası ölmüş qular kimi gözləri onun-bunun əlində olardı. Mənimlə ailə qurmaqda məqsədi də, atamın vəzifəsindən, ad-sanından istifadə etmək olub. O, bu bərdə mənə neçə dəfələrlə demişdi: – «Bəs, mən nə etməliyəm, qolumdan tutan kimim var? – Məni adam eləsə atan eləyəcək» – deyirdi. Atamın ondan xoşu gəlməsə də, mənə görə köməklik edirdi. Neyləsin, evin bircə qızı idim. Atamın ona köməkliliyi o oldu ki, onu zabitlər məktəbinə göndərdi və qayıdanda o baş leytenant rütbəsiylə geri döndü. Bir neçə ildən sonra kapitan, sonra mayor, bura gələndən bir il qabaq isə ona podpolkovnik rütbəsi verdilər. Polkovnik rütbəsini isə o, burada aldı. Hələ Stavropolda olarkən möhkəmcə arağa qurşanmışdı, hər gün eşşəkcə içərdi. O qədər içərdi ki, lap it ölüsünə dönərdi. Alkaşlığına görə hələ əvvəllər bir neçə dəfə hərbi hissədən uzaqlaşdırmaq istəyiblər. Yenə də atam onun qanının arasına giribdir. Yoxsa, toyuq kimi, Allah bilir, indi hansı küllükdə eşələnirdi. Mühəribə başlayanda biz Stavropolda idik. Çox yalvardım ki, getməyə qalaq orda, amma bacarammadım onunla. Onların Stavropolda böyük diasporası vardı. Hərbi rütbəsi olan zabitləri məcbur edirdilər ki, vətənlərinə dönsünlər. Ohan bura gələndə mən gəlmədim. Bir il yarım ondan ayrı yaşadım. Qızımız Larisa da mənimlə qalmışdı. Onda Larisanın on yeddi yaşı vardı. Bir neçə dəfə Ohan arxamızca gəldi, yalvarıb-yaxar-

dı, məni inandırmağa çalışırdı ki, mühəribə bizlik deyil, biz sakit bir guşəyə çəkilib öz həyatımızı yaşayacağıq, – deyirdi. Nəhayət, çox çək-çevirdən sonra sözlərinə inandım və ona qoşulub buraya gəldim. İstəmirdim ki, qızım atasından ayrı yaşasın. Necə olsa atasıydı, onların bir-birlərindən ayrı yaşaması düzgün olmazdı. Bir neçə ay, doğrudan da sakit bir yerdə yaşadım. Yaşadım deyəndə, qızımla mən kirayə bir evdə qalırdım. Ohanın isə həftədə, ayda bir dəfə üzünü görək, ya görməyəydik. O öz kefinin bəyidi. Hansı cəhənnəmdə itibətardı, xəbərım olmazdı. Bir də görərdin günün birində hardansa peyda oldu. Həftələrlə, aylarla meşədə, dağ-dərədə qaldığına görə, get-gedə vəhşiləşirdi. Yalquzaq canavar kimi göz-başı qaynayırdı, olan-qalan adamlığı da itirmişdi. Tapılanda da bizimlə hədə-qorxuyla danışırdı. Gecələr yatan zaman başının altına silahını qoyub yatardı. Sizin kənd və şəhərlərinizin onlar tərəfindən işğal olunması, Ohanı özünüklərinin gözündə milli qəhrəmana döndərmişdi. Hərbi hissədəki bütün nizam-intizam işlərinə o rəhbərlik edirdi. Hərbi əsirlərin dindirilməsi, onların dəyişdirilməsi və hətta güllələnməsi məsələsinə də Ohan baxırdı. Hərbi hissədəki zabitlərin hamısı ondan çəkinirdilər. O çox əzəzil idi. Onun xislətində faşistlik vardı. Bu adamda ürək deyilən bir şey yoxdu. Onunku ancaq ölüb-öldürmək, kəsmək, qan tökmək idi. Rus ordusunun zabitləri arasında da onun çox böyük nüfuzu vardı. Ohan, əslində, rusların adamı idi, onlara işləyirdi. Müdafiə nazirliyinin əməkdaşlarının görə bilmədiyini işləri Ohan aşırırdı. Ona görə də, dövlət tərəfindən ona çox böyük səlahiyyətlər verilmişdi. Onun qədər türklərə nifrət edən ikinci bir erməni tanımadım. Türk adı gələndə bu adamın beyninin qurdları qaynayırdı. İnsanda bu qədər nifrət hissənin olduğuna mən inanmazdım. Deyilənə görə, hələ ilk savaşı başlananda öldürülmüş zabit dostunun intiqamını alan Ohan, siz tərəfdən əsir

götürülmüş bir hərbiçinin damarını kəsərək, onun gözləri baxa-baxa qanını içmişdir. Bu adam manyakdır. Evdə həmişə qan-qadadan söhbət açardı. Adam öldürməkdən, baş kəsməkdən danışanda mənim ətim ürپəşərdi. Qızım, ümumiyyətlə, belə söhbətləri xoşlamazdı. O tablaşa bilmirdi bu söhbətlərə. Belə şeylərə öyrəşməyən, yazıq qızcığaz elə bərk darıxardı ki... Hər gün mənə yalvarıb, deyirdi: – «Atamı başa sal çıxıb gedək, buradan qan iyi gəlir.» Amma Ohanı heç cür başa salmaq olmurdu, ailə-uşaq onun gözündə heç nə idi. O, məğlubedilməz bir komandır kimi dünyanı fəth edəcəyindən dəm vururdu. Deyirdi: – «Dünya hələ bundan sonra erməniləri tanıyacaqdır. Anlayacaqlar ki, dünyada möhtəşəm və yenilməz erməni xalqı da vardır. Qoy, hələ biz bu müharibəni udaq, sonra «Dənizdən dənizə» müharibələrimiz başlayacaqdır. Bu daha böyük və dünyanı lərzəyə salan bir müharibə olacaqdır. Tarix erməni xalqının xeyirinə işləyir. Biz bu fürsətdən istifadə etməliyik.» – deyirdi.

Heç nə başa düşmürdüm onun bu sərsəm danışığından. Axı o, kimə və nəyə arxalanaraq bunları deyirdi. Bircə onu bilirdim ki, əgər rus ordusu bir gün buranı tərک edib getsə, sizinkilər erməniləri bircə gecənin içindəcə çəyirtkə kimi tapdalayacaqlar. Bütün dünya bilirdi ki, ermənilərin arxasında böyük rus ordusu dayanır. Onlar rusların sayəsində at oynadırlar.

Qızım bu vurçatdasına dözə bilməyib bir gün şələ-şüləsini də yığışdırıb, çıxıb getdi Stavropola, babasının yanına. İyirmi yaşı tamam olandan sonra isə bir aktyor oğlanla ailə həyatı qurdu. Toyuna bizi də çağırmışdı. Ohan qızının toyuna da getmədi. Müharibəni bəhanə gətirərək bircə övladının toyunda iştirak etməkdən boyun qaçırdı. Mən isə qızımın toyunda iştirak etdim. Qayıdıb gələndən sonra isə bərk darımağa başladım. Onsuz da burada çox vaxt tək-təhna yaşayırdım.

dım. Ohan evdə tapılmazdı, tapılanda da başı sərxoşluqdan ayılmazdı. Həmişə də başının dəstəsi olardı. Bir dəfə evə bir zabitlə gəlmişdi. O çox yaraşlıqlı bir kişiydi. Ohandan fərqli olaraq, oturub-durmasından ağırlıq tökülürdü. Ona baxanda ürəyimdə fikirləşirdim ki, kaş beləcə bir ərim olaydı. Onsuz da kişilər heç cür anlamaq istəmirlər ki, onlar qadınlara lazımınca qayğı göstərməyəndə, qadınları xəyallarında hansı xoşbəxt kişinisə axtarırlar. Mənim xoşbəxt kişim öz əl-ayağıyla gəlib çıxmışdı yanıma. O gözəl oğlan da həmin gün diqqətini məndən ayırmırdı. Ohan içib kefləndiyindən ağzına gələni çərənləyirdi. Həmin axşam qonaq bizdə qaldı. Ərim ilk axşamdan sərxoş olub yatmışdı. Mən özüm bu yaraşlıqlı oğlanın yatağına girib, gecə səhərə kimi onun qoynunda yatdım. Bəs nə etməliydim? Gözləməliydim ki, mənim fəth ərim nə vaxt dünyanı tutacaq, sonra mənə sahiblik edəcəkdi? Yoxsa, bu mənasız müharibənin daş-kəsəkləri altında qalıb it-batamı düşməliydim? Elə o gündən Vitali deyilən oğlan mənim gizlin sevgilimə çevrildi. O yaxınlıqdakı rus hərbi bazasında xidmət edirdi, mayor idi. Vitali ilə sevgimiz uzun sürmədi, Tanrı onu da mənə çox gördü. Bir dəfə hərbi bazada necə olursa onun ayaqları altında mina partlayır və yazığın iki qıçını da qəlpə aparır. O bir müddət burada, qospitalda müalicə olunduqdan sonra, harasa yoxa çıxdı və mən yenə də tək qaldım, – deyə Valya, dərindən köks ötürdü. – Bir müddət keçəndən sonra xəstələndim. Xəstələnməyimə səbəb də, kirayədə qaldığımız evin partlaması oldu. Hadisə olan gün gecə yarısı idi. Birdən-birə bərk gurultu qopdu. Gurultunun qopması ilə evin tavanının qopub otağın ortasına düşməsi bir an oldu. Qorxduğumdandı, ya nədən bir müddət dilim-ağzım qurudu, kəlmə kəsib danışa bilmədim. Bədənim də sözümə baxmırdı, əsim-əsim əsirdi. Qaldığımız evi qrad qurğusuyla vurmuşdular. Bu da müharibənin mənə verdiyi töhfə. Günlər

keçdikcə vəziyyətim gün-gündən ağırlaşmağa başladı. Hə-mən qaldığımız ev cəbhə bölgəsinə yaxın olduğu üçün hər an təhlükə ilə üzləşə bilərdik. Ona görə də, bir müddətdən sonra bura daşındıq. Buralar sakitlik olsa da, daha mənim üçün elə bir əhəmiyyəti yox idi. Mən ömrümün axırına kimi belə-cə qalacaqdım. Əvvəllər qulluğumu tutmaq üçün Ohan haradansa gənc bir qız gətirmişdi, özümüzüinkülərdən idi. Əslində, o vicdansız, qızı mənim üçün deyil, özü üçün tapmışdı. Qız bir gün yoxa çıxıb getdi. Bir-iki həftə baxımsız qaldım, Ohanın öz ümidinə. Sonra sən gəldin. Hiss edirəm ki, sənə mənə Allah yetirib, sən yaxşı qızsan. Amma indi o əclafın işlərini eşidəndə yaman pis oldum. – Görürsən o yaramazın işlərini? Allah onun cəzasını versin! – deyə o, ərinin qarasına tüpürdü.

Biz səhərə yaxın yatdıq. Tezdən həmişəki kimi oğlumun səsinə yuxudan ayıldım. Uşağın sir-sifəti pörtmüşdü. Əlimi onun alınına qoydum, od kimi yanırdı. Uşağa nə oldu-sa, o hadisədən sonra oldu. Onun qızdırmasını ölçdüm, hə-rarət 39-40 dərəcə arasındaydı. İynə vurdum, hərarəti bir az aşağı düşdü.

Ohan da oyanmışdı, həyətdə səsi gəlirdi. O, bir neçə də-fə bərkdən məni çağırırdı. Qadın mənə yerimdən tərpənmə-məyi tapşırırdı. Ohan eyvana qalxıb mənim üstümə bağıranda, Valya onu susdurdu:

– Allah sənə cəzanı versin, gör bu uşaq nə gündədir! – dedi. – Belə də iş olar? Allah bu zülmü heç götürərmisən? – Ni-yə Allahından qorxub, çəkinmirsən?

Ohan yerindəcə mıxlanıb qalmışdı. O, gah mənə, gah da arvadına baxaraq, onsuz da sərxoşluqdan ayrılmayan yarıyu-xulu gözlərini döyürdü. Sanki deyilənlərin ona heç bir dəxili yox idi. Elə bil, söhbət kənar bir şəxs haqqında gedirdi. O, bir xeyli susandan sonra, nəhayət ki, dilləndi:

– Nə olub axı? – dedi. – Mən heç bir şey başa düşmü-rəm. Mənim nə günahım var, bir desənə? – deyə arvadından soruşdu.

Valya ərinin bu həyasızlığı qarşısında dözməyərək:

– Nə günahın var, deyirsən? Sən başdan-ayağa elə günah içərisindəsən də. Axşamkı hadisəni niyə yadına salmırsan! Yoxsa, unutmusan elədiklərini?

– Nə olub? Mən heç bir şey xatırlamıram, – deyə o, özü-nü bicliyə vurdu.

– Heç nə olmayıb?!.. Lənətə gələsən sənə... Özünü günah batırmısan. Sənə çoxluca dua edib, tövbə etmək lazımdır.

Ohan deyilənləri sanki eşitmirmiş kimi, ov tulası kimi qu-laqlarını sallayaraq durub baxırdı. O handan-hana üzünü mənə tutub qışqırdı:

– Həyətdə düşəcəksən, ya yox? Eşitmirsən küçüklərin sə-sini? Görmürsən onlar acından necə zingildəyirlər? Tez ol, dur onları...

Söz onun ağzında qaldı, Valya onun üstünə qışqırdı:

– Sən nə etdiyinin fərqundəmişən, Ohan? Sənin ağlın ça-şılıb, nədi? O, əsir olsa da, anadır. Onun südəmər uşağı vardır. Yaramaz axı belə şeylər.

– Sən bu işlərə qarışma! – deyə Ohan arvadının üstünə bağırırdı.

– Mən heç nə bilmirəm, amma onu bilirəm ki, Allah bu-nun üstündə sənə cəzanı verəcəkdir. Bundan çəkin, sənə də balan var axı, – deyə Valya ağlamsındı.

Ohan daha bir söz deməyib bir qədər susdu. Geri dönüb gedərkən üzünü mənə tutub acıqla:

– Küçüklərə yal hazırla ver, qoyma ac qalsınlar, gəlib görsəm ki, onlar acdırlar, onda özündən küs.

Valyanın qahmar çıxması məni bir azca sakitləşdirdi. Ürəyimdə fikirləşdim ki, nə yaxşı bu qadın varmış, yoxsa

mənim aqibətim necə olardı? Səhər yeməyi hazırlayıb xəstəyə verdim, sonra uşağı yedizdirdim. Uşağın qızdırması hələ də düşməmişdi, bütün bədəni od içərisindəydi. Ona yenə iynə vurdum. Həyətə düşərkən, uşağı Valyanın yanına qoymuşdum. Fikirləşdim ki, həm uşağa həyan olar, həm də özü darıxmaz. Həyətdəki daxmaya girəndə hər tərəfi tör-töküntülü vəziyyətdə gördüm. Qarışıqlıqdan ayaq basmağa yer yox idi. Otaqları silib-təmizləməyə başladım. İşimi qurtarandan sonra yal bişirib küçükləri yedizdirdim. Günortaya yaxın oğlumun qızması yavaş-yavaş düşməyə başlamışdı. O özünü bir qədər yaxşı hiss edirdi. Axşam Ohan evə dönmədi. Biz həmin gecə rahat nəfəs aldığımız. O evdə olarkən, elə bil, evin havası da zəhərlənirdi, adam bir udum nəfəs almağa çətinlik çəkirdi. Valya ilə oturub yenə də dərdləşirdik. Oğlum da keçən axşamkı gərginlikdən sonra rahatca uyuyurdu. O gecəki kimi qadınla heç belə yaxın olmamışdıq. Onun hərəkətlərindən özümə qarşı bir doğmalığa hiss edirdim. Valya mənə deyirdi: – Sən doğma qızından da mənə artıqsan. Qızım xəstələndiyimi bilsə də, yolun uzaqlığını, müharibənin getdiyini bəhanə gətirərək gəlib bir gecəlik də olsun yanında qalıb, qulluğumu tutmayıbdır. Əlbəttə, onu başa düşürəm, onun da ailəsi, uşağı var. – deyirdi. Amma mən də anayam axı... – deyərək Valya, kövrələrdi. Qadının danışığından hiss edirdim ki, o, öz doğma balasının yolunu necə də intizarla gözləyirdi. Xəstə qadının gözlərinin dərinliyində sonu görünməyən bir intizar, bir həsrət gizlənirdi. Hər halda, o, düçar olduğu xəstəliyin əzabını çəkərkən, doğma qızının yanında olmasını arzulamaqda haqlı idi. Telefonla danışanda qızı təkid edirdi ki, anası onun yanına, Stavropola gəlsin. Valya getməkdən boyun qaçırdı. – «Belə vaxtımda gedib onlara yük olmaq istəmirəm», – deyirdi. Hər halda, bu onların öz işi idi.

O gecə olub-keçənləri, başıma gələnləri danışdım Valya-

ya. Aqlım kəsəndən bəri yadımda nə qalmışdısa hamısını bir-cə-bircə açıb söylədim o qadına. Qayğısız uşaqlıq illərimdən, atalı-analı günlərimdən, gəlin paltarında ər evinə köçdüyüm o xoşbəxt anlarımdan danışdım ona. Necə də xoşbəxt idim onda...

... Anam söyləyirdi ki, mən doğulanda bap-balaca bir uşaq olmuşam. Həkimlər mənim sağ qalacağıma ümid belə bəsləməmişlər. Hətta, anam mənə həkimə göstərib: – «Doktor, bundan uşaq olacağı mı? – soruşanda, həkim çiyinlərini çəkib: – «Nə bilim vallah, bu uşaqlıq qalıb Allaha», – deyibmiş. Sonra da əlavə edib ki, evdəkilərə deyən hazırlıqlarını görsünlər. Anam bunları atama söyləyəndə, kişi bərk narahat olub və elə xəstəxanadaca nəzir-niyaz boyun alıb ki, əgər qızım bir yaşına çatarsa, onun ayağının altında qurban kəsəcəyəm. Anam deyirdi ki, sən uşaqlıqda ağlaşan olsan da, canın buz baltası kimi möhkəm olub. Evin əziz-xələf bir uşağı olduğum üçün mənim xatirimi dünyalar qədər istəyiblər. Mən də ata-anama elə bağlı idim ki... İnanmazdım, mənim qədər ata-anasın, istəyən ikinci bir övlad olsun. Yadımdadır, bir dəfə anam bərk xəstələnmişdi. Mən ev işlərini görməyi, yıır-yığış etməyi bacarsam da, atam icazə vermirdi, özü anamın qulluğunu tuturdu. Mən də anamın yanında oturub, onun qızdırmadan od tutub yanan əl-ayağını opüb-oxşayırdım. Atam da xəlvətə çəkilib anamdan gizlin xıssın-xıssın ağlayardı. Bir neçə gündən sonra anam sağalıb ayağa qalxdı. O zarafatla deyirdi: – «Vallah, əzrail mənə aparmağa gəlmişdi, sizə yazığı gəldiyi üçün çıxıb getdi.»

Anam yaxşı xalça toxuyardı, qız vaxtı öyrənmişdi xalça toxumağı. Özü üçün də cehizlik bir neçə xalça toxumuşdu. Yadıma gəlir, onda hələ uşaq idim, anam qış vaxtları qonşu arvadlarını, xalça toxumağı bacaran qız-gəlinləri başına yığıb evdə hana qurub, xalça toxuyardılar. Bir xalçanın toxunu-

şu iki-üç həftə, bəzən də bir ay çəkərdi. Xalça toxunub qurtarandan sonra maraqlı yeri onu kəsəndə olardı. Xalça kəsilən günü evdə böyük şənlik qurulardı. Anam məni hananın içinə salıb gizlədər, sonra ipliği qayçıyla kəsərdi. Bir də gördün xalça sivrilib yerə düşdü və mən taxtanın üstündə oturmuş halda qalardım. Elə bil, birdən-birə hardansa peyda olurdum. Anam sevindiyindən məni qucağına götürüb bağrına basar və üz-gözümdən öpərdi.

Atam isə müəllim idi, məktəbdə dərs deyirdi. Qəribəydi, o evdə mənə qarşı nə qədər mülayim olsa da, məktəbdə bir o qədər zəhmli görünürdü. Məni başqa uşaqlardan, nəinki fərqləndirməz, hətta onlardan da çox tənbeh edərdi. Evə gələndən sonra isə dizinin üstündə oturdub, başımı sıgallayardı. Onun bu hərəkətlərindən baş açma bilməzdim. Orta məktəbi qurtarandan sonra tibb texnikumuna daxil olmağı da anam mənə məsləhət gördü. – «Qızın sənəti müəllimlikdir, ya da həkimlik.» – dedi. Həm də dedi ki, a bala, mən tez-tez xəstələnirəm. Mənim özümçün, onsuz da ayrıca bir həkim lazımdır, ya yox? Heç olmasa, vaxtı-vaxtında iynələrimi vurarsan. Amma yazıq arvadın ağıllı-başlı heç qulluğunu da tuta bilmədim. Texnikumu qurtarandan bir il sonra ərə getdim, sonra da Əli məni götürüb Rusiyaya apardı. Oradan qayıdandan sonra da öz ev-əşiyimiz oldu. Anamın mənə çox məsləhətləri olmuşdu. Biz onunla ana-bala kimi yox, yaxın rəfiqə kimi davranmışıq. Bütün dörd-sərimizi, sirlərimizi bir-birimizə açıb deyərdik. Yadımdadır, evləndəndən sonra bir gün anam bizə gəlmişdi. Gecəni bizdə qaldı. Səhər tezdən Əli yatağından qalxıb, çay dəmlədi, özünə yemək hazırlayıb, yeyəndən sonra çıxıb işə getdi. O hərbiçi idi, belə şeylərə çox vərmişdi. Mən isə hələ yataqdan qalxmamışdım. Yərimizdən duranda anamı qaş-qabaqlı gördüm. Səbəbini soruşanda bir söz demədi, üstünü vurmamışdım. Elə fikirləşdim ki,

yəqin atama görə darıxır. Axı, atamsız onun bir günü də olmamışdı. Bir azdan ayağa qalxıb ana-bala nahar edən zaman, o mənə dedi:

– Qızım, mənim bu deyəcəyim sözləri əbədi, ana vəsiyyəti kimi yadında saxla. Səhərlər lap tezdən yerindən qalxıb ərənin üçün nahar hazırlamağı və onunla oturub, heç olmasa, bir stəkan çay içməyi, sonra da üst-başını təmizləyib yola salmağı unutma. Yadında saxla, əgər sən bunları etməzsənsə, ətrafında həmişə sənəin əvəzində bu işləri görməyi özü üçün böyük xoşbəxtlik hesab edən bir qadın dolaşar... – Eh... yazıq anam, bilsəydin qızının başına nələr gələcək, bəlkə də məni heç dünyaya gətirməzdin, – deyə Səidə, dərinəndən ah çəkdi.

Valya diqqətlə mənə qulaq asıb, köks ötürürdü. Başına gələnlər yaman ağrıtdı onu. Sonra o, bu müharibənin nədən törədiyini məndən soruşurdu. Heç bilmirdim, onu necə başa salım, ona necə anladım ki, bizim başımıza nə müsibətlər gələrsə ürəyi, yumuşaqlıqdan, unutqanlığımızdan gələndir. Bu, bir torpaq davasıdır, – deyərdim. Özü də kökü çox dərinə gedib çıxan bir torpaq davası. Onlar deyirlər bizimdir, biz də deyirik, yox bizimkidir. Bu minvalla neçə illərdir ki, qırğında-yıq. İnsanlar ölür, ailələr məhv olub gedir. Bir ara sakitləşir, sonra vaxt ötür, zaman keçir yenidən bu torpaq davası ortaya atılır. Bu torpaq davası kimlənsə əlində bir bəhanədir. Lazım gələndə atırlar ortaya, lazım olmayanda da qatlayıb qoyurlar qırağa. Bunun əzabını da biz qara camaat çəkirik.

Valyanın da azdan-çoxdan bu münaqişədən xəbəri vardı. Deyirdi ki, bu müharibədə bizimkilərin də əli vardır. O «bizimkilər» deyəndə, rusları nəzərdə tuturdu. – Bizim evdə gədən söhbətlərdən hiss edərdim ki, bütün silah-sursatı bizimkilər verir ermənilərə, – deyərdi Valya. – Yoxsa bunların nəyi var. Burada vuruşanların əksəriyyəti də bizimkilərdir, – deyə Valya əlavə edərdi. Danışığından hiss eləmişdim ki, o

da müharibəyə nifrət edir, qan-qadanın əleyhinədir. Siyasətdən o qədər başım çıxmasa da, qadına anladım ki, ermənilər bizimlə olanda pis yaşamırdılar. Ən yaxşı yerlərdə ev-eşikləri, vəzifələri vardı. Onlara, «gözünüz üstə qaşınız var» – deyən də yox idi. Özləri qudurdular, bəyənmədilər bizləri. Həmişə belə olubdur, «saman altından su yeridiblər». Onların hansısa ağıllılarından biri deyib ki, bizim sayımız heç vaxt 3-4 milyondan artıq olmayıbdır. Nə vaxt ki, bu say bir qədər artıq olur, içərimizdən başabəla bir «qəhrəman» peyda olur və onun-bunun torpağına göz dikməklə, həm özünü məhv edir, həm də xalqı güdaza verib qırdırır. Sonra bir müddət sakitlik yaranır. Tarixən bu hallar çox olubdur. Mən böyüklərdən eşitmişəm ki, – dedim, – neçə dəfələrlə onlarla bizim aramızda qan davası olubdur. Həmişə də aranı onlar qarışdırıblar. Çörəyimizi yeyib, suyumuzu içib, özümüzə də təpik atıblar. Onlar çox xain və kinli millətdirlər, – dedim. – Gözləyirlər nə vaxt ki, ara qarışdı adamı arxadan vururlar. Gücləri çatan adamın başını arxadan küt bıçaqla kəsərlər. Amma öz işləri çətinə düşəndə, vəziyyətləri ağırlaşanda ilan kimi dil çıxarıb yalvararlar. Budəfəki hadisələr çox ağırlı oldu. İnanmıram ki, bundan sonra onları bir də bağışlaya bilək. Yox, bu dəfə olanların əməlləri heç yaddan çıxması deyil. Ürəyimizə vurduqları yaranın çətin ki, bir də yeri qaysaq bağlasın.

Bu barədə mən Valyaya maraqlı bir əhvalatı danışdım. Bu əhvalat uzaq keçmişdə baş vermişdi.

... Deyir; – keçmiş zamanlarda Məhəmməd adlı kasıb bir kişi varmış. Bu kişi kasıbçılıq ucbatından meşədən daşdığı odunla ailəsini dolandırarmış. O, hər gün səhər tezdən meşəyə gedər, gücü çatan qədər belinə odun şələləyib evinə dönməmiş. Səhəri gün isə gətirdiyi odunu bazara aparıb dəyərdəyməzə satar və ailəsinə lazım olan şeyləri alıb gətirmiş. Beləcə, qazandığı pulla ailəsini birtəhər dolandırarmış. Bir

gün kişi odunu yığıb ipin üstünə çinləyəndən sonra oturub çörək yemək istəyirmiş ki, bir də baxıb görür yaxınlıqdakı daşın altından böyük bir ilan ona baxır. Kişi bərk qorxur. Ürəyindən keçirir ki, ilanı baltayla vurub öldürsün. Amma ilanın düz onun gözlərinin içinə baxıb, dilini çıxararaq sanki yalvarması onu fikrindən daşındırır. Kişinin ilana yazığı gəlir, yemək üçün götürdüyü südü bir qaba töküb daşın yanına qoyur. Sonra da çəkilib bir kənarında durur. Bu vaxt ilan qaba yaxınlaşıb südü içir və tezcə də geri, yuvasına tərəf sürünür. Üstündən bir az keçmiş o yenidən geri dönür. Kişi ilanı görən kimi təəccüblənir. Bu dəfə kişini təccübləndirən ilan geri dönməsi yox, onun ağzında tutduğu qızilla geri dönməsi olur. İlan ağzındakı qızılı gətirib bayaq süd içdiyi qabın içinə atır və tezcə də geri dönərək gözdən itir.

Kişi bu mənzərəni görəndən sonra bir xeyli yerindəcə donub qalır. Baş vermiş hadisə ona yuxu kimi görünür. Bir azdan o, özünə gəlib irəli yeriyir və qabın içindəki qızılı götürüb bir xeyli tamaşa edir. Sonra qızılı cibinə qoyaraq odun şələsini də götürüb oradan uzaqlaşır. Evə dönəndən sonra bu barədə bir kəlmə də olsun ailəsinə bir söz demir. Amma səhərə qədər yatmayıb, baş vermiş hadisə barədə fikirləşir. Səhər olur, kişi yerindən qalxıb çörəyini yeyəndən sonra yenə də meşəyə yollanır. Gedərkən o, həmişəki kimi bir qab süd götürməyi də unutmur. Meşəyə çatandan sonra dünən odun yığıdığı yerdə südü daşın yanına qoyub gözləyir. Bir müddət keçəndən sonra həmin ilan yuvasından çıxıb, qaba tərəf sürünür və südü axıra qədər içəndən sonra, yenə də geri dönüb daşın altına girir. Dünənki kimi ağzında bir qızıl daşın altından çıxır və gətirib qızılı qabın içinə atır. Kişi sevincək yenə də qabdakı qızılı götürüb evinə gəlir. Bu minvalla hər gün kişi ilana bir qab süd, ilan da bunun əvəzində kişiye bir qızıl verir. Bu hadisənin üstündən bir xeyli vaxt ötür. İlan-

la kişinin dostluğundan heç kəs xəbər tutmur. Bir gün elə olur ki, kişi bərk xəstələnir, yerindən qalxmağa taqəti olmur. Odur ki, böyük oğlunu yanına çağırır deyir:

– Oğul, neçə vaxdı ki, mən bir sirri sizdən gizlin saxlayıram. İndi iş elə gətiribdi xəstələnib yorğan-döşəyə düşmüşəm. Səndən başqa bu sirri açmağa, ürək qızdırdığım adam yoxdur. Çünki bunu ancaq sən bacara bilərsən. Məsələ belədir ki, mən meşədə bir ilanla dostluq edirəm, – deyə kişi, oğlunu başa salır. – Bu dostluq bir müddətdir ki, davam edir. Hər gün bir qab süd mən ona verir, o da əvəzində bir qızıl mənə hədiyyə edir. İndi görürsən ki, xəstəyəm, hələlik ayağa qalxa bilmirəm. Odur ki, mənim əvəzimdə bu işi sən görməlisən. Meşədə mənim odun yığdığım yeri yaxşı tanıyırsan. Həmin yerdə iri bir daşın olmasını da yəqin unutmamısan. Bax, elə indi gedərsən ora, – deyə ata oğluna izah edir. Gedərkən özünlə bir qab süd götürməyi də unutma. Dediklərimi yadında saxla, daşı tapıb qabı qoyarsan yanına və çəkilib kənardə dayanarsan. Oradan iri bir ilan çıxıb qaba yaxınlaşacaq və qabdakı südü içib geri, yuvasına dönəcəkdir. Sakitcə dayanıb gözlərsən. İlan ağzında bir qızıl çıxıb qabın içinə atacaq və yenidən yuvasına qayıdacaqdır. Ondan sonra sən qabdakı qızılı alıb, sakitcə geri dönərsən. Bu barədə heç kəsə bir söz demə. Yenə sənə tapşırıram, – deyə kişi, arxayın olmaq üçün oğluna deyir. Nəbadə, başqa bir hərəkət edib ilanı narahat edəsən. Necə sənə tapşırıram o cür də işini gör.

Oğlu atasına söz verəndən sonra deyilən şeyləri də götürüb meşəyə yollanır. Axtarıb atasının dediyi daşı tapır və özüylə gətirdiyi südü daşın yanına qoyur. Sonra bir kənardə dayanıb, gözləməyə başlayır. Bir az keçəndən sonra daşın altından qara bir ilan çıxıb, süd olan qaba yaxınlaşır. Südü içib qurtarandan sonra yenidən geri dönür. Az sonra, atasının dediyi kimi, ilanın ağzında qızıl daşın altından çıxır. İlan qızılı

gətirib süd içdiyi qaba atandan sonra geri dönüb, yoxa çıxır. Oğlan gözləriylə gördüklərinə təəccüb edir. Sonra qabdakı qızılı götürüb cibinə qoyur və oradan evə dönür. Bir müddət beləcə davam edir. Hər gün oğlan meşəyə gəlib ilana bir qab süd verir, ilan da südü içəndən sonra yuvasından bir qızıl gətirib içdiyi qabın içinə atıb gedir.

Bir gün oğlan yenə də südü daşın yanına qoyub gözləyəndə ağlından səfeh bir fikir gəlib keçir. Düşünür ki, nə vaxtca bir qızıldan sarı hər gün gəlib burada avara olacaq. Daşın altında xəzinə vardır və ilan da bu xəzinənin üstündə yatır. Nə yaxşı, ilanı vurub öldürüm, – deyə oğlan düşünür, – daşın altındakı xəzinəni də biryolluq daşımı, aparım. Ağına gələn fikri bəyənir. O, belinə bağladığı baltasını açıb əlində hazır tutur və yavaş-yavaş daşa tərəf gedir. Bu vaxt ilan da ağzında qızıl daşın altından çıxıb, qaba tərəf sürünməyə başlayır. Oğlanın ona tərəf gəldiyini görən ilan bir anlıq dayanır və nə hiss edirsə qızılı da ağzından atıb geri, daşın altına sürünür. Oğlan əlindəki baltanı ilana tərəf tolazlayır. Balta ilanın quyruğuna dəyib onu üzüb yerə salır. İlan cəld geri çillənərək oğlanı sancıb öldürür və quyruğundan qan axa-axa daşın altına girir.

Ata axşama kimi oğlunun yolunu gözləyir. Onun qayıtmadığını görüb bərk təşviş keçirir. Ayağa qalxıb birtəhər meşəyə üz tutur. Daşa yaxınlaşanda gözlərinə inanmır. Oğlunu daşdan bir az aralıda yerə yığılıb öldüyünü görür. Kişi dəhşətə gəlsə də, bir şey anlamadığı üçün duruxub qalır. Elə bu vaxt oğlunun meyitindən bir qədər aralıda ilanın quyruğunu görəndə, məsələnin nə yerdə olduğunu anlayır. Ona aydın olur ki, oğlu öz səfeh əməlinin qurbanı olmuşdur. Çarəsiz qalıb oğlunun meyitini qucağına alaraq evinə dönür. Bir neçə gün evdən bayıra çıxmıyıb, yas saxlayır. Bu hadisənin üstündən bir müddət ötür. Bir gün kişi qərara gəlir ki, meşəyə get-

sin və ilanla barışıb, dostluğunu davam etdirsin. Evdən çıxarkən süd götürməyi də unutmur.

Kişi meşəyə çatıb, həmin daşa yaxınlaşır və gətirdiyi südü ora qoyub gözləyir. Bir müddət keçir, amma ilan gəlib çıxmır. Kişi məcbur qalıb ilanı səs-ləyir. İlan başını daşın altından çıxarıb kişi-yə baxır. Kişi gözləyir ki, indi ilan qaba yaxınlaşıb südü içəcək, sonra da həmişəki kimi qabın içinə qızıl atıb gedəcəkdir. Amma onun fikirləşdiyi kimi olmur. İlan nə daşın altından çıxır, nə də südə yaxınlaşır. Kişi məcbur qalıb üzünü ilana tutub deyir:

– İlan qardaş, bilirəm, ikimizin də ağrılarımız var, sən də yaralısən, mən də. Amma gəl hər şeyi unudaq, qoy əvvəlki kimi dostluğumuz davam etsin.

Kişinin bu sözlərindən sonra ilan onun üzünə baxıb deyir:

– Ey insan, bundan sonra bizim dostluğumuz heç cür davam edə bilməz. Ona görə ki, nə sənin ürəyindən oğul yararsı, nə də mənim canımdan quyruq yarası sağalıb gedən deyil. Gəl boşuna əziyyət çəkib özünü yorma, çıx get evinə. Kişi bu sözdən sonra daha bir söz deməyib kor-peşiman evinə dönür...

Valya diqqətlə mənə qulaq asırdı. Amma bilmirəm dediklərimdən bir şey anlamışdı, ya yox. Hər halda, o, ağıllı qadın idi, mənim bu hekayəti danışmaqda bir məqsədimin olduğunu anlayardı.

... Günlər ötüb keçdikcə, oğlum böyüyürdü. İş görə-nə zaman onu Valyanın yanında qoyurdum. Onlar ikilikdə darıxmırdılar, birtəhər dil taparaq əylənirdilər. Valya uşağın dilində onu səs-ləyər, oğlum da onun səsini eşidən kimi, qışqırıq salaraq, balaca əllərini bir-birinə vurub, addım-addım ona tərəf gedərdi. Belə vaxtlarda qadın kövrələrdi. Deyərdi ki, kaş allahım bircə anlığa məni əvvəlki vəziyyətimə qaytaraydı, ayağa qalxıb bu uşağı qollarım arasına alaraq, başının üstünə

qaldıraydım. Onda özümü dünyanın ən xoşbəxt adamı hesab edərdim. Onun dediklərinə inanırdım. İnanırdım ki, bu qadın oğluma və mənə qarşı nə qədər istiqanlıdır. Valya mənə görə ərindən də soyumuşdu. Arada mənə deyərdi: – «Səidə, elə bilirəm sənin başına gətirilən oyunlar bircə balam Larisanın başına gətirilibdir. Bir ana kimi ürəyim ağrıyır. Səni yaxşı başa düşür və öz doğma balamdan ayırmıram». İnanırdım ona, bilirdim ki, bu qadın doğmalığ münasibəti göstərərək gücü çatdığı qədər məni qorumağa çalışır. Fikirli, ağırlı-acılı dəqiqələrimdə mənə həyan olaraq çalışırdı ki, heç olmasa, sözlə də olsa qeydimə qalsın.

Həyətdəki küçüklər də böyüyərək, artıq pezəvəng it olmuşdular. Ohan onların birinin adını «Bobik», digərini isə «Şarik» qoymuşdu. Canavar kimi yidilər, nə verirdin basıb, yeyirdilər. Həyət-bacaya düşəndə onların əlindən bir iş görə bilmirdim, əl-ayağıma dolaşırdılar. Arada oğlum həyətdə, onların yanında qoyardım və kənarda durub tamaşa edərdim. Oğlum təzə-təzə yeridiyinə görə həvəsliydə, ona görə də, hara gəldi soxulardı. İtlər belə vaxtda bir addım da olsun ondan kənara getməz, uşağın dördbiryanında hərlənərdilər. Uşaq yerə dəyib ağlayanda da, itlər onun başının üstünü kəsdirib, ağız-ağıza verib hürüşərdilər. Bəzən də, mən çatanacan onlar hərəsi bir tərəfdən dişləriylə uşağın pal-paltarından tutub dartışdırar, sanki onu ayağa qaldırmağa cəhd göstərərdilər. İtlərin hərəkətlərinə baxıb, dilsiz-ağızsız heyvanların bəzi adamlardan nə qədər ağıllı olduğunu düşünərdim. İtlərin uşağa bu cür «sevgisi» Ohana çox acıq gəlirdi. O, xəlvətə salıb itləri oğlumun üstünə qışqırdardı. Amma itlər ona məhəl qoymayıb uşaqla mehriban davranmaqda davam edərdilər. Ohanın iş-gücü boş vaxtlarında itlərə təlim keçmək idi. Bir də görərdin özü də itlərə qoşulub həyətboyu o tərəf-bu tərəfə sürünür, itlərin nəyisə didişdirib, parçalamasına ləz-

zətlə tamaşa edərdi. O istəyirdi ki, onun itləri vəhşiləşsin, qabaqlarına keçən nə varsa didib, töksünlər. Ohan qana o qədər susamışdı ki, istəyirdi onun saxladığı itlər lap adam əti yesinlər. O evdə olanda itlərlə nə qədər qəddar davranırdısa, işə gedəndən sonra mən heyvanlara bir o qədər nəvaziş göstərər və əzizləyib sakitləşdirərdim. Belə vaxtda onlar həyətin bir küncündə sakitcə uzanıb yatar, ancaq qarınları acandan-acana durub həyəət-bacanı dolaşardılar...

... Səidənin qalxıb otağın işığını yandırmasından hiss etdim ki, hava qaralıbdır. Günün necə gəlib keçməsindən xəbər tutmamışdım. Bir də ki, payız fəslidi, günün çıxmasıyla batması bir an olurdu. Ayağa qalxıb getməyə hazırlaşanda Səidə dilləndi:

– Siz harada olursunuz, qalmağa yeriniz varmı?

– Əlbəttə! – dedim, – Mehmanxanada oluram.

– Niyə görə soruşdunuz? – deyə maraqlandım.

– Sizə görə deyirəm. Dedim, bəlkə yer sarıdan çətinliyiniz olar. – Sonra ətrafa boylanıb güclə eşidiləcək səsle əlavə etdi:

– Görürsünüz də mənim şəraitimi. Əgər...

– Narahat olmayın, – dedim. – Mən küçədə, yağışın altında səhərə qədər qalmağa razıyam, təki siz məni qovmayasınız.

Qadın başını aşağı salıb susdu. Bir qədər sonra astaca:

– Bilirsiniz bunları danışmaq mənim üçün nə qədər çətinidir. İnanın ki, olub-keçənləri, elə bil, təzədən yaşayıram. – Sizi də başa düşürəm, – deyə o, dərindən köks ötürdü. – Bilirəm ki, mənə ürəyiniz yanır, çəkdiklərim sizə də əzab verir, bunları hiss edirəm. Neçə müddətdi ki, yadların arasında qərib bir ömür keçirirəm. Bu vaxta qədər öz el-obamdan,

təkcə səni görmüşəm. Keçirtdiyim o xoşbəxt anlarımı yadıma salmısınız gəlişinizlə. Bunun özü də mənə çox ağır gəlir. Acılı-şirinli ömür kitabım səhifə-səhifə vərəqləndikcə, bilseydiniz nə qədər gərginlik keçirirəm. Hər şey mənə bir xəyal kimi görünür. Sanki kiminsə həyatını yaşayıram. Bu həyat mənə əmanət olduğu üçün, onu itirəcəyimdən qorxuram.

Qapıdan çıxanda dönüb:

– Sabah gələndə nə lazımdır, alım gətirim? – dedim. Bu sözləri deməkdə məqsədim, əslində sabah yenidən gələcəyimi ona xatırlatmaq idi.

O başını qaldırıb üzümə baxdı və:

– Heç nə lazım deyil. Görürsən, aldıkların eləcə də durur. Sabaha qədər ölməsəm, yenə də sənə qapını özüm açaram, çalışın gəlin, – dedi.

Onun sözlərindən bir azca rahatlıq tapsam da, hələ sabaha xeyli vardı.

Bayırda sulu qar yağırdı. Hava olduqca soyuq idi. Biz tərflərdə payız fəslə isti keçdiyindən arxayın olub yüngül geyimlə evdən çıxmışdım. Unutmuşdum ki, bu yerlər şimal ölkəsidir, soyuqlar bir az tez düşür burada. Səhərdən axşamacan bir yerdə oturduğumdan qıç-qolum keyimişdi. Bir az piyada yeriyib, bədənimin qırışığını açmaq istədim. Amma deyəsən, soyuq mənə yaman kar eləmişdi. Bir yandan da qılnc kimi kəsən külək, lap iliyimə işləyirdi. Odur ki, taksiyə oturub, mehmanxanaya gəldim. Otağa qalxmazdan əvvəl birinci mərtəbədəki restorana girdim, yaman acmışdım. Adam fikirli olanda qarını tez acır. Oturub şam elədim. Sonra otağıma qalxıb bir qədər rahatlanmaq istədim. Elə paltarlı-paltarlı çarpayımaya uzanıb, əllərimi başımın altında daraqlayaraq, gözlərimi tavana dikib fikrə getdim. – Nə olacaq bunun sonu, düşündüm? – Gör bu hadisələrin üstündən neçə illərdir ki, ötür.

Bu illər ərzində nə dəyişilibdir? Torpaqlarımız yenə əvvəlki kimi düşmən əlində, özümüz də əliqoynunda oturub gözləyirik ki, nə vaxt, kimsə onu bizə qaytaracaqdır. Bir məsələ məni həmişə bərk narahat edir. Fikirləşirəm ki, əgər nə vaxtsa bir gün ermənilər o torpaqları bizə qaytarası olsalar, görəsən ölənlərimizin ruhu bizi bağışlayacaqdımı? Tutaq ki, onlar bağışladı, bəs Səidə kimi yüzlərlə qız və gəlinlərimizin pozulmuş ismətlərinin qisası, intiqamı nə olacaq? Onlar bizim boy- numuzdamı qalacaq? Yoxsa, ölən günə qədər bu şərəfsizliyi, biqeyrətliyi çiyinlərimizdə daşıyıb, torpağa beləmi köçəcəyik?!.. Əgər belə olsa, bizim qəbirlərimiz öz-özünə alışıb, yanmayacaqmı? Heç nə anlaya bilmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, Səidəni bu qərib yerdə, dörd divar arasından çıxmağa qoymayan onun tapdanmış ismətinin hələ də intiqamının alınmasıydı. Yüzlərlə, minlərlə onun kimi ləyaqəti, namusu tapdanmışlar nə qədər ki, qisasları alınmayıb, beləcə qərib yerlərdə, didərgin düşmüş ruhlar kimi dolaşacaqdılar...

Səhər yuxudan oyananda bütün bədənim ağrıyırdı. Axşam necə pal-paltarlı uzanmışamsa, səhərə qədər də eləcə qalmışam. Ayağa qalxanda don vurmuş adamlar kimi çətinliklə yeri yirdim. Vanna otağına girib əl-üzümü yuyanda, güzgüdə özümə tamaşa elədim. Bir qədər dəyişmişdim. Sanki sifətim qırışmış, gözlərimin altı tuluqlayıb, sallanmışdı. Bu iki gündə beləcə dəyişəcəyimi heç ağıma gətirməzdim. Səidəni düşündüm. – Yazıq bu neçə ili gör nələr çəkirmiş. – fikirləşdim.

Aşağı düşüb bir az nahar etmək istədim. Amma ağıma gələn fikri özüm də bəyəndiyimdən tez paltarlarımı geyinib, otaqdan çıxdım. Fikrim nahara bir şey alıb, Səidə ilə birlikdə yeməkdi. Həm mənə rahat olardı, həm də o yazığın heç olmasa, bir azca da olsa eyni açılardı. Odur ki, səhər yeməyi üçün bir az şirniyyat alıb taksiyə oturdum və düz Səidə olan

evə sürdürdüm. Qapını döyən kimi açdı. Elə bil, bu tezliklə gələcəyimi bilirmiş. İçəri girib salam verdim və ondan:

– Nə tez durmusunuz? – soruşdum.

Onun cavabı məni çaşdırdı:

– Bilirdim ki, lap tezdən gələcəksiniz, – dedi.

Onun eynini bir azca açmaq üçün:

– Deyəsən siz adam tanıyansınız? – dedim.

O bir qədər susdu. Sonra dərindən köks ötürərək:

– Mən adam tanıyan olmasam da, Allahımı yaxşı tanıyıram! – dedi.

– Hə, Allahı tanımaqda düz eləyirsən, Səidə. Çünki Allahın bir sifəti var, bilirsən ki, bu, Allahdır. Adamlara gəlincə onları tanımaq olmur. Adamlar çox dəyişiblər, heç adama oxşamırlar. Adama oxşamayanın da nəyinə inanasan ki...

Əlimdəki bağlamanı ona uzudub:

– Səidə, al, – dedim, – şirniyyatdır. Əziyyət deyilsə, yaxşı bir çay dəmlə. Ürəyim istəyir bu gün sənə ilə oturub birlikdə nahar edək.

Bir söz deməyib şirniyyatı aldı və boşqaba yığıb, stolun üstünə qoydu. Bir azdan çay da hazır oldu. Səidə çox fikirli idi. Mən ona diqqətlə nəzər yetirirdim. Bu insan bir an da olsun dər-dərdən uzaqlaşa bilmirdi. Mənə elə gəlirdi ki, onun yediyi-içdiyi də dərddir... Hiss edirdim ki, o nə yeyirsə yesin, dər-d-qəmi yeməyinə yavanlıq eləyir...

Səidə stolun üstünü yığışdırandan sonra itin də yeməyini hazırlayıb verdi. İt burnunu qaba soxub, uzun dilini çıxararaq, tənbel-tənbel düyü sıyığını içirdi. Səidə onun başını sığallayaraq:

– Daha, qabaqqı kimi yeyə bilmir. Belə getsə, tamam əldən düşəcəkdir, – dedi. Sonra ayağa qalxıb, məndən bir az aralıdakı stulda oturdu. Əllərini ovuşdururdu. Bilirdim ki, təzədən söhbəti başlamaq ona cəhənnəm əzabı kimi çətin gə-

lir. Belə vaxtlarda özüm də əzab çəkirdim. Amma çətin də olsa onu axıracan dinləmək istəyirdim.

... – Biz bir müddətdi ki, hərbi düşərgədən kənarında, sakit bir yerdə yaşayırdıq, – deyə, Səidə danışmağa başladı. – Olub-keçənlərdən, baş verənlərdən ara-sıra xəbər tuturdum. Nəyi bilməsəm də, bircə onu bilirdim ki, biz müharibəni uduzuruq. Ohanın və dostlarının həftəsəkkiz qonaqlıq təşkil edərək, səhərdən axşama kimi yeyib-içib, səfeh itlər kimi ulaşmağından hiss edirdim bunları. Belə vaxtlarda mənim işim başımdan aşardı. El-obamı tapdayan, torpaqlarımızı viran qoyan, namus və ismətimizi ayaqlar altına atan «qaliblərə» qulluq etməyin ağrı-acısını, Allah heç kəsə göstərməsin. Elə vaxt olurdu ki, on nəfər, on beş nəfər yığışardılar. Həyətin düz ortasında stol açıb yeyib-içməkdən, deyib-gülməkdən başqa işləri yox idi onların. Kefləyəndən sonra özlərində olmazdılar. Onda da məni təhqir etməkdən çəkinməzdilər. Belə vaxtlarda qanıma arasına yenə də Valya girərdi. O məni yuxarı çağırır və yanında otuzdurub deyərdi: – «Qoy, nə qədər istəyirlər, sancılamiş çaqqalar kimi ulaşsınlar. Sən yerindən tərpənmə.» Bir də görərdin, Ohan həyətdən məni çağırır. Qadın yatağındaca səslənib deyərdi: – «Ohan, imkan verəcəksən, bu qız mənim lənətə gəlmiş quru bədənimə o yan-bu yana çevirsin?»

Onun bu sözlərindən sonra Ohan kirimişcə səsini içinə çəkib, susardı.

Başə düşə bilmirdim, niyə görə hər gün bu qədər kənd, şəhər düşmənlə əlinə keçir? Bəs görəsən, nə vaxt bunlara son qoyulacaqdı?.. Ola bilməz ki belə davam etsin. Bəs harda qaldı bizim qeyrətli oğullarımız? Yəni düşmənlər bu qədərmi güclü çıxdı, bu qədərmi onlar şən-şöhrətli oldular? Bu barədə Valya də məndən soruşardı, deyərdi ki, qızım, sizin məmləkət nə boydadır ki, bu qədər torpaqlarınız şəhər və kəndləri-

niz işğal olunur, amma qurtarmır? Sizinkilər nə işlə məşğuldurlar? – soruşardı.

Qadın danışdıqca onun sözləri ox olub, üst-üstdən yaralı ürəyimə sancılırdı. Doğrudanmı, hər şey bura qədərmiş? Doğrudanmı, bu qədər itirilən torpaqların zərrə qədər də olsun qiyməti yox imiş? Doğrudanmı, yüzlərlə başı kəsilən, qanı içilən, namusu pozulan vətən övladlarının xalq üçün, millət üçün dəyəri yox imiş? Bəs onda, bu qədər insanlar niyə qırıldı? Niyə görə, bu qədər insanlar ev-eşiklərindən didərgin düşdülər? Heç nə başə düşə bilmirdim və inana bilmirdim ki, nəyə görə məğlub olmuş bir dövlət öz məğlubiyyətini haray-həşirlə, çal-çağırla ört-basdır edir? Minlərlə insanın imdad diləyən, göyə qalxan ah-naləsini, niyə görə gurultulu alqışlarla batırırlar? Demək, bu olanların hamısı hədərmiş? Demək, bunların hamısı kimlərsə boynunu yoğnutmaq üçün lazım imiş... Əgər belədirsə, onda vay bizim halımıza...

... Ohan əvvəlki vaxtlarda olduğu kimi daha məni incitmirdi. Bilirdim ki, bunlar hamısı Valyanın mənə köməyidir. Bir dəfə onların söhbətlərini də eşitmişdim. Valya əsəbləşərək ərinə deyirdi: – Sən o qıza çox əziyyət verirsən, Ohan. – Unutma ki, bu xarabada mənim qulluğumu tutan yalnız odur. Sən ona hörmət etmirsənsə, heç olmasa mənə, öz həyat yoldaşına hörmət qoy, – deyirdi. – Görürsən, öz doğma qızımız bura gəlməkdən imtina edir. Heç olmasa, bu ağır vaxtımda mənə qayğı göstərən birisinin yaxşılıqlarını ayaqlar altına atma.

Ohanın susmağından hiss edirdim ki, qadının sözləri, azacıq da olsa, onun beyninə batır. O, nə qədər əzəzil də olsa arvadını eşidirdi. Bəzən Ohan kefinin duru vaxtında, bir də görərdin gəlib oturdu arvadının yanında və başladı onu oxşayıb, tərifləməyə. Belə vaxtlarda o məni də yanlarında oturmağa məcbur edər və boş, mənasız söhbətlərini axıra kimi dinlə-

məyi tapşırırdı. Əlacsız qalıb, onun sözlərinə qulaq asardım. Belə vaxtlarda Valya darıxdığımı görüb, Ohanın sözünü kəsər və mənim eynimi açmaq üçün, ya Ohanın özündən, ya da onun babasıyla, nənəsinin başına gələn əhvalatlardan danışardı. O, söyləyərdi ki, bir gün Ohanın babası Karapetlə, nənəsi Mantanuş iş üstündə bir-biriylə mübahisə edirlər. Kişi deyir: – Ay arvad, heç Allaha xoş gedərmi, sən evdə rahatca oturasan, mən isə gedib çöldə zəhmət çəkəm?

Mantanuş ərinin bu sözlərinə gülüb deyir: – A kişi, mədam belədi, sən qal evə bax, mən də gedim çöldə işləyim.

Kişi razı olur. Səhər obaşdan arvad yuxudan durub ərindən soruşur: – A kişi, mən gedirəm çölə, de görüm orada nə etməliyəm?

Kişi deyir: – Gündəlik iyirmi beş dərz ot biçirdim, onu biçərsən. Günortaçağı eşşəyə su verərsən, axşam işdən qayıdanda bir az ot götürərsən ki, eşşək axşam yesin.

Bunları tapşırandan sonra kişi arvaddan soruşur ki, bəs mən evdə nə edəcəyəm? Arvadı ərinə deyir:

– Odur, orda bir az qatıq var, saxsı nehrəyə tök çalxa, sonra cücələrə bax ki, çalağan aparmasın, bir də bir təndirlik çörək bişirərsən.

Kişi razı olur. Arvad gedir çölə işləməyə, əri isə evdə qalır. Karapet elə ki, arvadını yola salır, tez bir-iki stəkan araq vurur. Sonra unu götürüb əndərir tabağa, cücələrin ayaqlarını bir-birinə bağlayır ki, ondan uzağa getməsinlər. Sonra fikirləşir, görsün xəmiri necə yoğuracaq. Birdən ağına gəlir ki, elə iki işi birdən görə bilər, tək tez qurtarsın və oturub bir az dincəlsin. Odur ki, Karapet götürüb nehrəni dalına bağlayır və çömbələrək başlayır xəmir yoğurmağa. Fikri də bu olur ki, həm nehrə çalxansın, həm də xəmir yoğrulsun. Kişinin başı işə bərk qarışdığı üçün bu dəmdə qonşu haray salıb qışqırır:

– Ara, ay Karapet, çalağan cücələri apardı.

Sən demə, çalağan cücənin birini qaldırıb, cücələr bir-birinə bağlı olduğundan hamısını aparıb. Karapet tez bayıra qaçır ki, cücələri çalağanın əlindən alsın, elə bu vaxt dalına bağladığı saxsı nehrə divara çırpılıb sınır. Kişi cücələrin əldən çıxdığını və nehrənin divara dəyib sındığını görüb özünü itirir. Elə bu dəmdə qotur tutmuş donuz evə soxulub, başlayır tabaqdakı xəmiri yeməyə. Karapet pərt və məyus halda boy-nubükük qaranlıq düşənəcən oturur qapının ağzında.

Qaranlıq düşər-düşməz arvad çöldən qayıdır və kişiye deyir:

– A kişi, sən iyirmi beş dərz demişdin mən otuzunu bağladım, eşşəyi suladım, yaxşı göy ot gətirdim. İndi de görüm sən nə iş görmüsən?

Ərinin dinib-danışmadığını görən Mantanuş soruşur:

– A kişi, xəmir nə haldadı?

Kişi deyir:

– Onu donuzdan soruş.

– Bəs nehrə?

Kişi deyir:

– Onu divardan soruş.

– Yaxşı, bəs cücələr hamı? – deyər arvad hirsələnir.

– Onları da çalağandan soruş, – deyər kişi cavab verir.

Mantanuş ərinin bu fərasətsizliyini görüb onun başına karlı bir qapaz ilişdirib deyir:

– Külü qoyum sənəin olmayan başına. Gördün indi mən nə çəkirəm. Səhərdən itil get öz işinin dalısınca.

Karapet arvadın əlindən belə asanlıqla qurtardığına sevinir və səhərdən yenə də çıxıb işinin dalısınca gedir.

Valyanın bu sözləri Ohanın kefinə soğan doğradığından o əsib, coşurdu. Amma o da hayıfını, arvadının qoca nənəsinin başına gələn bir hadisəni danışmaqla çıxmaq istəyirdi.

Ohan nəql edirdi ki, «Valyanın babası Aleksey Antonoviçlə, nənəsi Raya Nikolayevna bir-birlərini yaman çox istəyirmişlər. Bir gün onlar belə bir şert kəsirlər ki, hansı tez ölsə o biri ömrünün axırınadək dul qalsın, evlənməsin və ya ərə getməsin. Tale elə gətirir ki, əvvəlcə Aleksey Antonoviç düşüb ölür. Arvad onu öz qaydasında, ədəb-ərkanla dəfn edir. Sonra ərinə yaxın olmaq üçün onun qəbrinin yanında alaçıq qurub, başlayır cəhrəcilik edib çörək pulu qazanmağa.

Qəbiristanlıq yol qırağında olduğu üçün, gedib-gələn çox olurmuş. Günlərin bir günündə dövlətli bir tacir buradan keçirmiş. Varlı tacir burada ayaq saxlayıb dincəlmək qərarına gəlir. Baxıb görür ki, onlardan bir qədər aralı qəbiristanlıqda bir arvad alaçıq qurub, elə hey ağlayır. Tacir maraqlanır ki, görəsən, bu arvad kimdir. Ona görə də, bir-iki adam göndərir ki, gedin o arvada deyin ki, ağamız səni çağırır, bəlkə bir şeyə ehtiyacı olub-elədi. Bir azdan göndərilən adamlar qayıdıb gəlir və tacirə söyləyirlər ki, arvad gəlmək istəmədi, həm də o dedi ki, əgər tacirin sözü varsa, qoy özü gəlsin mənim yanına. Tacir durub gedir arvadın yanına, salam verəndən sonra deyir:

– Soruşmaq ayıb olmasın, sənin alaçığının yanındakı bu qəbir kimindir və sən nəyə görə bu qədər ağlayıb özünü həlak eyləyirsən?

Arvad cavab verir ki, burada rəhmətlik ərim dəfn olunubdur. Biz bir-birimizi çox istəmişik. Hələ ərim sağ olanda onunla əhd-peyman bağlamışdıq ki, hansımız tez ölsə o birimiz ailə qurmasın və gəlib ölən qəbrinin yanında alaçıq qurub ömrünün axırını gözləsin. Mən də burada oturmuşam ki, işdir ölüb-eləsəm onun yanında dəfn eləsinlər.

Tacir deyir:

– Mən varlı-karlı bir adamam, özü də arvadım yoxdur. Mənim var-dövlətim ömrümüzün axırına kimi çatar. Görü-

rəm sən ərinə sədaqətli arvad olmusan, bəs günah deyilmi cavan ömrünü bada verəsən?! Gəl mənim arvadım ol, varımız-yoxumuz da özümüze qalar, başqalarına qismət olmaz.

Raya çox çək-çevirdən sonra razı olur və tacirə ərə gedir. Bir müddət keçəndən sonra tacir arvada deyir:

– Əgər sənin mənə məhəbbətin varsa, onda get ərinin qəbrini dağıt, meyitini oradan çıxart, apar tulla dərəyə.

Arvad tacirə sədaqətli olduğunu sübuta yetirmək üçün bir söz deməyib bel, külüng götürüb gedir, ərinin qəbrini sökür, meyiti oradan çıxarıb atır dərəyə, sonra qayıdıb tacirə bildirir: – Dediklərinə əməl elədim.

Arvaddan bu sözləri eşidən tacir üzünü ona tutub deyir:

– Sən ki, öz günahsız ərinin qəbrini söküb, görbagör elədin, sümüklərini dərəyə tökdün, demək nə vaxtsa mənim də başıma bu oyunu aç bilərsən. Bu gündən, day mən sənin ərin deyiləm».

Ohanın danışdığı bu əhvalatdan sonra Valya əsəbləşsə də, özünü ələ alıb ərinə dedi: – Başa düşə bilmirəm, bunları sən hardan tapıb, uydurursan.

Sonra da üzünü mənə tutub əlavə etdi: – O yalan danışır, belə şey olmayıbdir. Nə vaxt mən onunkular haqqında həqiqəti danışırım, o da axtarıb mənimkilər barədə belə yalan rəvayətlər uydurur.

Mən bilmirdim bunların danışdıqlarının hansı düz, hansı səhvdir, ancaq onu bilirdim ki, onların danışdıqları rəvayət olsa da, öz xalqlarının əxlaqına uyğun gəlir...

... Ohangilə gələndən bir dəfə də olsun Olyanın üzünü görməmişdim. Arada elə yadıma düşürdü ki... Təkcə bir dəfə Ohandan onun barəsində soruşmuşdum. O da cavabında demişdi ki, Olyanın vəziyyəti yaxşıdır, həmişəki kimi yenə «dənləyir». Onun sözlərindən anladım ki, Olya yenə də həmin işini davam etdirir. – O da bir cür bədbəxtidir, – düşün-

düm. – Vətəninə, elini at, gəl burada ona-buna xidmət elə. Allah bilir, özü də nə vaxtsa səfeh bir güllənin qurbanı olacaqdır. Ona yamanca heyifim gəlirdi. Ürəyimə dammışdı ki, gec-tez onu bu kafirlər aradan götürəcəklər. Hər onun barəsində fikirləşəndə, yadıma nə vaxtsa baxdığım bir kino düşürdü. «Partizan dəstəsinə qoşulmuş kəşfiyyatçı bir qız, partizanların hərəkəti və mövqeləri barədə özünü özlülərə vaxtaşırı məlumat verir. Partizanların harada olduqlarını, hara hücum edəcəklərini kağıza yazaraq, boş bir patron gilizinin içinə qoyub, getdikləri yerdə buraxardı. Onlar çıxıb gedəndən sonra arxaları ilə gələn düşmən kəşfiyyat qrupu həmin kağızı əldə edib, qabaqlayıcı tədbirlər görürdülər. Partizanların mövqelərini darmadağın edərək onları çaş-baş salırdılar. Bu minvalla yüz, yüz əlli nəfərlik partizan dəstəsindən axırda qırx nəfər qalır. Qızın verdiyi məlumatlar müqabilində onları get-gedə qırıb, saylarını azaldırlar. Axırda kəşfiyyatçı qız sonuncu məlumatı verərək, bildirir ki, partizanlar sabah filan yerdə, filan vaxtda toplaşaraq oradan kiçik qruplar halında bölünəcəklər. Bundan istifadə edən düşmən tərəfi qızın dediyi vaxt həmin yeri bombalamağa hazırlaşır. Komandirə məlumat verilir ki, bəs bizim kəşfiyyatçı qız da onların arasındadır. Əgər ora bomba atsaq, o da öləcəkdir. Komandir soyuqqanlıqla belə cavab verir: – «Kəşfiyyatçı qız ona verilən əmri artıq yerinə yetirmişdir. İndi onun sağ qalıb-qalmamasının bizim üçün, elə də bir əhəmiyyəti yoxdur. Bombalayın!...»

Bilirdim ki, Olyanın axırı da kinodakı kəşfiyyatçı qızın kimi olacaqdır.

... Bir dəfə Ohanın sürücüsü Arturdan xahiş etdim ki, Olyanı axtarıb tapsın və mənim salamımı ona yetirsin. Əgər vaxt tapa bilsə mənə baş çəksin. Sürücü mənim sözlərimi qulaqardına vursa da, Valyanın tapşırığından sonra sifarişimi Olyaya çatdırmışdı. Bu söhbətin üstündən bir həftədən artıq

vaxt ötdü. Bir bazar günü Ohan dostlarıyla ova getmişdilər. Mən ev-əşiyi yığışdırıb, xəstə qadını yerbəyer edəndən sonra paltar yumağa başladım. Birdən Ohanın sürücüsü Artur maşınla həyəətə girdi. O hər gün səhər bazarlıq edib gətirərdi. Başım paltar yumağa qarışdığından ona fikir vermədim. Birdən kim isə: – «Salam, Səidə!» – dedi. Başımı qaldırıb hərbi geyimdə, çiyində uzun lüləli snayper tüfəngi asılmış bir qadını görəndə əvvəl tanımadım. Ona görə ki, qadının başına qoyduğu papağın üstündəki ağac budağına oxşar şax-şəvəlli bir şey onun üzünü örtərək tanınmaz etmişdi. Amma qadının gülümsəyən gözlərini görəndə, onun Olya olduğuna mənə şübhə yeri qalmadı. Qızın üstünə atılıb ona sarıldım. Bir müddət beləcə qucaqlaşmış qaldıq. Hər ikimiz ağlayırdıq. Deyəsən, bir-birimizdən sarı möhkəmcə qəribəmişdik. Olya yamanca sınıxmışdı, əvvəlki gümrəhliliyindən əsər-ələmət qalmamışdı. Yorgun gözlərindən qəribçilik həsrəti tökülürdü. O, bir müddət əllərini əllərimdən çəkməyərək, gözlərini gözlərimin içinə dikib qalmışdı. Mənim vəziyyətim onunkundan da pis idi. O, bunu hiss etsə də, bir söz demədi. Bir də nə deyəcəkdə ki, mənə bura istirahətə göndərməmişdilər ki?.. Uşağı soruşdu: – «Hani mənim balaca qardaşım, gözümə dəymir? – dedi. – Yaman darıxmışam onunçün, lap burnumun ucu göynəyir.»

Mən onu sakitləşdirərək:

– Hələ bir yuxarı qalxaq, sənə qardaşın ordadır, nənəsinin yanında, – dedim.

Olya təəccüblə üzümə baxdı. Yəqin ki, burada nələrin baş verdiyi onu maraqlandırır. Mən onun qoluna toxuna-raq:

– Bir qalx görün, sənə hər şeyi danışaram, – deyərək, bir az ərköyünlük etdim.

Olya haqqında qadın çox eşitmişdi. Ona görə də, qız eyvana çıxan kimi xəstə qadın yataqdaca onu salamladı:

– Xoş gəlmisən, Olya, qızım. Nə yaxşı ki, sən gəldin, yoxsa Səidə sənin xiffətindən birtəhər olacaqdı.

Onlar köhnə tanışlar kimi görüşdülər.

Olya, Ruslanı qucağına alıb bağrına basdı. Onu duz kimi yalayaraq, ağlamağa başladı. Qızı sakitləşdirməyə çalışsam da mümkün olmadı. – Mane olma, – dedi, – qardaşımın iyini bu balacadan alıram. Yaman darıxmışam ailəm üçün. – O, uşağı qucağından yerə qoymayaraq öpüb, əzizləyirdi. Olyanın gəlişi münasibətiylə günortaya süfrə hazırladım. Günortadan sonra xəstənin və uşağın yerlərini rahatlayıb, həyəte düşdük. Ayrıldığıımız vaxtdan sonra baş verənləri ondan soruşdum. – Hələ, bir sən danış görüm. Məni başa sal görüm burada nələr baş verir? – deyə qız, marağını gizlədə bilməyərək, bir anın içində hər şeyi öyrənməyə çalışırdı. – Bu qadının hörmətini necə qazanmışan, ay Səidə? Mən səndən sarı çox nigaran idim. Sən çox yaxşı insansan. Bir halda ki, düşmənlər də sənin insanlığını etiraf edib, sənə bü cür hörmət bəsləyirlər, afərin sənə.

– Eh, Olya, – dedim, – başıma gələnləri düşünəndə dəli olmaq dərəcəsinə çatıram.

– Bilirəm, – dedi. – Sən elə bir insansan ki, lap zəhərli ilanla da dil taparsan. Mən bunu səninlə düşərgədə yaşadığımız zaman duymuşdum.

Ondan bu sözləri eşidəndə həm gülümsədim, həm də bir azca kövrəldim. Bunu Olya da hiss etdiyindən: – Nə oldu sənə? – soruşdu. Bilirsən, Olya, – dedim. Sən mənim yadıma anamın sözlərini saldın. Evimizdə olarkən bir dəfə atamla anam xırda bir münaqişə üstündə küsülmüşdülər. Mənim də belə şeyləri başım götürmürdü. Ona görə də, hər ikisinə dil töküüb onları barışdırdım. Sonra süfrə arxasında oturub nahar edəndə anam dedi: – «Səidə, qızım, Allah səni saxlasın. Bilirsən sənin necə şirin dilin var? Allah göstərməsin, düşmən

əlində olub eləsən, səni gürzə ilanla bir otağa salıb gözləsələr ki, ilan vurub səni öldürsün, onda da arzuları ürəklərində qalacaq. Qapını açanda baxıb görəcəklər ki, gürzə ilanla qol-boyun olub, yatmışan.»

Burada başıma gələnləri qısa da olsa ona danışdım. Olya dəhşətə gəldiyindən qışqırdı: – Aman Tanrım, mən nələr eşidirəm... Doğrudanmı həyatda belə rəzil insanlar var? O, başını tutaraq ufuldadı. Bir qədər keçdikdən sonra gözlərimin içinə baxaraq: – Bunlara necə dözsürsən, Səidə? – soruşdu.

Mən də maddım-maddım onun üzünə baxaraq, «bilmirəm», – deyə cavab verdim. Doğrudan da, bunlara necə dözdüyümü özüm də bilmirdim. Amma dözdürdüm. Məni bu dəhşətli çətinliklərə dözməyə vadar edən, hansısa gözəgörünməz bir qüvvə vardı. Mən o qüvvəni görmürdüm, ancaq hiss edirdim.

Olyadan cəbhədə nələrin baş verdiyini soruşdum. Bir qədər susdu... Cavab vermək, deyəsən, ona ağır gəlirdi. Başa düşürdüm onu. Necə deyəydi ki: – «Mən sizinkiləri qırıram». Axı, nə təhər olsa biz dost idik, bir-birimizə qarşı səmimi münasibətlərimiz vardı. Mən bu müharibədə qalib gəlmiş bir dövlətin əsiri, o isə muzdlu döyüşçüsü sayılırdı. Onu ittiham etməyə haqqımmı vardı? Axı, qaliblər mühakimə olunmur, – deyirlər. Ona görə də, hələlik susmağa üstünlük verdim. O isə özünə sərf edəcəyi tərzdə izahat verməyə çalışdı: – Sizinkilərin vəziyyəti çox ağırdır, itkiləriniz çoxdur. Əsirlərin isə sayı-hesabı yoxdur. Mülki əhalinin əsir düşməyi o qədər də qəbahət sayılmır, – dedi, – Amma silahlı əsgərin əsir düşməsi bir qədər anlaşılmalıdır. Hər gün torpaqlarınızın bir qismi işğal olunur. Belə getsə məmləkətiniz tamam zəbt olunacaqdır. Burada ruslar çoxdur. Düşmən ordusuna onlar komandanlıq edirlər. Döyüşən bütün texnika da onlarınkıdır. Sizinklərin vəziyyəti çox çətinidir. İçərinizdə

satqınlarımız var. Bu aşağı dairədə olsaydı, dörd yarıydı. Yuxarıdan elə məlumatlar ötürülür ki, bu bir məmləkətin məhv olması üçün yetərlidir. – Mən bu müharibədən heç nə başa düşmürəm. Bu müharibədən çox, oyuna bənzəyir. Bu oyunda ən çox zərər çəkən, ən çox da qırılan aşağı təbəqəyəndir. – Gördüklərimdən dəhşətə gəlirəm, Səidə.

Olyadan bunları eşidəndə halım pisləşdi. Olub-keçənləri heç olmasa bir azca unutmaya çalışdığım bir vaxtda, belə şeylər eşitmək mənə nə qədər ağır gəlirdi. Qızın dedikləri yatmış sinirlərimi oyatdı, ağrılarım yenidən baş qaldırdı. Çəkdiqlərim birər-birər gözlərimin önündən kino lenti tək gəlib keçdi. Deyilənlərə inanmadığım gəlmirdi. İnanmaq istəmirdim eşitdiklərimə. Mən xilas olmaq üçün çalışmırdım. Bu barədə heç fikirləşmək belə istəmirdim. Amma qisas gününü gözləyirdim. Məni yaşadan, bu vaxtacan ölməməyimə səbəb də, nə vaxtsa qisasımın alınacağı idi. Mənim qədər Olya da dalğın idi həmin gün. İçindəkiləri gizlətməyə çalışsa da, aramızdakı səmimiyyət imkan vermirdi ki, o, mənim hisslərimə xəyanət etsin, mənə yalan danışsın. Əslində, o da mənim qədər bədbəxt idi. – Bura gəldiyimə görə yaman peşiman olmuşam, – deyirdi. – Bunların rəftarı mənə qarşı çox pisdir. İndi-indi anlayıram ki, bura gəlməkdə düzgün iş görməmişəm. Müharibənin mənə heç bir aidiyyəti yoxdur. Bu müharibədə iştirak etdiyimə görə, əlim nəhaq qana batdığına görə özümü lənətləyirəm. Günlərlə ağac başında oturub «ov» güdmək, artıq boğaza yığıb məni. Oyundan da çıxıb bilmirəm, o dəqiqə məni aradan götürərlər. Özü də uf demədən, bir göz qırpımında. Heç bilmirəm nə edim? – deyirdi. Taleyimiz onunkuyla oxşar olsa da, bir qədər fərqliydi. Mən artıq bədbəxt idim, hər şeyim əlimdən alınmışdı. O isə bədbəxtlik deyilən bir uçurumun kandarındaydı. Bunları o duyurdu, amma görməkdə aciz idi. Mən onun bədbəxtliyini görürdüm və bilirdim ki, gec-tez

Olya bədbəxtlik deyilən bu uçuruma yuvarlanacaqdır. Bu barədə onunla söhbət eləməmişdim. Bilirdim ki, Olyanı bura çəkib gətirən hansı səbəblərdir. Özü bu barədə əvvəllər danışmışdı mənə. Amma, artıq bəzi şeyləri özü də dərk etməyə başlamışdı. O düz başa düşmüşdü, bu müharibə bir oyun idi. Çox təəssüflər olsun ki, o, bu oyunda özünün oyunçu olduğunu görə bilmirdi.

Olya qardaşından son vaxtlar xəbər-ətər olmadığından gileylənirdi. – Bilmirəm, – deyirdi, – indi o sağdır, yoxsa öldürüldübdür. Qardaşının biz tərəflərdə olmasını hələ ilk görüşümüzə Olya mənə söyləmişdi. Amma onda söhbətimiz onunla elə-belə, öteri olmuşdu. Bircə onu bilirdim ki, qardaşının adı Ruslandı. Olyanı mənimlə dostlaşdıran səbəblərdən biri də onun qardaşının, mənim sə oğlumun adının Ruslan olması idi. Onda mən hardan biləydim ki, ərim Əliy ilə qardaşından da yaxın olan və düşmən gülləsinə tuş gələn Ruslan Olyanın doğma qardaşı imiş... O vaxt Əli dostunun xatirəsini yaşatmaq üçün oğlumuzun adını Ruslan qoymuşdu.

Qardaşının ölümü barədə ona bir söz demədim. Ona görə ki, bu hələ mənim üçün də qaranlıq məsələ idi. Sevgilisi barədə ondan soruşdum. – Ara-sıra zəngləşirik, – dedi. O da başını itirib, deyəsən bu tərəflərə gəlmək istəyir. – Pul qazanmaq lazımdır, – deyir.

O gecəni Olya bizdə yatıb qaldı. Yatmazdan qabaq onu hamama salıb öz əlimlə yuyundurdum. Kir-kərmənin içindəydi. Yuyunduqca, elə bil, tozu tökülmüş çiçək kimi tərəvətli görünürdü. Adamın heyfi gəlirdi ona. Belə gözəl-göyçək qız gör nə halda idi. İri əsgər çəkmələri geyinməkdən zərif ayaqlarının altı döyənək olmuşdu. Əllərinin içi cadarcadar idi. Günlərlə yataq üzünü görmədiyindən, soyunub hamamın bir küncünə atdığı əsgər paltarını kir-kərmənin içindəydi. Gecə onunla bir yataqda yanaşı yatdıq. Mənə elə qısılmışdı

ki, sanki körpə uşaq idi, mışıl-mışıl yatırdı. O yuxuda bir neçə dəfə diksinərək oyandı. – Niyə belə etdiyinin, nədən qorxduğunun səbəbini soruşdum. – Bircə gecə də, rahat yatan vaxtım olmayıbdir, – dedi. – Quşlar kimi səksəkədə yatıram. Snayperçinin bircə dəfə gözünün qırpması, həyatı bahasına başa gəlir ona, – dedi.

Səhər tezdən Olya çıxıb getdi. Doğma bir adamımdan ayrılırmış kimi onu bağrıma basmışdım. O da sarmaşiq kimi sarılmışdı mənə. – Yerimi bilirsən, Olya, məni ara, tək qoyma! – dedim. O da söz verdi: – Bundan sonra tez-tez gələcəyəm, – bildirdi. Ayrılıb gedəndə oğlum Ruslanı bərk-bərk köksünə sıxıb öpdü. – Uşaqdan muğayat ol, – dedi. – Bilirəm, bircə təsəllin odur, – deyə uşağı mənə bərk-bərk tapşırırdı.

Həmin gün Ohangil ovdan Olya gedəndən sonra gəlib çıxdılar. Bir neçə dovşan da vurub gətirmişdilər. Günorta onları kabab edib, yedilər. Dovşanların dərilərini isə, duzlayıb həyətdəki setkanın üstünə sərmişdilər ki, qalıb qurusun. Onlar gedəndən sonra asılmış dovşan dərilərinə yaxınlaşdım. Mənim diqqətimi cəlb edən dovşanların xırdaca ağ quyruqları idi. Hələ uşaq olanda atam da arabir ova gedərdi. Yaxşı ovçu idi, dediyinə görə. Heç görməmişdim ki, atam bir dəfə də olsun ovdan əliboş dönsün. Payız vaxtı dovşan ovuna gedərdi. Vurduğu dovşanları kabab edib bizə yedirərdi. Dovşanın əti pambıq kimi yumşaq olurdu. Yadımdadır, bir dəfə atam həyətdə girən kimi məni yanına səslədi və ovladığı dovşanın ağ, xırdaca quyruğundan tutub, ehmalca dartdı. O andaca quyruq üzülüb atamın ovcunda qaldı. Bu elə ani baş verdi ki, mən təəcübdən çiyinlərimi çəkdim. Atam əlindəki dovşanın quyruğunu mənim çənəmə, üzümə sürtdü. Dovşanın quyruğunun tükü elə zərif, elə yumşaq idi ki, adam ona toxunanda, elə bil, ürəyini kimsə qıdıqlayırdı. Onda atamın mənə verdiyi dovşan

quyruğunun ucuna ip bağlayıb boynumdan asdım və tez-tez onu üz-gözümə sürtərək, ləzzət alırdım.

... O günü məftildən asılmış dovşan dərilərini görəndə, yadıma atalı günlərim düşdü. – Necə də gözəl, şipşirin günlər yaşamışam, – düşündüm. ... Əlimi uzadıb dovşanın kiçik quyruğundan yapışıb dartdım. Quyruq üzülüb əlimdə qaldı. Onu qaldırıb üzümə, çənəmə sürtdüm. Sir-sifətim dalandı. Elə bil, kirpi tikanlarıydı sifətimi dalayan. Bu yerlərin adamları kimi heyvanlarının da, otlarının da, hətta sularının da təmində, dadında zəhər, zaqqo var idi, elə bil...

Valyanın qızı Larisa ara-sıra zəng vurub, anasıyla telefonla danışırdı. Çox vaxt danışıqlarının mən də şahidi olurdum. Ona görə şahidi olurdum ki, Valya xəstə olduğu üçün yataqdan qalxa bilmirdi. Telefonu onunçün mən daşımalı olurdum. Valya ona yardım etdiyimi qızına dönə-dönə xatırladırdı. Amma hiss edirdim ki, əsir qadın olduğumu ondan gizlədirdi. Çünki ara-sıra qızı mənimlə danışanda bu barədə bir şey soruşmazdı. Valya qızıyla danışanda gileylənərək, qızının ona qarşı soyuq olduğunu deyərdi. Qızı isə hər dəfə bir bəhanə gətirərək, onun yanına gəlməkdən boyun qaçırdı. Sonuncu dəfə danışanda isə Larisa tezliklə anasına baş çəkəcəyini bildirmişdi. Qadın bunu mənə deyəndə nə qədər sevincli olduğunu onun parlayan gözlərindən hiss etdim. Valya qızının onun yanına gələcəyi xəbərini eşidən gecəsi gözlərinə yuxu getmədi. Səhərə kimi yerinin içində qızdırmalı adamlar kimi sayıqlayırdı.

Mən də ata-anamı tez-tez yuxularımda görərdim... Görərdim ki, anamın qucağında oturmuşam. O da mənim uzun, lap uzun saçlarımı darayır. Saçlarım o qədər uzundur ki, elə bil dağ çayıdır, uzanıb gedir. ... Yuxudan ayıldım, sonra səhərə qədər yatammazdım... Yadıma tez-tez düşərdilər. Anam uşaq vaxtı mənə nağıllar danışırdı. Qərribəydi, onun danışıdı

ği şirin-şəkər nağıllardan xoşum gəlməzdi. Anama yalvarardım ki, mənə qorxulu nağıllar desin. Divdən, xəncərdişli pələnglərdən, təpəgözdən, adam əti yeyən qulyabanılardan danışsın. O, isə əliylə asta-asta sinəmə vuraraq: – Belə nağıllar danışsam gecələr yuxunu qarışdırarsan, mənim balam. Yuxuna divlər, təpəgözlər girər, – deyərdi. – Qoy sənə şirin-şəkər nağıllardan danışım. Mən tərslik edərdim və anama yalvarardım ki, mənə qorxulu nağıllar söyləsin. O da çarəsiz qalıb mənim ürəyim istədiyi nağıllardan danışardı. Anam nağılı danışdıqca mən xəyalən nağılların qəhrəmanına çevrilərdim. Bəzən özümü divlərin əlində əsir olan gözəl qızın yerində hiss edərdim. Div məni qaranlıq bir otağa salıb, saçlarımdan asar və hər gün gəlib soruşardı: – Sən məni sevirsən? – Mən ona «yox» cavabı verəndə o, ayaqlarımın altında od qalayıb, dabanlarım közərincəyə qədər yandırardı. Mənim canım bir qırıq da olsa ağrımazdı.

Anam nağılı danışdıqca aradabir əliylə üzümü çevirib baxar, qorxub-qorxmadığımla maraqlanardı. Mən isə ona baxıb gülərdim. Anam belə vaxtlarda təəccübünü gizlədə bilməyərək: – Sən bir tikə uşağa bir bax. Mən özüm nağılı danışdıqca qorxub əsirəm, bu isə gülür. – Vallah, bu böyüyəndə nə olacaq, onu Allah bilir. – Mən isə yenə də ondan nağıl danışmağı xahiş edərdim. Anam bu barədə qonşu arvadlara da söhbət açardı. Deyərdi ki, mən Səidənin işinə məəttəl qalmışam. Bu uşaq qurd ürəyi yeyib, elə bil, heç nədən qorxub çəkinmir.

– Nə bilim, bəlkə də, bu bir möcüzə idi. Axı, deyirlər, insanın gələcək taleyi hələ doğulmamışdan onun alınına yazılır. Bəlkə elə mənim taleyim də uşaqlıqdan alınma yazılıbmış. Özümü xəyalən nağıl qəhrəmanlarının yerində hiss etdiyim anlarda, «başıma gətirilən» zülm və işgəncələr, indi aşkarda başıma gəlir. Həmin o divlərdən, adam əti yeyənlərdən betə-

rini indi görürəm. Onda qorxmurdum, bilirdim ki, anamın danışıqlarının hamısı nağıldı. Nağılların sonu həmişə uğurla bitdiyinə görə arxayın idim. Arxayın idim ki, pislər nə qədər at oynatsalar da, sonda yaxşılar qalib gələcəkdi. Nağıllarda xeyir şəri üstələyir, axı. Bilirdim ki, divin əsiri olmuş və saçından göydən asılan qızı bir gün sevgilisi gəlib xilas edəcəkdir. Amma əsirlikdə olarkən buna inanmırdım. İnanmırdım ki, bir gün igidim gəlib məni bu adam əti yeyənlərin əlindən alsın. Ona görə ki, o adam əti yeyənlər mənim igidimin ətini gözlərimin qabağında yemişdilər. İndi boş-boşuna gözləməyin nə xeyiri vardı? Əfsuslar olsun ki, xeyir də, yaxşı əməllər də, elə igidlik də anamın danışdığı nağıllarda imiş. İndi onlardan əsər-ələmət qalmayıb...

Bir gün qızı Larisanın gəlmək xəbərini Valyaya deyəndə, o yaman sevindi. Qızı haqqında gileylərini tezcə unudub: – «O yaxşı qızıdır, mənim özümə çəkibdir», – dedi. Qadının bu sözləri məni, elə bil, yuxudan ayıltı. Fikrimdən keçirdim ki, birdən bu qız atasına çəksəydi nə olardı?

Larisa şənbə günü, günortadan sonra gəlib çıxdı. Atası Ohan onu dəmir yol vağzalında qarşılarmışdı. Həmin gün həyətdə iş görürdüm. Birdən darvaza açıldı və Ohanın maşını həyətdə girdi. Onun maşını qonaq gələndə, bir də vacib iş olandan-olana həyətdə girərdi. Qalan vaxtlarda isə darvazanın o biri tərəfində dayanardı. Maşın həyətdə girən kimi Ohan qucağında bir uşaq kabinadan düşdü. O uşağı bərk-bərk bağrına basaraq, öpüb, nazlayırdı. Sürücü isə aşağı enib maşının arxa qapısını açdı. Oradan elə mən yaşda bir qadın düşdü. Qadın maşından düşən kimi gözlərini mənə dikdi. İstədim ki, ona tərəf gedib «xoşgəldin» edim. Amma onun mənə tərs-tərs baxmasından hiss etdim ki, heç də xoşuna gəlməmişəm. O, bir xeyli durub mənə tamaşa elədi. Artıq ona fikir verməyərək, öz işimlə məşğul idim. Bilirdim ki, yolboyu atası mə-

nim kimliyim barədə ona əməlli-başlı izahat veribdir. Qızın mənə bu cür münasibət göstərməsi o qədər də kefimə dəymədi. Kefimə dəyən o idi ki, heç olmasa, anasına görə mənə bir quruca salam verəydi. Axı, bu neçə vaxtı anasının qulluğunu tuturdum. – «İlanın balası ilan olar da...» – deyə öz-özümə təskinlik verdim.

Onlar yuxarı, eyvana qalxdılar. Mən isə həyətdə yenə də öz işimlə məşğul olmağa başladım. Larisa eyvana qalxmaz anası Valyanın səsini eşitdim:

– Larisa... körpəm mənim... bu sənsən?!

Larisa da kövrək səslə:

– Anacan, xoş gördük... Necəsən? – dedi.

Bir anlıq onların hər ikisinin səsi kəsildi... Qərubsədim... Gözlərim doldu. Uşaqlıqdan beləydim, birisinin sevdiyini görəndə gözlərim dolardı. Başımı qatmaq üçün öz işlərimlə məşğul olmağa başladım. Bir az keçdi. Pilləkənlərdə Ohan göründü. O məni yuxarı qalxmağa çağırırdı. Onların yanına getməyə könlüm yox idi. Larisanın mənə qarşı soyuq davranışı onu gözümdən salmışdı. İndi istəməirdim ki, yuxarı qalxıb onunla dizbədiz oturub, kef-əhvalımı soruşum. Amma getməliydim. Eyvana qalxanda Larisa anasının çarpayısının yanında stul qoyub oturmuşdu. Anasının əllərini ovcuna alaraq, sığallayırdı. Mən onlara tərəf bir-iki addım atıb dayandım. Larisa mənim gəldiyimi görəndə də, başını qaldırıb baxmadı. Onun bu hərəkəti məni bir az da sıxdı. Elə bu vaxt Valyanın gözləri mənə sataşdı. O, uca səslə:

– Səidə, qızım, niyə orada dayanmısan? Bax gör kim gəlibdir, Larisa... Mənim gözəl balam təşrif buyurubdur... Gəlsənə yaxına.

Mən bir-iki addım onlara tərəf atıb dayandım. Daynmağımın səbəb, anasının bu sözlərindən sonra, Larisanın yenə də

mənə diqqət göstərməməsi oldu. Deyəsən, qızının bu hərəkətini anası da hiss etmişdi. O, bu dəfə qızına:

– Larisa, bu, Səidədir. Sənin qədər sevdiyim birisi.

Anasının bu sözlərindən sonra, Larisa başını azacıq da olsa qaldırıb üzümə baxdı. Mən ona «xoşgəldin» etdim. O isə, dodaqlarının ucunda nə isə mızıldandı. Qızının mənə soyuq münasibət göstərməsini anası görsə də susdu. Mən çay tədarükü görməyə başladım. Ohan həyətdə itlərlə əlləşirdi. Bir azdan çay hazır oldu. Mən qıza da, anasına da çay süzüb, stolun üstünə qoydum. Onlara mane olmamaq üçün yemək tədarükü görməyə başladım. Elə bu vaxt Larisa ayağa qalxıb stəkanlara süzülmiş çayı götürüb həyətdə boşaltdı və yenidən çaynikə çay ataraq, dəmləyib stəkanlara süzdü. Onun bu hərəkətinə qarşı xəfifcə gülümsədim. Qızının bu kobudluğu Valyanı hövsələdən çıxartdı.

– Larisa, mənim balam, neçə müddətdir ki, bu qız buradadır və yataqdan bir addım da olsun kənarlaşa bilməyən ananın qulluğunu tutur. Sənin ona göstərdiyin bu münasibət nədir? Sən nə etdiyini fikirləşirsənmi? Onun mənə qərəzli bir fikri olsaydı, elə birinci gün edərdi. Özü də onun əlində bu çətin bir iş də deyildi. Sən onu özümüzlə ölçmə, o, çox təmiz bir insandır. Bilirsənmi, sənin o əyyaş və bivec atan onun başına hansı oyunlar açıb? Yolda onun haqqında sənə nə çərnləyib, deyə bilmirəm, amma sənin mənə bir övlad kimi xırdaca da olsa hörmətin varsa, o qıza minnətdar olmalısən. Məgər o, öz xoşuylamı burada, bizim bu çalağan yuvasına oxşar xarabamızda vurnuxur? Yoxsa, gündə üç dəfə yad, xəstə bir qadının altını-üstünü təmizləməyi, onun isti çayını, yeməyini hazırlayıb verməyi özü üçün Allahın bir xoşbəxtliyimi sayır? Bəlkə, əyyaş atanın onun və körpəsinin başına açdığı iyrenc oyunların həsrətindəymiş kimi burada qalıb işgəncələrə dözür. Neçə müddətdir ki, xəstəyəm, indi tapılmı-

san. Bilmirəm, sabah, yoxsa birigün, lap elə bir həftədən sonra axır ki, çıxıb gedəcəksən. Mən yenə də onun əlinə baxacağam. Bəlkə, o gəlib sənə minnətdarlıq etməlidir? Nədir sizdə bu dikbaşlıq, bu yekəbaşlıq? Sizə göstərilən qayğıya görə, niyə adama bu qədər nankor çıxırsınız? Canınızda dolayan bu xudbinlik, bu kinlik nədir axı? Sonuncu dəfə sənə deyirəm, əgər özünlə bacara bilməyəcəksənsə, elə bu dəqiqə yığış, qayıt evinə!

Anasının bu sözlərindən sonra Larisa oturduğu stuldan dikəldi və mənə tərəf gəldi. Bir addımlığımda dayanıb, gözlərini gözlərimə dikdi və boğuq səslə:

– Bağışla məni. Sənə qarşı kobud davrandım. Belə olmağımı ağılıma gətirməzdim. Sadəcə olaraq, atamın tapşırığından çıxıb bilmədim. Yolboyu o, sənə haqqında mənə çox yanlış məlumatlar verdi. İndi görürəm ki, sən mələk kimi bir qızsan. O qollarını açıb məni qucaqladı. Qızın bu hərəkəti məni heç təəccübləndirmədi də.

Axşama yaxşı şam yeməyi hazırladım. Larisa da mənə köməklik edirdi. Anasının sözlərindən sonra, deyəsən ağı başına gəlmişdi. Atasını barədə mənə danışdı. Əslində, Larisanın atasından xoşu gəlmirdi. Amma nə etməliydi? Atasını olduğunu danmayacaqdı ki?

Larisanın Tanya adlı doqquzaylıq qızı bizimlə olduğu müddətdə oğlum Ruslanla çox əylənirdilər. Qızının gəlişi Valyanın eynini bir az açmışdı, üzü gülürdü. Qızı bizimlə olanda da Valya qulluğunun tutulmasını məndən xahiş edərdi. – Sənə elə öyrəşmişəm ki... – deyərdi.

Larisanın əri vilayət teatrının birinin aktyoru idi. Qızın söhbətlərindən hiss olunurdu ki, ərindən narazı deyil, ev-eşikləri, yaxşı dolanışları var. Bircə, narahətçiliyi anasına görədi. – Atamı o qədər də düşünürəm. O, özündən çox razı adamdır. Həm də qatı millətçidir. – deyərdi Larisa. –

Onun fikrinə görə, yer üzündə erməni xalqından qədim xalq yoxdur. – «Adəmlə, Həvvə da erməni olublar» – deyər atam qürrelənərdi. Belələrinin düşüncəsi dar çərçivədə olur. Onlar görüdüklərindən daha qorxunc olurlar.

Larisa mənə kömək edəcəyinə söz verdi. Dedi ki, sənə buradan azad edəcəyəm. Ona geri dönmək istəmədiyimi bildirəndə qız təəccüblə gözlərimin içinə baxdı. Mən başımın işarəsiylə dediklərimi təsdiqləyəndə, o daha bir söz demədi. Hər halda, azacıq da olsa məni başa düşəcəyini zənn etdim.

Larisa bir həftədən sonra qızı Taniyanı da götürüb geri, evlərinə döndü. O gedəndən sonra darıxmağa başladım. Necə olsa, yenə də qulaqyoldaşı idi mənə. Təzə-təzə öyrəşirdik bir-birimizə. O anasının yanında olanda mənim işim bir qədər yüngülləşmişdi. Heç olmasa, səhərlər bir az yatıb, dincələrdim. Həm də axşamlar anasının götür-qoyunu o edərdi. O getmişdi, yenə əvvəlki tək bütün işlər mənim boynuma düşmüşdü. Adam hər gün eyni işi təkrar etməkdən bezikir, yorulur. Amma nə edəcəkdim, çarəm nə idi.

Larisa yola düşəndə atasına nə demişdisə, Ohan mənə qarşı münasibətdə bir azca mərhəmətli olmuşdu. Daha səhərdən axşamacan «ağzına para qaloş almış köpək itlər» kimi hədə yerə hüzmürdü. Amma deyir: – «Adam hansı vərdislərini tərgidirsə tərgitsin, bircə xasiyyəti onunla qəbir evinə gədir» sözləri haqq söz imiş. Ohan da məqam düşən kimi yenə də öz axmaq xasiyyətini davam etdirirdi.

İtlərlə get-gedə yamanca dostlaşmışdım. Həyət-bacada görünməyəndə, pilləkənlərə qədər gəlib ağız-ağıza verib hürüşərdilər. Ohan bu mənzərəni görəndə məni lağa qoyub, deyərdi: – «Odur e, yenə də balaların səni çağırır». Ona bir söz deməzdim. Ümumiyyətlə, Ohanla nəinki söhbət etmək, onunla heç qarşı-qarşıya gəlmək arzusunda deyildim. Bu adamı görməyə gözüm yox idi. Dilsiz-ağızsız itlər ondan həm

mərifətliyidilər, həm də insaflı. Əslində, o heyvanlara it deməyə dilim də gəlmirdi. Onlar vəfalı, sadıq, yaxşılığı unutmayan, Allahın yaratdığı canlı varlıqlar idi. Ohan özü it idi. İtlərə xas olan vaxtsiz-vədəsiz hüzmək, ora-bura dürtülmək, hər şey üstündə mırıldanmaq onun gündəlik vərdişi idi. Valya da onun haqqında deyərdi: – «Ohan elə it kimi bir şeydi də...»

Dərd-qəm qarabaqara məni izləyirdi. Bir gün azacıq üzüm gülürdüsə, sabah hökmən nə isə olmalıydı. Əsirlikdə yaşadığım müddətdə bu hal, elə bil, mənim alın yazım idi. Əslinə qalsa, məhbəsdə yaşayan adamın günün necə keçmə-sindən asılı olmayaraq, o bir şeyi heç vaxt unutmur ki, o məhbəs divarları arasındadır. Bunu unutmağa çalışsa belə, yenə də mümkün olmur. Düşdüyü mühüt, yaşadığı aləm başdan-başə onun harada və kimlərin əhatəsində olduğunu özünə anladır. Mən də beləydim. Bircə yuxularımda, xəyallarım məni tərk edərək azad və asudə dolanardı... yalnız yuxularımda. Qalan vaxtlarımda isə hər şey tikanlı məfillər arasında idi. Yeməyim də, içməyim də, həyəət-bacada dolanmağım da. Həsərin o tayında, bir neçə addım uzaqlıqda nələrin baş verdiyindən xəbərsizdim. Cansız xəyallarım dünyanı gəzib, dolaşdığı halda, o xəyalları bətnində daşıyan vücudum hər şeydən mərhum idi. Hər gün düşünürdüm. Əslində, düşünməkdən başqa bir çarəm yox idi. Ötən günlərimin hər dəqiqəsi, hər anı mənə elə şirin gəlirdi ki... Bəzən inana bilmirdim, inana bilmirdim ki, o günləri, o xoş dəqiqələri mən yaşamışam. Bunlar mənə bir xəyal kimi görünürdü. Keçirtdiyim o günləri, sanki özgə bir adam mənə nəql edirdi. Dar çərçivədə yaşayan adamın duyğuları, yaddaşı iti olur. Əslində, bu, qorxu hissidir. İnsan bunları da itirməkdən qorxdığı üçün, elə bil, xəyallarından asılı vəziyyətdə qalır, ondan ikiəlli yapışır. Başqa çarən yoxdur, axı. Ağrılı günlər uzandıqca, insanda

inam hissi də itir. Məndə bu tamam başqa cür idi, geri qayıtmağımı özüm istəmədiyim halda arxada qalan xoş günlərimdən daha bərk-bərk yapışmışdım. Bəs, nə etməli idim? Oğlumun taleyi barədə düşünmək bir ana kimi mənə daha ağır gəlirdi. Mənim öz yolum bəlli idi, puç olmuş bir ömrü çiyinlərimə şələləyib hələ ki, yaşayırdım. Bu ağrı-acılı yaşam tərzi elə oğluma görə idi. Onunçün nə etməliyəm? – düşünürdüm. Arada oğlumun əl-qolumu bağladığını da hiss edirdim. Hiss edirdim ki, o olmasaydı mən bu acınacaqlı həyatı qəbul etməzdim, yəqin ki, etməzdim. Əsirlikdə uşaqla yaşamaq dözülməz haldır. Körpəsi olan anaların nələr çəkdiyini, necə əziyyətlərə qatlaşdıqlarını hələ azadlıqda olarkən görürdüm. Yuxusuz gecələr, övladın bütün əzab və qayğıları ananın canı-qanı bahasına başə gəlir. Amma bu əzabdan usanmayaraq, günlərlə yuxusuz gecələr keçirməyə razı idik ki, öz övladlarımızı böyüdüb, boya-başə çatdıraraq. Bütün analarda bu hisslər var. O əziyyətləri hələ azadlıqda olarkən mən də çəkmişdim. Amma o tamam başqa idi. Onda mənim ətrafımda çoxlu yaxınlarım vardı. Mən onların qayğısıyla əhatə olunmuşdum. Bir an da onların nəzərləri üstümdən əskik olmazdı. Gecələr, bəlkə on dəfələrlə ərim, qaynanam yuxudan ayrılib, körpəmlə maraqlanırdılar. Mənim və körpəmin qeydinə qalmaları necə də xoş gələrdi mənə. Oğlum məndən çox istəyirdilər. Burda isə tamam başqa cür idi. Mən uşağı, pişik balasını öz dişlərində gəzdirdiyi kimi gəzdirdirdim. Oğlum bir-iki saatlığə xəstə qadının yanında qoyanda belə, narahat olardım. Bilirdim ki, Valya ona heç bir xəter toxundurmaz, amma yenə də narahatlıq hissi məni tərk etməzdi. Hər dəqiqə başə eyvana qalxıb, oğluma baş çəkərdim. Axı, burada kimim vardı ondan başqa.

Ruslanım bir neçə dəfə möhkəmcə xəstələnmişdi. Onda da onu özüm müalicə edib, sağaltmışdım. Oğlum bədənə

möhkəm idi. Yəqin ki, o qədər əziyyətlər görən, üzərində qayğı hiss etməyən bu uşağı, həyat hələ qundağdaykən bərkdən-boşdan çıxararaq, möhkəmləndirmişdi. ... Amma bu dəfə necə oldusa, o, möhkəmcə xəstələndi. Axşamüstü idi. Oğlumun bərk kefsiz olduğunu gördüm. qızdırma içində yarırdı. İynə vurdum, xeyiri olmadı, hərərəti bir az da yüksəlirdi. Uşaq gözlərini gözlərimin içinə dikərək, sudan bayıra atılmış balıq kimi ağzını açıb, tövşüyürdü. Gözlərimin qabağında daca balamın tələf olmasına heç cür dözə bilmirdim. Birçə çarəm Valyaya yalvarmağa qalmışdı. O da bərk narahət idi. Mənə necə kömək edəcəyini özü də bilməyərək, yatağın içində çabalayırdı. Telefonu onun yatağının yanına çəkib ərinə zəng vurmağını xahiş etdim. Qadın ərinə zəng vurub uşağın xəstələnməsini ona bildirdi. Valyanın səsinin titrəməsindən hiss etdim ki, Ohan onun sözlərini baş-qulağa almaq istəmir. Uzun danışıqdan sonra Valya dəstəyi yerə qoyub, üzünü mənə tutdu: – Tez ol, yığış, bu dəqiqə maşın gəlir, – dedi.

Həmin dəqiqə otağa keçib üst-başımı dəyişdim. Uşağın paltarlarını bir bağlama edib maşını gözləməyə başladım. Az keçməmiş maşının səsinə eşitdim. Uşağı qucağıma alıb həyə-tə qaçdım. Ohanın sürücüsü Artur, yanında da bir əsgər məni elə həyətdəcə qarşıladılar. Özümü maşının içinə soxmaq istəyəndə, Artur qolumdan yapışib yerə saldı və:

– Uşağının ölməsini istəmirsənsə, evdə qal, bizə mane olma. Biz onu xəstəxanaya aparırıq, – dedi.

– Axı, mən anayam, uşağımın yanında olmalıyam! – dedim. O mənə əhəmiyyət verməyib, uşağı qucağımdan dartıb, aldı. Onu yanındakı əsgərə verib, maşına oturdu və sürətlə həyətdən çıxdılar. Darvazaya qədər maşının arxasınca qaçsam da, bir xeyiri olmadı. Geri dönüb eyvana qalxdım və Valyanın yanında oturub, ağlamağa başladım. Qadın məni sakit-

ləşdirməyə çalışsa da, xeyiri olmadı. Mən doyunca ağlayıb ürəyimi boşaltmağa çalışırdım. Amma bir dəqiqə də olsun oğlumun əksi gözlərimin qarşısından çəkilib getmirdi. Oğlumun başına bir iş gətiriləcəyindən qorxurdum. Dəqiqələr ötdükcə az qalırdım ki, dəli olum. Həmin gün gecə yarıdan keçəndən sonra Ohanla sürücüsü gəlib çıxdılar. Ohan əl-üzünü yuyub, eyvana çıxdı. Mən nəfəsimi içimə çəkib, onun nə isə deyəcəyini gözləyirdim. O isə, heç nə olmaybmış kimi eyvanda o baş-bu başa gedərək fit çalırdı. Narahatlığımı Valya da hiss etdiyindən ərindən soruşdu:

– Uşaq necədi?

Ohan mənə, sanki əzab vermək üçün ağız-burnunu əyərək cavab verməyə tələsmirdi. Mən gözlərimi onun ağzına dikib cavab gözləyirdim. O isə susurdu. Arvadı səsinə qaldırdı:

– Ohan, səninləyəm, uşaq necədir?

– Uşaq? – deyə o, sanki baş verənləri indi anlayırmış kimi dik geri dönüb arvadının üzünə baxdı. – Uşağı deyirsən?! Necə olacaq, lap yaxşı. Qospitalda yerləşdirdik. Həkimlər müayinə etdilər, indi müalicə olunur.

Qadın məni sakitləşdirmək üçün, eşitdiyim sözləri yenidən qulağıma çatdıraraq:

– Narahət olma, uşaq yaxşıdır, müalicə olunur, – dedi.

Bir azca sakitlik tapdım. Amma gecə səhərəcən ilan vuran yatdı, mən yatammadım. Sübhün gözü açılana qədər həyətin ortasında ora-bura var-gəl etdim. Fikrim-zikrim uşağımın yanındaydı. – İndi ona kim baxırdı? Kim ona qulluq edirdi? – düşünürdüm. Səhər tezdən Ohan sürücüsüylə evdən çıxanda, ona yalvardım ki, məni də xəstəxanaya aparsın, uşağımı görmək istəyirəm. O, isə etirazını bildirərək: – Olmaz!.. – dedi.

– Niyə, axı? – dedim. – Bu anlarda mən ona çox lazımam, anayam, uşağımın başının üstə olmalıyam.

Ohan əsəbləşərək üzünü bozardı:

– Ay, yava musurman, – dedi. – Sən onun anasısan, bacısısan mənə fərq eləməz. Onu bilirəm ki, sənin orada olmağın yolverilməzdir. Ora hərbi qospitaldır, yaralı əsgərlər müalicə olunurlar. Səni bir anın içindəcə parçalarlar, bildin.

Bir söz deməyib susdum. Oğlumun mülki xəstəxanada deyil, hərbi qospitalda müalicə olunması məni bərk narahat etdi. Darıxmağa başladım. Heç kəsə inamım qalmamışdı. Bircə istəyim oğlumun sağ və salamat görmək idi. Uşağım məndən və bu dörd divardan başqa bir yer görməmişdi. Gözlərini açıb, başının üstə ağ xalatlı adamları görəndə nə edəcəkdik? – düşündüm. Bunları fikirləşəndə özümə yer tapı bilmirdim.

İkinci gecə nə Ohan, nə də onun sürücüsü evə dönmədilər. Narahatlığım bir az da artdı. Görəsən, oğlumun halı necədir, o nə edir, sağalıbmı? Bu sualları öz-özümə verib, cavab tapmayanda bir az da üzülürdüm. Axşamdan xeyli keçəndən sonra Valyaya yalvardım ki, ərinə zəng edib uşaqdan bir xəbər öyrənsin. Qadın sözümlü yerə salmayıb, ərinin xidmət etdiyi hərbi hissəyə zəng vurdu. Oradan bildirdilər ki, polkovnik dünəndən burada olmayıb. Bu xəbəri eşidəndə bir az da təşviş hissi keçirməyə başladım. Ohan, hərbi hissədə olmayıbsa, yəqin qospitalda uşağın yanındadır, – düşündüm. Uşağın yanındadırsa, bəs niyə evə bir xəbər etmir? Ürəyimə damdı ki, yəqin oğlumun başında bir qəza var, yoxsa iş bu qədər uzun çəkməzdi. Səhəri gün günortadan sonra Ohan gəlib çıxdı, bərk kefli idi. Həyəətə girən kimi əlini yuxarı qaldıraraq: – Afərin, bizimkilər! – dedi. – Yenə də böyük bir qələbə qazandıq. O, hansısa, işğal etdikləri şəhərimizin adını ermənicə dedi. Guya, vaxtilə onların olmuş bu şəhərin yenidən qaytarılması bütün ermənilər üçün toy-bayrama çevrilibmiş.

Onun bu sözlərindən sonra dərdlərimin üstünə biri də əlavə olundu.

Beşinci gün idi ki, oğlumdan bir xəbər-ətər yox idi. Ölümlə çarpışırdım, taqətim tamam kəsilmişdi. Həyətin bir küncündə oturub, eşidilən hər məşin səsinə diksinirdim. Qadının da həyəcan keçirtdiyinə görə təzyiqli yüksəlmişdi, yerin içində çabalayırdı. Amma dərdimin ağır olduğunu bilərək, səsinə içinə çəkib susurdu. Elə haldaydım ki, ona qayğı göstərməyə gücüm qalmamışdı. Bu ağır vaxtlarımda Olyanı çox axtardım. Bir-iki dəfə Arturdan onu soraqladım. – Hərbi hissədə olmur, – dedi. Bunlardan heç bir nəticə olmayanda, Valyadan xahiş etdim ki, hərbi hissədəki tanış zabitlərdən birindən xahiş etsin ki, Olyanı tapıb bura göndərsin. Amma qız tapılmırdı ki, tapılmırdı. O bir tikə yağlı əppək olub, elə bil, göyə çəklmişdi.

Oğlumun xəstəxanaya aparılmasından altı gün keçirdi. Bir gün günortadan sonra telefon zəng çaldı. Mən həyətdəydim. Valya boğuc və güclü eşidiləcək səslə məni çağırırdı. Yüyürərək eyvana qaçdım. Telefonun dəstəyini qaldıranda Olyanın səsinə eşitdim. Elə ağladım ki... – Nə olub, Səidə? Bu gün xəbər verdilər ki, məni Valya axtarır. Bildim ki, sən mənə ehtiyacın var. De görüm, niyə ağlayırsan?

Mən hıçqırığımı içimdə boğmağa çalışaraq:

– Olya, oğlumun altı gün bundan qabaq xəstəxanaya aparılıblar, – dedim. – Hələ də bir xəbər yoxdur. Ohanın dediyinə görə hərbi qospitaldadır. Yalvarıram sənə, uşaqdan mənə bir xəbər öyrən.

Olya məni sakitləşdirməyə çalışaraq:

– Narahat olma, elə bu dəqiqə bu işlə məşğul olaram! – dedi.

Olyanı xəbərdar etdiyim üçün, bir az rahatlandım. Amma oğlumdan hələ də bir xəbər olmadığı üçün gərginlik keçirir-

dim. Saatlar uzandıqca özümü daha çox narahat hiss etməyə başlayırdım. Axşamüstü Olya mənə zəng vurdu.

– Oğlum necədir? – soruşdum.

– Salamətçılıqdır, narahat olma, – dedi.

Onun sözləri içimi o qədər də rahatlamadığından yenidən soruşdum:

– O hardadır, vəziyyəti necədir? Nə vaxt çıxaracaqlar onu xəstəxanadan?

Olya mənim suallarına bacardıqca çox təmkinlə cavab verməyə çalışsa da, səsindəki titrəyişdən hiss edirdim ki, qız çox həyəcanlıdır. Odur ki, təkrar soruşdum:

– Olya, düzünü de, oğluma nə olub?

O, bir qədər susandan sonra:

– Sən mənə niyə inanmırsan? Deyirəm ki, uşaq sağ-salamatdır. Ola bilsin ki, sabah gətirdim.

O, bu sözləri deyib dəstəyi asdı. Onun bu cür danışığı mənim heç xoşuma gəlmədi. – Əgər uşağımın vəziyyəti yaxşı idisə, Olya mütləq mənə şad xəbər verərdi, o isə çox üzgün danışdı. Yəqin, burada mənim başa düşmədiyim nə isə bir şey var, – deyər öz-özümə fikirləşdim.

Axşam yenə də Ohan sərxoş halda gəlmişdi, kefi kök idi. Mənim yanımdan keçərək, itlərin damına tərəf getdi. Damın ağzını açan kimi itlərin ikisi də mənə tərəf yüyürdülər. Həmişəki kimi əl-ayağını yalamağa başladılar. Mən kədərli halda onlara baxırdım. İtlər, elə bil, mənim qəmli olduğumu duymışdular. Hər ikisi uzun, qırmızı dilini bayıra çıxararaq, ləhləyə-ləhləyə düz üzümə baxırdılar. Arada da, naxoş adamlar kimi elə zarıydılar ki... Onların bu vəfahlığı ürəyimi sızlatdı. Dünyanın işinə bir bax? – düşündüm. – Gör nə hala düşmüşəm ki, Allahın dilsiz-ağızsız heyvanları da mənim halıma acıyırlar. Burda deyiblər ha, – «günüm it günündən də pisdir.»

Ohan həyətdə o baş-bu başa gedərək, sanki mənim əzablarımdan zövq almış kimi şad görünməyə çalışırdı. Oğluma bir şey olsa, səni dişlərimlə didəcəyəm! – deyər pıçıldadım.

Axşam çox gözlədim, dedim bəlkə, Olya zəng vurub oğlumdan mənə bir xəbər söylədi. Amma səhərə qədər gözləsəm də, ondan səs-soraq çıxmadı. Valya, sanki bu neçə ildə mənim əzablarımı birinci dəfə görürmüş kimi kədərliydi. Hiss edirdim ki, o, məni sakitləşdirmək üçün nə isə bir iş görmək istəyir. Amma bu işdə aciz olduğunu hiss edərək susmağa üstünlük verirdi. Ohan isə musiqiyə qulaq asaraq, şənlənirdi. Musiqinin səsini eşitməyim deyər, qulaqlarımı qapasam da, yenə də sakitlik tapa bilmirdim. O gecə mənimçün çox uzun oldu. Səhər açılanda isə sevindim. Olyanın söz verdiyinə görə oğlum bu gün gətirəcəkdi. Əgər, bu iş bir az da uzansaydı, mənim aqibətim çox pis olacaqdı. Günortaya qədər gözlədim. Olyadan bir xəbər çıxmadı. Günortadan da keçdi, yenə bir xəbər olmadı. Səbrim kəsilirdi. Axşamçağı saat beş olardı. Nəhayət, qapıda maşın səsi gəldi. Qulaqlarıma inanmadım. Maşının içində Olyanı görəndə, onun üstünə necə qaçmışamsa, özümün də xəbərim olmalıyıb. Oğlum Olyanın qucağında idi. Onu adyalın arasına bərk-bərk bürümüşdülər. Mən uşağı almaq istəyəndə, o: – «Bir az ehtiyatlı ol!» – dedi.

Oğlum məni görəndə kimi gülümsədi. Uşağı bağrıma basıb düz kimi yaladım və:

– İlahi çox şükür sənə, oğlum sağ-salamat gördüm, – dedim. Eyvana qalxdıq. Valya uşağın sağ-salamat qayıtmasına sevinirdi. – Mənim balam xoş gəlib, – dedi və uşağın üzündən öpdü. Olya uşağı ehmalca çarpayının üstünə qoyub:

– Səidə, mənim vaxtım yoxdur sənənlə söhbət etməyə, vacib iş dalınca gedirəm, – dedi. – Məndən nə soruşacaqların varsa, qoy qalsın, gələrəm oturub arxayın söhbət edərək.

– Çalış, özünü ələ alasan. – dedi. Qız bunları deyib, həyəətə düşdü və necə gəlmişdisə, eləcə də çıxıb getdi. Onun bu hərəkəti məni bir azca həyəcanlandırdı. – Axı nə olmuşdur? – düşündüm. – Əgər uşağın xəstələndiyini deyirsə, allaha şükür o da keçib getdi. Onun müəmmalı danışığından bir şey anlaya bilmədim. Gəlib çarpayıda, uşağın yanınıda oturdum. Oğlum bərk narahət idi. Uanında ağrısı olan adamlar kimi yumruğunu düyünləyərək, üz-gözünü turşutmuşdu. Uşağı adyalın arasından çıxartdım. Onu kombizona bənzər bir paltarın arasına qoymuşdular. Paltarın düymələrini açıb uşağı çıxartdım. Oğlum çox arıqlamışdı. Top kimi uşaq bir həftədə ətini necə də tökmüşdü. Oğlumun köynəyini yuxarı qaldırıb baxdım. Sol böyürü tərəfdə tənzip, tənzipin də üstündən yapışqanlı bir şey yapışdırmışdılar. – Bu nədir? – deyə, pıçıldadım. Yapışqanlı tənzipi ehtiyatla qopartdım. Uşağın göbөyindən sol tərəfdə, 10 sm uzunluğunda yara vardı. Əvvəlcə heç nə başa düşmədim. – Uşağın əməliyyat olunması elə bir dərdi də yox idi, axı? – fikirləşdim. Dönüb təəccüblə qadına baxdım. O da bayaqdan intizarla nələrin baş verdiyini gözləyirdi. Çünki mənim həyəcanlandığımı o da hiss etmişdi.

– Valya xala, uşaq əməliyyat olunubdur! – deyə bağır-dım.

Valya azacıq başını qaldırıb:

– Ola bilməz, axı, ona nə olmuşdu ki, əməliyyat da olun-sun? – deyə qadın, məni sakitləşdirməyə çalışdı.

– Bilmirəm! – dedim. – Bax, budu, uşağın qarnında cə-rahiyyə əməliyyatı aparılıbdır. – Uşağı azacıq yerdən qaldırıb ona göstərməyə çalışdım.

– Sakit ol, qızım, bəlkə... apensitini götürüblər? – deyə qadın, şübhələrini gizlədə bilməyərək dilləndi. – Axı, gedəndə uşağın vəziyyəti ağır idi. Ola bilsin ki, bu ağrıları elə on-dan başlamışdı?

Mən qadının dediklərinin əsassız olduğunu bildirərək, onu başa salmağa çalışdım:

– Valya xala, siz nə danışırırsınız? – dedim, – Mən belə şeyləri yaxşı bilirəm. Apensit insanın sağ tərəfində, göbək-dən aşağıda olur. Burada əməliyyat sol tərəfdən aparılıb, özü də böyür hissədən. – Deyəsən, oğlumun böyrəyini çıxarıblar.

Valya da duruxub qalmışdı. O, eşitdiklərinə inanmaq istəmirdi. Mən hələ də gözlərimi oğlumun yarasından ayıra bilməyərək, nələrin baş verdiyini anlamaqda çətinlik çəkirdim. Demək, Olyanın bunlardan xəbəri varmış. Ona görə də, o, tez çıxıb getdi. Dünən onun danışığından da hiss etmişdim bunları, çox narahət danışdı. Artıq tam yəqin etmişdim ki, uşağımın böyrəyini çıxarıblar. Çünki əsirliyimin ilk günlərində hərbi düşərgədə baş verənləri yaxşı xatırlayırdım. Hər gün neçə-neçə əsirin daxili orqanlarını çıxarırdılar. Bununçün xaricdən mütəxəssislər də gətirilmişdi. Uşağı bu vəziyyətdə görəndə bir daha əmin oldum ki, bunu oğlumun da başına gətiriblər. Qəzəbimdən bilmirdim ki, nə edim. Necə də dəhşətli anlarla üzləşirdim. Üzümü xəstə qadına tutub:

– Görürsən Valya xala, başıma nə oyunlar açırsınız? Belə də dərd olar? – dedim.

O mənə bir söz deməyib, gözlərini döyə-döyə üzümə baxırdı. Bilirdim ki, bunların hamısı Ohanın işləridir. Oğlumun hərbi qospitala o aparmışdı. Bu işlərin başında duran o idi. Onun necə bir vicdansız adam olduğunu yaxşı bilirdim.

Uşaq çarpayının üstə, səs-səmir çıxarmadan gözlərini gözlərimin içinə dikib qalmaşdı. Elə bil, o da, narahatlığımı başa düşərək, mənə əzab verməmək üçün susurdu. Nə edə-cəkdim, gücüm ancaq göz yaşlarıma çatırdı. Bu göz yaşlarım da lap acılaşdırmışdı məni. Bir azdan ayağa qalxıb, mətbə-xə keçdim. Vəziyyəti belə görəndə qadın, hiss edirdim ki, utanır. Ərinin başıma gətirdiyi müsibətlərdən xəcalət çə-

kirdi. Ona görə də, məndən heç nə istəməyərək, ölü kimi uzanıb qalmışdı. Artıq ondan da acığım gəlirdi. Nifrət edirdim hər şeyə. Çay süzüb ona verəndə içmədi, üzünü yana çevirdi. Gördüm ki, ağlayır. Bir söz deməyib oğluma yemək yedirtməyə başladım. Uşaq çox həvəssiz yeyirdi. Könülsüz-könülsüz ağızını açıb, sanki yuxulayırmış kimi gözlərini qıyıb yatmağa çalışırdı. Hərərətini ölçdüm, çox yüksək olmasa da, normadan artıq idi. Oğlumu yatırmaq üçün onun alt paltarlarını dəyişdirmək istədim. Gördüklərimdən dəhşətə gəldim. Uşağın xayaları da çıxarılmışdı... Bir anlıq başım hərləndi, ürəyim sıxıldı. Gözlərim heç bir yanı görmədi. Ətraf mənim üçün qatı zülmətə bürünmüşdü. Başım dəyirman daşı kimi hərlənirdi. Özümü saxlaya bilməyib, divanın üstə aşdım. Başım zərblə uşağın sifətinə çırpıldı. Uşaq qışqırdı. Valya da qorxub, diksindi.

– Səidə... Səidə... Nə olub sənə? – deyə, nələrin baş verdiyini öyrənməyə çalışdı.

Həyəcanlandığımdan bir kəlmə də olsun danışa bilmirdim. Uşağı qucağıma alaraq, qadının gözləri qarşısında tutub, pəltək adamlar kimi kəkələyə-kəkələyə qalmışdım. Uşaq isə qışqırmaqda davam edirdi. Onun sifəti əzilmiş, burnundan qan axırdı. Valya bir şey başa düşmədiyindən gah mənə, gah da uşağa baxaraq gözləri bərələ qalmışdı. Mən havalanmış adamlar kimi, uşağı bir az da ona yaxınlaşdıraraq:

– Bura baxın... belə də iş olar?.. Bunu allah götürərmi heç? – deyə, sanki baş verənlərin hamısını qadın edibmiş kimi, onu günahlandırmağa çalışırdım.

Qadın uşağın qıçlarının arasına diqqətlə baxaraq:

– Tanrım... mənə səbr ver... Səbr ver ki, gördüklərimdən dəli olmayım!– deyə bərkdən ağlamağa başladı.

Uşaq qollarımın arasında zarıyırdı. Mən isə hələ də donub ayaq üstə qalmışdım. Valya özünküləri lənətləyirdi: –

Vəhşilər... Qaniçənlər... Görüm sizin kökünüz kəsilsin, – deyirdi. – İyrənc məxluqlar. Belə də iş olar? Bu ki, Allah qarşısında böyük günahdır. Lənətə gələsən, Ohan səni... Sən ki, bu uşağı tanıyırdın. Niyə imkan verirdin, başına bu işləri gətirsinlər?

Qadının bu cür danışması məni bir az da hövsələdən çıxartdı:

– Valya xala, – dedim, – bunlar hamısı Ohanın işləridir. – Bu işi Ohan edibdir. Yoxsa, oğlumun hərbi qospitalda nə işi vardı? Ya da, onun əsir uşağı olduğunu kim bilirdi orda, hə?

Qadın yalvarıcı nəzərlərlə üzümə baxaraq:

– Sənə inanıram, qızım, sən düz deyirsən. Amma inana bilmirəm ki, insan bu qədər qəddar, qaniçən olsun. Yəni doğrudanmı, bunları insan adlı məxluq edibdir?! İnsan insana niyə görə bu qədər qənim kəsilsin? Dünyanın sonumu çatıb, bəlkə biz bilmirik?

O, bir az susdu. Arada yaranmış sükutun üstündən bir qədər vaxt keçəndən sonra qadın dərindən köks ötürərək:

– Özünü ələ al. Onların hamısının cəzasını Allah verəcəkdir, baxarsan, – deyə o, mənə təskinlik verməyə çalışdı.

– Yox... Bu, Allahlıq deyil, Valya xala. Özün dedin ki, Aallahın bunlardan xəbəri yoxdur – Demək, Allah da bunları görmür. Allah görmədiyi bəndələrinin cəzasını necə verəcəkdir? Səndən soruşuram, Valya xala, necə verəcəkdir?!

O, bir qədər susandan sonra:

– Səidə, qızım, mən bildiyimə görə müsəlmanlara belə danışmaq günahdır. Sizin xalq Allaha çox bağlıdır, axı.

Mən onun sözlərinə qarşı çıxdım.

– Valya xala, sən düz deyirsən, – dedim, – biz müsəlmanıq. Allahı da tanıyıyıq və yer üzündə bütün millətlərdən daha çox biz Allaha inanırıq. Dərd burasındadır ki, elə müsəlman olduğumuz üçün bizi qırırsınız da. Mən bilirəm... bili-

rəm ki, nə vaxtsa onlar öz cəzalarını alacaqlar. Amma dözə bilmirəm, doğma balamdır axı. Gözlərimin qabağında baş verənlərə necə tablaşım, necə dözüm? Gözləyim ki, mənim Allahım nə vaxt insafa gəlib bunların cəzasını verəcəkdir? Məsəl var, deyir; – «kök arıqlayınca, arığın canı çıxır», axı. – Yox, başqalarını bilmirəm, Ohanın cəzasını özüm verəcəyəm! Sənə deyirəm, bunları. Əgər mənə mane olmaq istəsən, səni də lənətləyəcəyəm. Zəhmətimi halal etməyəcəyəm sənə. Özün yaxşı bilirsən ki, doğma övladının etmədiklərini mən səninchün etmişəm. Anama göstərmədiyim qulluğu, – ərimin, özümün və doğma balamın başına olmazın müsibətlər gətirən bir adamın həyat yoldaşına, – sənə etmişəm. Bunlar ki, yalan deyil, Valya xala! Bəlkə mən düz demirəm? – dedim.

Qadın hələ də yuxudaymış kimi gözlərini qapayıb, başını asta-asta yırğalayaraq:

– Düz deyirsən, qızım... Mənim sənə heç bir sözüm yoxdur. Sən olanları deyirsən.

... Neçə gündən bəri bir şey yemədiyimə görə, halsızlıq məni əldən salmışdı. Ac olsam da, ürəyim heç nə istəmədi. Həmin günü axşam Ohan evə gəlmədi. O, öz işini yaxşı bilirdi.

İtlər damda özlərini gəmirirdilər. Səhərdən bəri onlara bir qırıq da olsun yemək verməmişdim. Hər şey gözümdən düşdüyünə görə, onların da mənim üçün elə bir dəyəri yox idi. Qadından da bir şey yeyib, yeməyəcəyini soruşanda:

– Heç nə istəmirəm. Qoy acından gəbərüb, ölüm. – dedi. – Sənə yazığım gəlir, çox əziyyət veririk sənə.

Mən isə heç bir söz deməyib, susurdum. Səhər nahardan sonra Olya gəlib çıxdı. Yaman üzgün idi. Məni bu halda görəndə, qollarını açıb üstümə gəldi və məni bərk-bərk qucaqladı.

– Görürsən, bunların vəhşiliyini, – dedi. – İnan, dünən bir az da gec çatsaydım, oğlunun üzünü bir daha görə bilməyəcəkdim. Onun bütün orqanlarını götürəcəkdilər. – deyirdi. – Uşağın böyrəyini qospitala aparılan günü, xayalarını isə, üç gün bundan qabaq əməliyyat edib götürdülər. Mən ora çatanda uşağı əməliyyat stolunun üstündə gördüm. Allah bilir bu dəfə hansı orqanını çıxaracaqdılar? İçəri buraxmırdılar, zorla girdim. Uşağın başına bir iş gəlsə, hamınızı bircə-bircə güllələyəcəyəm! – dedim. Edərdim. İnan ki, uşağı mənə verməseydilər oradakıların hamısını güllədən keçirəcəkdim. Sənin körpəni əşya kimi xaricdən gələnlərə satıblarmış. Əvəzində Ohana iyirmi beş min dollar veriblər. Bunları mənə həkim söylədi. O məni adi bir adam zənn edirdi. Biləndə ki, həkiməm, mən də cərraham, səsini xırp kəsdi. Bildirdim ki, o lənətə gəlmiş Hipokrat andını içənlərdən biri də mənəm. Ondən sonra açıb hər şeyi mənə danışdı.

Nəfəsimi içimə çəkərək Olyaya qulaq asırdım. O sözlərini bitirəndən sonra dedim:

– Bilirəm, Olya. Bilirəm ki, bunların hamısını edən Ohandır. Başqa kim ola bilər?

Olya məndən, onu niyə vaxtında xəbərdar etmədiyimi soruşdu. Dedim ki, biz elə həmin günü səni axtardıq, amma tapa bilmədik. Dedilər ki, burada yoxdur. Qalan günləri də axtardıq, bir səs-soraq çıxmadı. Olya bildirdi ki, mən yalnız bircə günlüyə orada olmamışam. Qalan günləri hərbi hissədəydim. Yəqin bu da onların kələyi olubdur. Hiss ediblər ki, belə vaxtda sən yalnız məni axtara bilərsən. Yoxsa, sənin burada axtaracağın özgə kim ola bilərdi?

Olya uşağın vəziyyətiylə maraqlandı. – Hərərəti düşmür, – dedim. – Yeməyə də qətiyyətli meyl yoxdur. Belə getse onun vəziyyətinin necə olacağını bilmirəm. Ağır əməliyyatdır. Bir həftənin içində iki dəfə əməliyyat olunmaq çox ağır-

dır. Uşaq neyləsin, nə canı var onun. Belə xəstələr gərək ən azı bir aya qədər xəstəxanada qalıb, həkim nəzarəti altında müalicə olunsunlar. Bir də ki, onlara insanın orqanları lazımdır, başqa heç nə. Belələrinə həkim deməyə adamın heç dili də gəlmir. Amma nə etmək olardı, vaxtında yetişməsəydik nə olacaqdı?

Biz eyvana qalxanda uşaq yatırdı. Olya xəstə qadına salam verib, uşağa yaxınlaşdı. Onun balaca əllərindən, üz-gözündən öpməyə başladı. Oğlum azacıq gözlərini açıb onun üzünə baxdı. Sonra yenə də gözlərini qapadı. Olya gedəndə mənə ürək-dirək verib, bir qədər sakit olmağımı tapşırırdı. – «Ehtiyatlı ol, – dedi, – özünü güdaza verərsən.»

O nə qədər yanımdaydı, bir az rahat idim. Necə ki, getdi möhkəmcə darıxmağa başladım. Günortadan sonra Ohan gəlib çıxdı. Yenə də bərk kefliydi. Həyətə girən kimi mənə söyməyə başladı. Eyvanda xəstə qadının yerini rahatlayırdım. Uşaq da çarpayıda uzanmışdı. Ohan pilləkənləri qalxa-qalxa deyiniirdi. Əl saxlayıb, qanını içməyə hazır olduğum bu bivec adamın gözlərinin içinə baxdım. Düşündüm, bəlkə əməllərindən peşiman olduğunu sezə bilim. Amma onda utanan sifət hardaydı? Mən belə fikirləşdiyim halda, o çarpayıya yaxınlaşıb:

– Bu it küçüyünə görə on min dollar ziyana düşdüm, – deyib, oğlumun yatdığı çarpayıya bir təpik vurdu. Uşaq qorxub, yuxudan dik atıldı və ağlamağa başladı. Valya da diksindi. Ohan isə heç nəyə məhəl qoymadan söyürdü:

– Qancıq!.. – deyə mənim üstümə yeridi. – Kim sənə demişdi Olyaya – o yavagəzən lotuya zəng vurub küçüyünün qospitalda olduğunu deyəsən, hə? Sən kimsən, axı? Bu dəqiqə sən kimə üzülürsən qadın, sağ qaldıqları üçün dizüstə çöküb erməni əsgərlərinin çəkmələrini yalayır. Sənin mənə sağ olundu bu? Evimdə saxlayıram, çörəyimi yeyirsən, qu-

durdun, nankor! Unutma ki, səni o xəstə qadına görə burda saxlayıram, yoxsa, fahişəxanaların birinə satıb çoxlu pul qazanardım.

Valya ərinin həyətsizliyinə dözə bilməyib, coşdu:

– Ohan bəsdir!.. Bəsdir sənə deyirəm! Sənin Allahın olsun, qızdan əl çək. Nə istəyirsən onun canından. Gecə-gündüz özünə işgəncə verməyin bəs deyil, indi də uşağını aparıb için-içalatını götürtdürürsən? Sənin övladın yoxdur bəyəm? Bilmirsən, elədiklərin bir gün sənin öz başına gələ bilər? Nə olub sənə, niyə belə edirsən? Yoxsa dünyanın axırı çatıb, bəlkə bizim xəbərimiz yoxdur?

Ohan gözlərini döyə-döyə qadının üzünə baxdı və bir az sakit tərzdə:

– Sən qarışma, Valya, sənlik deyil. O, əsir qadındır, ona bu da azdır. Bunları qırıb, kökünü kəsməyincə, erməni xalqı rahat nəfəs ala bilməyəcək. Türklərin qanını Allah bizə halal buyurmuşdur. Allah da, onların kökünün kəsilməsi üçün bizə yardım edir, – deyə Ohan, dilinin altında nə isə mızıldanıb, xaç çəkdi.

– Çərənləmə, Ohan, əl çək o qadından, – deyə Valya əsəbləşdi. – Onun dərdi özünə bəsdir, – dedi. – O, hər şeyini itrib, bu lənətə gəlmiş müharibədə; – ev-əşiyini, ailəsini. Bircə təsəllisi uşağıdır, onu da sən bu günə salmışsan. Utan barı, elədiklərinə. Bu müharibə kimə nə verir? Kim bu müharibədən bir şey qazanıb? Məgər bu müharibə erməni xalqına azmı ziyan vurubdur? Yüzlərlə cavan oğlanlar bu mənəşiz müharibənin qurbanları olmadılar mı? Hələ də qan tökülməkdə davam edir. Səndən soruşuram, nə qədər yaşayacaqsan ki, onun çox hissəsini bu axmaq müharibəyə sərf edəsən hə? Bir də ki, gücün var get onların kişilərinə göstər də, qadınlarıyla, uşaqlarıyla nə işin var?

Ohan arvadının sözlərinə güldü:

– Kişiləri də arvad kimi bir şeydilər də. Guya, kişiləri bil-mirlər ki, onların qızları, arvadları burada nə gündədirlər? Onların kişilərini ancaq var-dövlət, bir də vəzifə maraqlandırır, başqa heç nə. Dovşan kimi qorxaqdırlar. Kol-kosda gizlənməkdən başqa əllərindən bir şey gəlmir. Bir güllə atan kimi şalvarlarını batırırlar. Bir hələ gözlə, bu yaxınlarda onların hamısının qulaqlarını kəsib qoyun itləri kimi işlətməsək, onda, erməni adı bizə qənim olsun! Baxarsan...

Onun bu cür xoruzlanması mənə nə qədər ağır gəlsə də, susmağa üstünlük verdim. Mən onları yaxşı tanıyırdım. Onların qeyrətinə də, kişiliyinə də bələd idim. Təkcə, Əli son döyüşdə onlardan səkkiz nəfərini cəhənnəmlik etmişdi. Bunu ki, Ohan yaxşı bilirdi. Qadın-uşağa güc göstərmək onların peşəsi olubdur. Gücləri çatdıqlarına eşşəkcən güc eləmək erməni xislətinə yazılıbdır.

Mənim sakit dayanmağım həm qadını, həm də Ohanı ya-man çaşdırmışdı. Ohan mənim hərəkətimi qorxaqlıq kimi başa düşsə də, qadın bu sakitliyimin axırının nə ilə nəticələncəyini yaxşı dərk etdiyindən, gözləri bərəlməmiş halda üzümə baxırdı. Ohan mənim dinib-danışmamağımı görüb, Olyanın da dalısınca hədədə biçdi:

– O qancığa bir bax... Eybi yoxdur, xaxoluşka, sən də axırına az qalıbdır. Darıxma, sən aqibətin bu lotunkundan da, – barmağını mənə uzadıb, – pis olacaqdır. Onda anlayarsan ki, mənim tapşırıgımın əleyhinə çıxmaq nə deməkdir!

O, bu sözləri deyib, hirsəl həyəətə düşdü. Bir azdan həyəətdən onun bağırtısı eşidildi:

– Səni öldürəcəyəm. Sən bu itləri ac qoymusan? Neçə dəfə sənə demişəm ki, özündən qabaq bu itləri yemlə. Bunlar ki, acından ölürlər.

O söyə-söyə eyvana qalxdı və mənim saclarımdan yapışib:

– Sən ey, fahişənin qarnından çıxan. De görüm, sənə nə tapşırıbmışam, hə? – deyib var gücüylə qarnıma bir təpik vurdu. Sancıdan doğransam da, səsimi içimə çəkib yerə çökdüm. O bir də vurmaq istəyəndə Valya bərkdən qışqırıb, üstündəki yorğanı kənara atdı. Ohan arvadının bağırtısına məhəl qoymayaraq, mənim baş-gözümə yumruq ilişdirirdi. Qadın özünü çarpayıcıdan döşəmənin üstünə atdı. O, döşəməyə elə bərk dəydi ki, Ohan onun yerə çırpılmasından diksindi. Geri dönüb arvadına kömək etmək istəyəndə, qadın onun üstünə qışqırdı:

– Əlini vurma mənə!

Ohan qadının bu cür hirsələnməsindən qeyzlənərək, qolumdan yapışib məni həyəətə sürüdü:

– Öldürəcəyəm səni, qancıq, sən mənim itlərimi ac qoymusan?! – dedi. – Doğrayıb onlara atacağam, qoy murdar leşini didik-didik edib, parçalasınlar.

Pilləkənlərlə aşağı düşəndə bürədim və ağzı üstə daşların üstünə çırpıldım. Ağız-burnum parçalandı. O isə qolumdan buraxmayaraq məni arxasınca sürüməkdə davam edirdi. İtlərin hər ikisi bizi əhatəyə almışdı. Yazıq heyvanlar, nələrin baş verdiyini anlamayaraq irəli-geri cumaraq hürürdülər. Ohan isə heç nəyə məhəl qoymadan, məni təpikləməkdə davam edirdi. Sonra o, məni itlərin qabağına atıb:

– Didin, parçalayın onu! Yeyin... Adam ətinin də dadına baxın. Görün necədir? – deyərək, heyvan kimi böyürməkdə davam edirdi.

Elə bu vaxt itlər məni qoyub onun öz üstünə cumdular. Ohan isə gah mənə, gah da onun üstünə cuman itlərə təpik atırdı. İtlərin gözləri qızmışdı, onlar Ohanın gah şalvarının balağından, gah da ayaqqabısını dişləyərək, getdikcə bir az da irəli soxulurdular. İtlərin ona dönük çıxması Ohanı bərk əsəbləşdirmişdi. O, sağa-sola təpik ataraq, özünü qorumağa

çalışırdı. Bu vaxt Bobik adlı it ağzını geniş açaraq, Ohanın baldırını dişlərinin arasına keçirib didişdirməyə başladı. Ohandan tükürpədicə səslər qopdu. Şarik adlı it də ona hücum edərək, qolunu ağzına aldı. İtlər əməlli-başlı onu didirdilər. Elə bu vaxt Ohan belinə bağladığı tapançasını alaraq, itlərə atəş açdı. Atılan güllə Bobikin təpəsinə dəydi, it bərkdən zingildəyərək, göyə tullandı və elə o dəqiqəcə yerə dəyib çabalamağa başladı. Onun başından axan qan tez bir vaxtda daş döşəmənin üstündə xırdaca qan gölməçəsi yaratmışdı. Şarik isə Ohanın qolunu dişləri arasından buraxmayaraq onu cilvələməkdə davam edirdi. Bu vaxt Ohan ikinci atəşi açdı. İt zingildəyib kənara sıçradı və qaçmağa başladı. Bir az aralanmışdı ki, o yerə dəydi. Amma tez də yerdən qalxıb hürməyə başladı. İt sağ budundan yaralanmışdı. Bir anın içində baş vermiş hadisə məni yamanca çaşdırmışdı. İtlərin bu qədər vəfalı olduğunu bilməzdim. Bobikin ölümünə çox heyfləndim. Bu it mənə görə öz canını fəda etdi. Ohan hələ də əlindəki tapançasını hazır saxlayaraq, ora-bura döyükdə-döyükdə baxırdı. O da baş vermiş hadisədən çaşqın hala düşərək, hələ də özünə gələ bilməmişdi. Daş döşəmənin üstünə düşüb qalmış Bobikin qırmızı dili ağzından bayıra çıxaraq, yavaş-yavaş göyümtül rəngə düşürdü.

Ohan birtəhər ayağa qalxıb, həyətdəki daxmaya keçdi. O əlindəki tapançasını hələ də hazır saxlayaraq, bir gözü Şarikdə idi. İt sahibinin evə keçdiyini görüb mənim yanıma cumdu və ayaqlarım altına uzanıb, yarasını yalamağa başladı. Onun parçalanmış yarasından qan axırdı. Bir anın içində belə bir hadisənin baş verməsi mənə yuxu kimi gəlirdi. Özümü toplayıb ayağa durdum və yavaş-yavaş eyvana qalxdım. Qadın bayaq düşdüyü yerdə, döşəmənin üstündəcə qalmışdı. Bir-təhər onu qaldırıb, çarpayısına uzatdım. Valya mənim qana bulaşmış sifətimi görəndə:

– Aman Tanrım, burada nələr baş verir? – soruşdu – Güllə atan kim idi? Sənə nə olmuşdur? – deyə həyəcədən bərəlməmiş gözlərini üzümə dikərək məndən cavab gözləyirdi.

– Ohan itlərə atəş açdı. Bobik öldü!.. – dedim.

– Niyə görə? Nə olmuşdur, axı? – deyə qadın, təəccüblə soruşdu.

– İtlər hücum etdib onu yaraladılar. O isə itlərə atəş açıb birini öldürdü, digərini isə ölümcül hala salıb, – dedim.

Valya əlləriylə gözlərini qapayıb:

– Of... Tanrım, niyə məni öldürüb, qurtarmırsan? Nələr eşidirəm. Görək itlər onu didib, parçalayırdılar. Bu onun öz cəzasıdır çəkir. Adam bu qədər əzazil olmaz, axı.

Sonra üzünü mənə tutub: – Allah bizi sənin ahından hiفز eləməsə, – dedi, – başımız hələ çox müsibətlər çəkəcəkdir. Hələ buna da şükür etməliyik. Keç, qızım, keç mətbəxə əl-üzünü yu. Sonra o, əllərini göyə qovzayıb: – Allahım, bu yazığa görə mənə bir az ömür ver! – dedi.

Mən mətbəxə keçəndə it də mənimlə birgə keçdi. O bayaqki hadisədən qorxduğundan, bir addım da olsun məndən kənarlaşmırdı. İtin budundan qan damcılayırdı. Əl-üzümü yuyandan sonra, şkaflın siyirməsini çəkib oradan tibb ləvazimatları olan qutunu çıxartdım və lazım olan əşyaları götürüb stolun üstünə düzdüm. Sonra iti böyrüüstə döşəməyə yıxdım. Onun gözlərindən yaş gilələnirdi. Mən birinci dəfəydi ki, heyvanın ağladığını görürdüm. Məhlul hazırlayıb əvvəlcə itin yarasını yudum. Sonra sümüklə əzələ arasında ilişib qalmış gülləni maqqaşla çıxartdım. İt ağrıdan bircə dəfə zingildədi. Yaranı yuyub, dərmanlayandan sonra tənziylə sarıdım. Öz sir-sifətimdəki yaralara da dərman sürtdüm. Əsirlikdə olduğum müddətdə neçənci dəfəydi ki, belə yaralar alırdım. Bir müddət keçəndən sonra yaralarım sağalıb əvvəlki vəziyyətə

düşürdü. Sağalmayan, bircə ürəyimin yarası idi. Bilirdim ki, qəlbimdəki yaralar qəbir evinə kimi sağalmayacaqdır...

... Bütün bu hadisələrdən xəbərsiz olan oğlum yatırdı. Əlimi onun alınına qoydum, uşağın hərərəti yüksəlmişdi. Qızdırmadan xırdaca dodaqları cadar-cadar idi. Uşaq bu əzablara dözərək səsinə belə çıxarmadan yaralı canıyla əlləşirdi. Ohanın Allah cəzasını vermişdi, itlər onu parça-parça etmişdilər. Buna görə də bir azca sakit idim. Amma ürəyim soyumamışdı, onun cəzası hələ qabaqdaydı, Ohanı dəhşətli bir cəza gözləyirdi...

Axşam zorla da olsa, qadına bir az yemək yedirə bildim. Yeməkdən imtina etməsi onun zəifləyib haldan düşməsinə səbəb olmuşdu. Qadını sakitləşdirmək üçün:

– Axı, mənə söz vermişən, Valya xala. Bəs deyirdin, mənə köməklik edəcəksən? Məni bu cəhənnəmdən qurtaracaqsan. İşdir, sənə başına bir iş gəlsə mən nə edərəm? – dedim.

O başını bulayaraq:

– Başa düşürsən qızım, daha bacarmıram, dözə bilmirəm gördüklərimə. Bircə ondan qorxuram ki, sənə kömək edə bilməyim. Çünki canımda qüvvə qalmamışdır. Sən məndən çox-çox dözümlüsen. Bu müsibətlərə necə dözürsən, ay yazıq bala? – Nədir səni dözdürən? – Nədir səni bu vaxtacı bu zülmərə tablaşmağa vadar edən, hə? Sən adi insana oxşamırsan. Yox... İnsan bu zülmərə tab gətirə bilməzdi. Sən deyəsən göylərdən enmiş birisisən. Səni Allah özü göndərib. – Vay, bizim halımıza... Vay, bizim doğduğumuz günə. Allah bizi bağışlamayacaq. Allahın bizə qəzəbi tutacaq, baxarsan...

Elə bu vaxt həyətdə Ohanın səsi eşidildi. O məni çağırırdı. Ayaqlarımı sürüyə-sürüyə pilləkənə qədər gəldim. İt də axsaya-axsaya mənim dalımca gəlirdi. Ohan həyətdə durub gözləyirdi. O yanımda duran iti görəndə, əlini belindəki ta-

pançasına atdı. İt qorxub mənim arxama keçdi. Yenə də xoşagəlməz bir hadisənin baş verəcəyindən qorxaraq, iti geriye, çarpayının yanına çəkdim. Onu çarpayının yanında uzandırıb geri, pilləkənlərin yanına qayıtdım.

– Oradan, dərman qutusunu götür, aşağı düş! – deyə o, mənə əmr etdi.

Mən geri dönüb mətbəxə keçdim. Dərman qutusunu götürüb həyətdə düşmək istəyəndə, arxadan Valyanın səsinə eşitdim:

– Hara aparırsan onu? – Sonra cavab gözləmədən: – Qoy, quduz olub ölsün! – dedi. – Bəlkə, onda bir az rahat nəfəs aldıq.

Mən başımı qaldırıb onun gözlərinin içinə:

– Bu onun üçün sox ucuz ölüm olmazdımı, Valya xala? – Yox, o, belə asanlıqla canını qurtara bilməyəcək, – dedim.

Qadın bir söz deməyib susdu. Mən həyətdə düşdüm. Bobikin ölüsü həyətin ortasında düşüb qalmışdı. İtin ölüsünə baxanda ürəyim ağrıdı. Yaxınlaşıb dizüstə çökdüm və bir neçə dəqiqə onun yanında oturdum. Elə bu vaxt Ohanın boğuq səsinə eşitdim, məni çağırırdı. Ayağa qalxıb evə keçdim. O, çarpayıda uzanmışdı. Qolundan və qıçından axan qan yatağı qıp-qırmızı rəngə boyamışdı. O dişlərini bir-birinə sıxaraq ufuldayırdı. Məni görcək səsinə kəsdi. Ancaq bir an da olsun ağrıya tablaşa bilməyib yenidən zarıdı. Mən çarpayının yanında dayanıb baxırdım. O üstümə bağırırdı:

– Nə durmusan, görmürsən halım pisdir? Yaralarımı sarı! – deyə, mənə əmr etdi. Sonra üzünü divara çevirərək hirsle: – Lənətə gəlmişlər, əgər quduz olsalar onda mənim işim bitdi, – deyərək, dönüb üzümə baxdı. Sanki o, bu sözləriylə mənim fikrimi öyrənməyə çalışırdı. Öyrənmək istəyirdi ki, görsün quduz xəstəliyinə tutulacaq, ya yox. Mən isə ona bir söz deməyib, şalvarının balağını qayçılayıb, kəsdim. İtin

dişlərinin yerinə yod vurub dərmanladım. Qolundakı yara daha dərin idi. İtlər əməlli-başlı onu çeynəmişdilər. O böyda bədənin quş qədər də, ürəyi yox idi. Yaralarına yod vuran da, körpə uşaq kimi sızıldayırdı. Qolundakı yarasını bağlayanda isə, az qaldı ki, ürəyi dayansın. Çünki qolunun dərisi parçalanıb, sallanırdı. Dərini qayçılayıb, atdım. Müalicədən sonra bir az rahatlınsa da, yenə də atmacalarından qalmadı:

– Həəə... deyəsən sənə indi sağ ol düşür, – dedi.

Mən bir söz deməyib susdum. O atmacalarıyla mənə sancmaqda davam edirdi:

– Bilməzdim itlərin yanında bu qədər hörmətin var, – deyib, diş pişik kimi hırıldadı.

Ona nə isə demək istədim. Deyəcəyim sözlərə heyfim gəldiyi üçün susdum. Eyvana qalxdım, xəstələrim yerlərindəcə uzanmışdılar. Canımdakı ağrılar dəhşətli olsa da, birtəhər dözürdüm. Ona görə dözürdüm ki, xəstələrin hər üçü məndən asılıydılar. Heç birinin çöpü çöp üstündən götürməyə iqtidarları yox idi. Valya başını azacıq qovzayaraq:

– Nə etdin o kafirə? – soruşdu

– Yaralarını sarıdım, – dedim.

– Utanıb, heç xəcalət çəkdimi?!

– Hansı üzlə, Valya xala. İnsanda xəcalət çəkmək üçün üz olmalıdır axı? – dedim.

– Hə, düz deyirsən, qızım, Ohanın üzü ayaqqabı altı kimi padoşdur.

Gecədən xeyli keçmişdi. Başımı çarpayının qırağına söykəyib, azacıq da olsa gözlərimin acısını almaq istəyirdim. Valya da, oğlum Ruslan da, hətta Şarik də yatırdılar. Yuxulamağa çalışsam da, bədənimin ağrısı gözlərimi yummağa imkan vermirdi. Narahat idim. Gecənin nə vaxtıydı bilmirəm, oğlumun səsini eşitdim. Qovzanıb, divardakı işığın düyməsini basdım. Sonra yatan oğluma yaxınlaşdım. Yuxudan ayıl-

mışdı. O, gözlərini gözlərimdən çəkməyərək, diqqətlə üzümə baxırdı. Onun baxışları çox qəribə idi. Sanki getdikcə uzaqlaşan və yavaş-yavaş gözdən itməyə çalışan ani bir işartıya bənzəyirdi gözlərindəki parıltı. Bu parıltı get-gedə o qədər zəifləyib, kiçildi ki, axırda görünməz oldu. Oğlumun gözlərindəki parıltının itməsiylə, sifətinin avazıyıb, ölgünləşməsi bir oldu. Əlimi onun alınına qoydum, buz kimi soyuq idi. Özümü itirdim və uşağı çarpayından alıb bağrıma basdım. O, gec-gec nəfəs alırdı. Nə oldu bu uşağa birdən-birə? – düşündüm. Qadını oyatmaq istəmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, hər şey ötüb keçəcək və oğlum əvvəlki vəziyyətinə qayıdacaqdır. Düşündüyümün əksi oldu, oğlumun vəziyyəti getdikcə ağırlaşdı. Onu çarpayının üstünə qoyub yavaşca silkələdim. Gözlərini qapamışdı, elə bil, dərin yuxuya getmişdi. Əlimi sinəsinə qoyub:

– Ruslan!.. Ruslan!.. Mənim balam, gözünü aç, sənənləym! – deyə qışqırdım.

O, səsimdən diksinib, gözlərini bircə dəfə, yalnız bircə dəfə açaraq mənə baxdı və azacıq da olsa gülümsədi. Onun o gülümsəməsi birdən-birə donaraq, eləcə də qaldı... Oğlum öldü... Əvvəlcə heç nə anlamadım. Mənə elə gəlirdi ki, gördüklərim bir yuxudu, baş verənləri yuxuda görürəm. Lakin get-gedə özümə gəlib, hər şeyin aşıkarda baş verdiyini hiss edəndə, bədənim əsməyə başladı. Elə qışqırdım ki, Valya yerindən dik atıldı. İt də hürküb çarpayının arxasına süründü və oradan gah mənə, gah da qapıya baxıb mırıldanmağa başladı. Valya qorxa-qorxa soruşdu:

– Qızım, nə olub sənə? Yenə nə baş veribdir?

Mən oğlum qucağıma götürüb ağlaya-ağlaya:

– Mənim balam öldü! – dedim.

Qadın eşitdiklərinə təəccüb edərək:

– Nə sərsəmləyirsən, qız? – Uşağa nə olub ki? – deyə,

məni sakitləşdirməyə çalışdı. Onun sözlərinə əhəmiyyət verməyərək gözlərimin yaşını axıda-axıda:

– Vallah, o öldü. Elə indicə öldü, – dedim.

İt ağladığını görüb, bir azca kənara çəkildi və ağzını xəstə arvada tərəf tutub bir-iki ağız hürdü. Valya bir müddət səs-siz-səmirsiz gözlərini mənə dikərək donub qaldı. Sonra pıçıl-tyla:

– Allahım, bizim cəzamızı ver! – deyib, üstündəki adyali başına çəkib hönkürdü.

O gecə səhərə qədər oğlumu qucağımdan yerə qoymayaraq ana-bala baş-başa verərək «dərdləşdik». Ona arzularımı, istəklərimi danışdım. Məni bu qərib yerdə, düşmənlərin arasında tək qoyduğuna görə qınadım onu. – Biz belə danışmamışdıq, – dedim, – oğul... Sən ananı beləcə tərk edib gedirsən? Bu boyda dünyada bircə ümid yerim, bircə təsəllim sən idin, ay oğul. Sən də anana beləmi dönük çıxdın? – deyərək hönkür-hönkür ağlamağa başladım.

Valya başıma hava gəldiyini zənn etdiyindən, oğrun-oğrun mənə baxıb nə isə pıçıldayaraq xaç çəkirdi. Hiss edirdim ki, qadın mənimçün dua edir. Səhərə qədər uşaq qucağımda beləcə oturdum. Valya da yatmamışdı. O da gözlərini evin tavanına dikərək sakitcə uzanmışdı. Səhər açılan kimi telefonu Valyaya verib, xahiş etdim ki, Olyaya zəng vursun.

Telefona çağırılarda Olya yuxulu idi. Səhər tezdən zəng vuranın kim olduğunu soruşanda:

– Mənəm... Səidedir!.. – dedim. Qız məndən nələrin baş verdiyini soruşanda özümü toxtaq tutmağa çalışsam da bacarmadım:

– Oğlum öldü, Olya! – deyib, hönkürdüm. Daha sonra nə qədər çalışsam da, bir kəlmə də olsun danışa bilməyəcəyimi zənn etdiyimdən dəstəyi asdım.

Danışığımızın üstündən bir qədər vaxt keçmişdi ki, dar-

vazanın yanında maşın dayandı. Eyvanda əlləri qoynunda dayanmışdım. Olya pilləkənləri qaça-qaça çıxıb, boynuma sarıldı və ağlamağa başladı. Mən daha ağlaya bilmirdim, elə bil, gözlərimin yaşı qurumuşdu. Ayaq üstəcə dünən baş verənləri ona danışmağa başladım.

– İndi nə edək bəs? – deyərək Olya, təəccüb dolu nəzərlərlə üzümə baxdı.

Bir söz deməyib susdum. Cavab verməyə çətinlik çəkirdim. Valya mənim susduğumu görüb dilləndi:

– Qızım, uşağı həyətdəki bağçada dəfn edin. Onu kənara aparmağa elə bir ehtiyac yoxdur. Burada olsa, Allaha da xoş gedər.

Uşağı tər-təmiz yuyub ağa büktdük. Sonra bağçanın bir küncündə yer qazıb basdırdıq. Oğlum torpağa qoyulanda, mənə elə gəldi ki, diri-diri məni də basdırdılar. Dünyada ən ağır iş, ananın öz övladını əlləri ilə torpağa basdırması imiş. Bu, dəhşətli və görünməmiş bir ağrı idi mənimçün. Həmin anda elə yalqızlaşdım ki... Başa düşdüm, anladım ki, bu günə kimi yaşamağıma səbəb oğlum imiş. Demək, məni oğlum yaşadırmış... Dizüstə çöküb, başımı torpaq qalağının üstünə qoydum və için-için ağlamağa başladım. Qəribəydi, başımın altındakı torpaq, elə bil, nəfəs alırdı. Sanki oğlumun ürək döyüntülərinin səsini eşidirdim. Ağlıma nə gəldisə, torpaq yığnağını əllərimlə eşələyib kənara atmağa başladım. Olya qolumdan tutub məni qaldırmağa çalışdı: – Sən nə edirsən? – dedi.

– Oğlum sağdır, o nəfəs alır. – dedim. – İndicə bunu öz qulaqlarımla eşitdim. Dirilib mənim balam. Bilirdim ki, o məni tək qoyub heç yerə getməz. Yox, mənim balam belə etməz. – O bilmir ki, ondan başqa burada bir kimsəm yoxdur? – O ölməyib... O sağdır!.. – deyərək qışqırırdım.

Olya məni yerdən qaldırmağa çalışsa da, bu mümkün ol-

madı. Artıq mən oğlumun üstündəki torpaq yığnağının hamısını kənara tökmüşdüm. Gözümə oğlumu bükdüyüm ağ mələfə dəyəndə, tez onu çəkib torpağın altından çıxartdım. Bir gözcürpimində ağı açdım. Oğlum sakitcə uyuyurdu...

Olya qolumdan yapışib məni oradan kənarlaşdırdı. Özü isə uşağı yenidən ağa büküb, torpağın altına qoydu... Mən kənardə dayanmışdım, gördüklərimin hamısı yuxu kimi gəlirdi mənə.

Olya ayrılıb gedəndə məni bir tərəfə çəkib bildirdi ki, vacib bir tapşırıq var, qoy onu da yerinə yetirim sonra buradan getmək haqqında bir şey fikirləşərik.

Mən ona heç nə deməyib, susdum...

Ohan həmin gün qapını içəridən bağlayıb çölə çıxmadı. Ara-sıra daxmanın pəncərəsindən eşiyə baxaraq, bizim nə etdiyimizə tamaşa edirdi. Onun bu hərəkətlərini görəndə ürəyimdə deyirdim: – Bax, Ohan, bax... Vaxt gələr mən də sənənin əzablarına beləcə tamaşa edəyəm...

Günortadan sonra eyvanın bir küncündə oturub, dərin fikrə getmişdim. Valya da gözlərini məndən çəkməyərək, diqqətlə üzümə baxırdı. İkimiz də sakitcə oturmuşduq. Birdən sakitliyi qadının iniltisi səsi pozdu:

– Səidə, qızım, məsəl var, deyərlər: – «Ozgə ölüsü başqasına yatmış kimi görünər». Amma elə deyildir, – dedi. – Bilirsən ki, sənənin uşağının ölümü mənə necə də ağır təsir etmişdir. Sən burada çox əzab-əziyyət çəkmişən. Sənənin çəkdiqlərini heç kəs çəkə bilməzdi. – Allah pis adamlara lənət eləsin. Məni də sənənin yanında üzüqara qoydu. – Səndən doğma bir balam kimi xahiş edirəm, bir az səbirli ol, döz. Sən əzab çəkəndə, mən də yanıb-yaxılıram. Bu üzüntülü halınla diri-diri yandırma məni, xahiş edirəm. Mənə bir az da möhlət ver, sənənin çəkdiqlərinin əvəzində, nə isə bir yaxşılıq etmək istəyirəm.

Qadının dediklərinə qulaq assam da, fikrim tamam başqa yerdə idi. Artıq qisas gününün gəlib çatdığını zənn edirdim. Bunu çox gözlətmək olmazdı. Hələ neçə müddət bundan qabaq iri bir şüşədə kislota da tapıb gizlətmişdim. Fikrim Ohana ağır cəza vermək idi. Elə bir cəza ki, ürəyim, heç olmasa, bir azca sakitlik tapmalıydı. Bu işdə Olyanı gözləyə bilməzdim. Bilirdim ki, qız mənə mane olmağa çalışacaq.

Oğlumdan sonra yaşamaq mənim üçün çox ağır gəlirdi. Həm də daha yaşamaq istəmirdim. Yaşamağın mənası qəlbimdən büsbütün silinib getmişdi. Artıq hər şey mənə adi və üzücü görünürdü.

Bu düşüncələr içərisindəydim ki, birdən telefon zəng çaldı. Telefonun səsi məni düşüncələrimdən ayırsa da, onu götürmək istəmirdim. Çünki Olya elə bu gün yanımdan çıxıb getmişdi, inanmırdım bu tezlikə məni arayıb-axtarsın. Telefon isə aramsız zəng çalırdı. Qadının narahat olduğunu görüb, ayağa qalxdım və telefonun dəstəyini qaldırıb ona verdim. Az keçməmiş nəzərlərim qadının üzünə dikilərkən, qəribə bir mənzərənin şahidi oldum. Arvadın rəngi ağappaq ağararaq meyit rənginə oxşayırdı. Tez onun çarpayısına yaxınlaşdım və: – Valya xala... Valya xala... sizə nə oldu, niyə bu hala düşdünüz? – soruşdum. O isə mənə cavab verməyərək titrəyirdi. Qucağında tutduğu telefonun dəstəyi sürüşüb, döşəmənin üstünə düşdü. Qadın hələ də özünə gəlməmişdi.

Dəstəyi qaldırıb yerinə qoydum və yenidən ondan nə baş verdiyini soruşdum. Qadın isə bir söz deməyərək, susurdu. Bu vaxt telefon yenidən zəng çaldı. Mən telefonun zənginə əhəmiyyət verməyərək, qadıncan nələrin baş verdiyini öyrənməyə çalışdım. Telefon isə aramsız olaraq zəng çalırdı. Valya gözlərini açıb üzümə baxdı və dil-dodağı əsə-əsə:

– Ohanı telefona çağır! – dedi.

Nələrin baş verdiyini ondan soruşmaq istəsəm də, qadın yalnız bircə kəlmə dedi:

– Ohanı çağır!

Mən tez ayağa qalxıb həyəətə düşdüm və həyətdəki daxmaya yaxınlaşıb qapını itələdim. Qapı içəridən bağlanmışdı. Bir-iki dəfə bərkdən döydüm. İçəridən Ohanın xırıltılı səsi gəldi, o, nə isə mızıldanırdı. Mən yalnız bircə dəfə: – Telefona çağırırlar, – dedim və cavab gözləmədən geri dönüb, yuxarı qalxdım.

Eyvana çıxanda telefon hələ də aramsız olaraq çalırdı. Qadın əllərini üzünə tutub ağlayırdı. Ona yaxınlaşıb ağlamanın səbəbini soruşsam da, o, bu dəfə də mənə bir söz demədi. Bir azdan Ohan eyvana qalxdı. Onun eyvana qalxmasıyla Şarikin uzandığı yerdən dikəlib, mırıldanması bir oldu. İti sakitləşdirdim. Ohan axsaya-axsaya çarpayuya yaxınlaşıb, arvadının başının üstündə dayandı və onun əlindən yapışdı.

Qadın göz qapaqlarını asta-asta qaldırıb, ərini başının üstə görcək:

– Çatdınmı arzuna, Ohan? – deyərək soruşdu.

Arvadının bu sözlərindən bir şey başa düşməyən Ohan, gözlərini onun üzünə zilləyərək qalmışdı. O, handan-hana:

– Nə olub? – soruşdu

Arvad səsinə ucaldı:

– Telefona cavab ver, indi hər şeyi özün bilərsən.

Valyanın bu cür danışığı mənə də şübhəyə saldı. Ohan isə arvadının bu müəmmalı danışığından bir şey başa düşməyərək, çarəsiz qalıb telefonun dəstəyini götürüb, qulağına yaxınlaşdı. Elə o andaca var gücüylə bağırırdı:

– Sən nə danışırısan?.. Ola bilməz!.. Nə vaxt?..

Telefonda Ohanla kimin danışdığını və onların nə haqda söhbət etdiyini deyərək bilmərəm. Amma özümü də təəccübləndirən bir hadisə baş verdi. Ohan dizüstə çöküb, arvadını qu-

caqladı və hönkürərək ağlamağa başladı. Mən birinci dəfəydi ki, onu ağlayan görürdüm. Onun ağlaması məni nə qədər təəccübləndirsə də, nəyə görə ağlaması bir o qədər şübhədə qoydu.

Qadın ərini özündən kənarlaşdıraraq:

– Sənə neçə dəfə dedim ki, allahsızlıq etmə. Dedim axı, Ohan. İndi bax, gördün axırı necə oldu?!

Ohan isə ona biz söz deməyib, ayağa qalxdı və telefonla harasa zəng vurdu. Danışığından hiss etdim ki, böyükləri ilə danışır. Mən hələ də nələrin baş verdiyindən bir şey anlamayaraq, gah qadına, gah da onun ərinə baxırdım. Ohan bu dəfə hərbi hissəyə zəng vurub danışdığı adama, on beş günlük icazə aldığını və Stavropol şəhərinə gedəcəyini başa salırdı. – Qızım Larisa uşağıyla birlikdə avtomobil qəzası keçiribdi, – dedi. – Növəm ölüb, qızım da ağır yaralıdır, xəstəxanaya yerləşdiriblər, mütləq getməliyəm, – deyirdi.

İndi hər şey mənə aydın oldu. Demək, onların qızı uşağıyla birlikdə qəza keçiribdir. Bunları eşidəndə qərribə də olsa, içimdən bir ağrı keçdi. Larisanın və körpəsinin halına acıdım. Bəs niyə onlar? – deyərək öz-özümə sual verdim. Axı onların... Susdum...

Ohan telefon dəstəyini asıb, arvadına:

– İcazə almışam, sabah tezdən gedəcəyəm. Sən bir az sakitləş, – dedi.

Arvadı ona bir söz deməyib, zəifcə inlədi və hirsli yerə tūpürdü.

Ohan həyəətə düşdü. Mən çarpayuya yaxınlaşıb, xəstə qadını sakitləşdirmək istədim. O, başını qaldırıb, yazıq-yazıq üzümə baxdı. Sonra yavaşca:

– Sənin ürəyinin yanğısını indi başa düşürəm, qızım, – dedi. – Sən bu zəif vücudunda dağ boyda kədəri necə gəzdirmişsən? Necə dözülmüşsən bunlara, mənə balam.

Mən qadına təskinlik verməyə çalışsam da, bacarmadım. Ona görə də, durub mətbəxə keçdim. Nə edəcəyimi qərarlaşıdırı bilmirdim. Bircə onu bilirdim ki, Ohanı allah cəzalandırmışdı. İndi qalırdı mənim ona verəcəyim cəza.

Gecə yarından keçsə də Ohan yatmamışdı. O, səhərə hazırlıq görürdü. Arada da məni çağırır, lazım olan şeyləri yer-bəyer etməkdə ona kömək etməyimi tələb edirdi. Bir söz demədən onun tapşırıqlarını yerinə yetirməyə çalışırdım. O möhkəm acıqlı idi, davranışından bunları hiss edirdim.

– Mən qayıdanacan, – deyirdi, – Valyanın qulluğunu yaxşı tut. Onu darıxmağa qoyma. Yoxsa, səninçün yaxşı olmaz. Bir-iki həftədən sonra qayıdacağam.

Bir kəlmə də olsun dinib, danışmırdım. Mənim susmağım onu hövsələdən çıxartdı:

– Bir söz de mənə. Yoxsa, başımıza gələnlərə sevinirsen? Onun bu həyasızlığı qarşısında dözə bilməyib:

– Mən ki, övlad dağının nə olduğunu yaxşı bilirəm! – dedim.

O, əsəbləşdi:

– Sən o küçüyünü mənim nəvəmə taymı tutursan? – dedi.

Onun bu sözü ürəyimə yenidən dağ çəkdi.

Bir söz deməyib, susdum. O, başını bulayaraq, dodağının altında nə işə mızıldandı. Amma onun dediklərindən heç nə başa düşmədim.

Ohan yuxarı, arvadının yanına qalxdı. Sübh tezdən yola düşəcəyini bildirirək, onu narahat etməmək üçün indidən xudahafizləşəcəyini dedi. Valya ərinə ora çatan kimi Larisanın vəziyyəti barədə zəng vurmağı tapşırırdı. Başqa heç nə demədi. Ohan əyilib arvadını öpmək istəsə də, Valya əliylə onu özündən kənarlaşdırdı. Ohan pilləkənləri düşərkən dönüb mənə:

– İşlərini qurtar, sonra gəlib yaralarımın sarğısını dəyişərsən! – dedi.

Bir azdan aşağı düşüb, həyətdəki daxmaya girdim. Ohan çarpayıda uzanmışdı. Mən əvvəlcə onun ayağının, sonra da qolunun sarğısını dəyişdirdim. Sonra əllərimi yumaq bəhanəsiylə həyəətə çıxdım. Hər tərəf sakitlik idi. Vaxt itirmədən həyətdəki ərzaq saxlanılan zirzəmiyə enib, oradan gizlətdiyim şüşə qabdakı kislotanı götürdüm və geri döndüm. Şüşəni ehmalca çarpayının altına qoydum. Ohan yuxulayırdı. Mən gecə lampasını yandıranda, o, diksinib ayıldı. Nə etdiyimlə maraqlandı.

– Səninlə söhbət etmək istəyirəm, – dedim.

– Nə söhbət? – deyə təəccüblə üzümə baxdı.

– Bilmək istəyirəm ki, nə olub? Sabah hara gedirsən?

– Sən ki, baş verənləri eşitdin? Bunları yenidən təkrar etməyin nə mənası var? – dedi.

– Yox, mən istəyirəm ki, baş verənləri sən öz dilindən eşidim, – dedim.

O bir qədər susdu. Mənim bu cür arxayın danışmağım onu bir azca şübhəyə salmışdı. Sifətinin birdən-birə dəyişməsindən də hiss etdim bunu. Amma özünü o yerə qoymayıb, şübhələrini məndən gizlətməyə çalışdı.

– Bayaq zəng vuran kürəkənim Vitali idi, Stavropoldan zəng vurmuşdu.

– Qızım Larisa uşağını bağçaya apararkən, yolda avtomobil onların hər ikisini vurub. Uşaq elə yerindəcə keçinib. Larisanı işə xəstəxanaya çatdırıblar.

– Ürəyin çoxmu yanır? – soruşdum.

Onun halına acıdığımı zənn etdiyindən:

– Əlbəttə! Necə də yanmasın, balam deyil?..

– İnanmıram! – dedim.

Mənim bu cür danışığım onun xoşuna gəlmədiyi üçün,

diqqətlə üzümə baxdı. Üzümün ifadəsində ona qarşı həddən artıq kin və küdurətin olduğunu sezdiyindənmi, ya nədən, hiss etdim ki, bir qədər özünü yığışdırdı. Amma mənə qarşı əsəbi olduğunu da gizlətmədi:

– Bu nə sözdür? Necə yəni inanmırsan? Adamın övladı ölə, ürəyi yanmaya? Belə də iş olar?!

Mən bir söz deməyib susdum. Dediym sözlərin ağırlığını özü üçün təhqir bildiyindən bir az da səsini ucaltdı:

– Səninləyəm? Olmaya mənə bu müsibətimə sevinirsən? Bəlkə, ləzzət verir sənə mənə çəkdiklərim? Niyə sursan? De görüm, övladımın ölümünə sevinirsənmi?

– Yox! Sənin övladının ölümünə sevinmirəm. Amma sənə əzab çəkməyin, bilsəydin mənə necə də ləzzət eləyir. – dedim.

O, yatağından qalxıb oturdu. Gözlərini dolandıraraq ətrafına baxırdı. Yəqin ki, məndən ehtiyatlandığı üçün nə isə axtarırdı.

– Ohan!.. – dedim. – Ərimin başını kəsəndə, namusuma toxunanda, uşağımı diri-diri yırtıb, için-içalatını götürdəndə, bəs mənə düşünmürdün?!.. Düşünmürdün ki, bu da insandır, onun da ürəyi var?.. Fikirləşmədin ki, bir gün gələcək, elədiklərin öz başında çatlayacaq? İndi nə deyirsən, sümüklərinə qədər yandırımı səni? Çəkdirimmi sənə, biləsən can yangısı necə olur? ... Hə, nə deyirsən, yüz kişinin qarışığından əmələ gələn, biqeyrət köpəy oğlu, danışsana? – deyərək onun üstünə bağırardım.

O mənə bərəlməmiş gözlərimi, həyəcədən pörtmüş sifətimi görəndə, artıq məsələnin o düşündüyü qədər də sadə olmadığını anlayıb, yerindən qalxdı. Divardakı paltarlarının üstündən asılmış tapançasına əl atmaq istəyəndə, var gücümle onun sinəsindən itələdim. Sonra çarpayının altındakı kislota dolu şüşəni qapıb, ağzını açdım. Şüşənin ağzını açan kimi

içindəki kislota Ohanın üz-gözünə səpdim. Ohan əlləriylə üzünü qapayaraq, otağın içində, dəli mal kimi özünü o divara-bu divara vurub, böyürürdü. Mən isə şüşədəki kislota onun harasına gəldi səpirdim. Ohanın baş-gözündən, bədəninədən tüstü qalxırdı. O diri-diri yanırdı. Kislota təsirindən əriyən murdar piyinin iyi otağı bürümüşdü. Ohan yerə yıxılıb, yanan bədəninənin ağrısından ilan kimi qıvrılıra qışqırırdı. Dizüstə çöküb şüşədəki kislota qalanını da onun geniş açılmış ağzına boşaltdım. Bir dəqiqənin içində onun ağzındakı dili pöc olub, ağac ovuntusu kimi qar-qara oldu. Ohanın gözləri ovulub çuxura düşmüşdü. Gözlərinin çuxurunda ağ mayeyə bənzər bir şey qaynayırdı. Onun nəfəsi kəsilməkdəydi. Mən otağın küncündəki ütünü götürərək, bir neçə dəfə var gücümle onun başına endirdim. Hər zərbədən sonra Ohanın kəllə sümüyünün necə şaqqıltıyla sındığını eşidirdim. Bir azdan o tamam sakitləşərək, kirpi kimi yumalanıb qaldı. Onun nəfəsi çoxdan kəsilsə də, bədəni qaynamaqda davam edirdi. Elə bil, buz parçasının üstünə qaynar su tökmüşdün, yavaş-yavaş əriyirdi. Otaqdakı pal-paltar da, döşənəcəklər də kislota təsirindən yanaraq deşik-deşik olmuşdu. Mən işığı söndürüb evdən çıxdım. Əl-üzümü yuyub, beş-on dəqiqə həyətdə dayanıb rahatlandım. Sonra eyvana qalxdım. Ayaq səslərini eşidən kimi qadın gözlərini açdı:

– Səidə, Ohanın səsi gəlirdi. – Yenəmi sənə üstünə qışqırırdı? – dedi.

Mən ağlıma gələn ilk fikri söylədim:

– Yaralarının sarğısını dəyişirdim, dözəmməyib qışqırırdı, – dedim.

Qadın bir azca sakitləşib:

– Ay əclaf, bəs bizə necəsən? Ürəyimiz soğan qabığı kimi soyulur, amma gör necə dözürük? – dedi.

Mən qadının üstündən sürüşüb döşəməyə düşən adyali onun üstündə rahatlayıb dedim:

– Narahat olmayın, Valya xala, bir qədər sakitləşin. – Hər kəs cəzasını layiq olduğu qaydada çəkir, fikir verməyin, – dedim.

Sonra yenidən həyəətə düşüb daxmaya girdim. Ohanın meyiti hələ də qaynayırdı. Onun sir-sifətinin əti tökülərək, ağappaq sümüyü görünürdü. Ohan bu vəziyyətində ən iyrenc heyvandan da pis görünürdü. Otaqdan çox kəskin iy gəlirdi. Vaxt itirmədən Ohanın büzüşüb, qırışlanmış meyitini adyalın arasına qoyub, sarıdım. Sonra həyəətə çıxıb bağın bir tərəfində dərin bir çala qazdım. Ohanın bir yığın sür-sümüyünü götürüb qazdığım çalaya atdım. Üstünü torpaqla yaxşıca örttdüm. Bilinməsin deyə, kənardan torpağın ot-ələfli üzünü lapatkayla qaşayıb, çalanın üstünə düzdüm. Elə həvəslə işləyirdim ki, sanki ağac dibi belləyirdim. Qol-qıçıma qüvvət gəlmişdi. Sonra otağa qayıdıb ev-eşiyi yaxşıca yuyub, təmizlədim. Lazımsız pal-paltarı daxmanın arxasında yandırıb, basdıpdım. Özümdə bir rahatlıq hiss edirdim. Çəkdiklərim, deyəsən canımdan çıxırdı. Ürəyim də yamanca sakitləşmişdi, təzəcə dünyaya gələn körpə ürəyi kimi döyünürdü. Səhər açılana yaxın eyvana qalxıb bir azca yuxulamaq istədim. Gözlərimə yuxu getmədi. Öz-özümə fikirləşirdim: – Doğurdanmı, mən intiqamımı almışam? Elədiklərimə inanmağım gəlmirdi, hər şey mənə yuxu kimi görünürdü. Başımı çarpayığa söykəyib gözlərimi yumdum... Ərimi gördüm yuxuda. Bu qədər vaxtı bir dəfə də olsun yuxuma girməmişdi. Qırmızı paltarda, saçsaqqalı dizlərinə qədər uzanmış halda sıldırım bir qayanın başında durmuşdu. Ondən aşağıda isə dərin bir uçurum vardı. Mən ona yaxınlaşdıqca, o, uçuruma yuvarlanırdı. Ona lap yaxın idim. Əlimi uzatmışdım. Barmaqlarımız bir-birinə toxunmaq həddinə çatsa da, əlindən tuta bilmirdim. O isə uçuruma

yuvarlanmaqda davam edirdi. Aşağı endikcə, gülümsəyərək mənə əl də edirdi. Qışqırıb, haray-həşir saldım. Səsimə səs vermirdi. Eləcə aşağı enməkdə davam edirdi. Təngənəfəs yuxudan ayıldım. Bir anın içində olub-keçənləri xatırladım. Əlinin yuxuma girməsi mənə qərribə gəldi. Bu neçə vaxtı onu bircə dəfə də olsun yuxumda görməmişdim. Mənə elə gəldi ki, yuxuma girən, Əlinin ruhu idi. Onun narahat, didərgin ruhu bu neçə vaxtı bizimlə bərabər olmuşdu. Ərimin ruhu, deyəsən, bu gecə rahatlıq taparaq öz qəbir evinə dönürdü. Nə yaxşı ki, o son anda gülümsəyirdi... Oğlum ölən zaman gülümsədiyini kimi...

... Nələr baş vermişdi. Doğrudanmı, Ohanı öldürmüşdüm? – düşündüm. Canımı qorxu hissi bürüdü. Tez ayağa qalxıb həyəətə düşdüm. Səhər açılmışdı. Gözlərim həyətin dördbiryanını dolaşdı. Qorxurdum ki, ehtiyatsızlıqdan bir səhvə yol verə bilərəm. Ona görə də, hər yana diqqətlə baxırdım. Gözümdən yayınan elə bir şey yox idi. Otağa girdim. Nəzərə çarpacaq bir səhvə yol verməmişdim. Birdən, gözlərim divardan asılmış hərbi paltara, bir də paltarın üstündən sallanan tapançaya sataşdı. Tapançanı götürüb etibarlı bir yerdə gizlətdim. Paltarları və Ohanın yol üçün hazırladığı çantanı çarpayının altından götürüb daxmanın arxasında od vurub, yandırdım. Sonra eyvana qalxıb xəstə qadına nahar vermək istədim, yemədi. Bildim ki, nəvəsinin dərdini çəkir. Ərini soruşdu:

– Ohan cəhənnəm olub getdimi? – dedi.

– Hə... yola saldım getdi... – dedim.

– Qızdan bir xəbər versəydi mənə, – deyə, narahatlığını bildirdi.

O günü hər ikimiz lal-dinməz oturub, önlərimiz üçün yas saxlayırdıq. Qərribəydi, it də məndən kənarlaşmayaraq, yanımda uzanıb başını dizlərimin üstünə qoymuşdu. Onun

yarıyuxulu gözlərindən heç kəsə məlum olmayan kədər se-zilməkdəydi. Arada zəifcə inləməsindən, onun da dünən Ohan tərəfindən öldürülən «qardaşı Bobikə yas saxladığı» aydın olurdu. İtin özü də yaralıydı. Ruslanımdan sonra meh-rimi bu itə salmışdım. Ağrı-acımı azacıq da olsa, bu it unut-dururdu mənə.

O günü qadınla bərabər sakitcə oturub qaldıq. İndi nə qulluğunu tutası oğlum vardı, nə də hər dəqiqəbaşı məni na-rahət edən Ohan. Valya isə intizarla telefon zəngini gözləyir-di. Bu dəmlərdə mənim də içimi qorxu hissi bürümüşdü. Hər an xoşagəlməz bir hadisənin baş verəcəyini gözləyirdim. Çünki Ohan balaca adam deyildi, onu hər an arayıb-axtara bilərdilər. Bir az arxayındım, ona görə ki, dünən axşam Ohan özü hərbi hissəyə zəng vurub, nəvəsinin dəfnində iştirak edəcəyini bildirmişdi. Həm də, on beş günlüyə icazə almışdı. Azacıq da olsa məni sakitləşdirən bu idi. Amma, hər halda, qorxulu idi.

Bu hadisənin üstündən bir gündən artıq vaxt keçmişdi. Qadın bərk narahat idi, əri hələ də zəng vurmamışdı. Arada eyvana qalxıb onu sakitləşdirməyə çalışırdım. Özüm də təlaş içərisindəydim. Onun narahatlığı mənim də canıma keçmiş-di. İki gün də gəlib keçdi. Qadın hər dəqiqə telefon zənginin yolunu gözləyirdi. Nəhayət, günorta vaxtı susan telefon zəng çaldı. Telefon zəng çalan kimi qadın tez dəstəyi götürdü. Kü-rəkəni idi, qaynatasının hələ də gəlib çıxmasını deyirdi. Valya ona Ohanın iki gün bundan qabaq evdən çıxdığını söy-lədi. Qadın telefonun dəstəyini hirsələ yerinə qoyub:

– Bu harada avaralanır görəsən? Camaat orada onun yo-lunu gözləyir, o isə... Lənətə gəlmiş bu it də onu biryolluq di-dib-parçalamadı ki, canımız onun əlindən qurtarsın – deyə qadın, əsəbi halda dilləndi.

Bir qədər keçəndən sonra o yenidən:

– Heç olmasa, onun lənətə gəlmiş yaralarını babat sarıya bildinmi? – deyə məndən soruşdu.

– Arxayın olun! – dedim. – Necə lazımdır, o qaydada da sarımışam. Ərinizin canı möhkəmdir, yaraları tez sağalar, – deyə qadını sakitləşdirməyə çalışdım.

Valya yenidən narahatlıq keçirərək.

– Yox, əgər onun başına bir iş gəlməyibsə, çoxdan mənzil başına çatardı. Oranın yolu vur-tut bir gün, bir gün yarım-lıqdır.

Saatlar keçdikcə qadının narahatlığı dözülməz şəkildə ar-tırdı. O, bir neçə dəfə özü kürəkəninə zəng vuraraq, ərinin çatıb-çatmamasından xəbər tutmaq istəmişdi. Belə zənglər-dən sonra, qadın cinayət axtarışının müstəntiqi kimi ərinin yoxa çıxması haqqında müxtəlif mülahizələr söyləyirdi:

– Əgər yolda onun başına bir iş gəlib eləsəydi, çoxdan xəbər çıxardı, – deyə Valya izahat verdi. – Demk o, yolda da deyil. Bəs onda hardadır? – deyə qadın fikirləşirdi.

Bu ərəfədə Olya da gəlmişdi. Onun da qanı bizimki ki-mi qaraydı. Nə baş verdiyini soruşsam da, bir söz demədi. Təkid etdim: – Qanını qaraltmaq istəmirəm, onsuz da dərdin özünə yetər, – dedi.

– Axı, nə baş vermişdir? – soruşdum.

Dedi ki, qardaşım Ruslanın neçə vaxt idi ki, izinə düş-müşdüm. İki gün bundan qabaq hər şey mənə məlum oldu.

Olyadan bunları haradan öyrəndiyini soruşanda, o, bil-dirdi ki, bir həftə bundan qabaq xəbər tutub.

– Siz tərəfdən əsir götürülmüş bir zabitin dindirilməsin-də mən də iştirak edirdim, – deyə qız, bildirdi. – Zabit həm yaşlı, həm də təcrübəli idi. Boynuna heç nə almadığı üçün ona çoxlu işgəncələr verildi. Zabitin onlara bir söz deməmə-si erməniləri yamanca özündən çıxarmışdı. Onun əl və ayaq dırnaqlarını kəlbətinlə çıxarırdılar. Bilirsən, necə dəhşətli

mənzərəydi. Zabitin bir barmağı kəlbətinin arasında qaldığı üçün onu dartıb dibindən qopartdılar. Səhəri gün onu mən də dindirəsi oldum. Öz işimlə əlaqədar... Mənim siyahımla onun dedikləri üst-üstə düşürdü.

Olyanın nədən söhbət etdiyi mənə aydın idi. Amma qız üstüörtülü danışdı ki, guya mən bilməyim. Odur ki:

– Demək istəyirsən ki, sən öldürdükənlə, zabitin dedikləri üst-üstə düşürdü, hə?

Olya bir söz deməyib başını aşağı saldı.

Mənimçün də maraqlı idi. Görəsən, bu vaxta qədər Olya bizimkilərdən nə qədər adam öldürüb? Bu barədə ondan soruşdum. O isə susub cavab vermədi. Mən ondan yenə xahiş etdim. Olya üzümə baxıb:

– Bunları bilmək sənə nəyinə lazımdır? – soruşdu.

– Nəyimə lazımdır, deyirsən? Bəlkə öldürdükənlə Allahın xırdaca qarışqalarıdır, hə, Olya?

Qız gözlərimin içinə baxıb, bir qədər susduqdan sonra:

– Bilməsən yaxşıdır! – dedi. Təkid etdim. Qız çarəsiz qalıb: – Təkcə, sonuncu ayı deyəcəyəm: – Yeddi nəfər, ikisi zabit, beşi isə əsgər.

Başımı aşağı salıb susdum. Qız ağrıdığımı hiss etdi. Əlini əlimin üstünə qoyub:

– Nə edim, Səidə, bu, müharibədir. Bilirsən də, mən bura nə üçün gəlmişəm? Axı, özüm sənə hər şeyi danışmışam.

– Bilirəm! – dedim. – Amma unutma ki, sənə öldürdükənlərin, öz doğma vətənlərini, torpaqlarını qorumaq üçün vuruşurlar. Ana və bacılarının namus və şərəflərini uca tutmaq üçün canlarından keçirlər. Müdafiə etdiklərinin isə nə üçün vuruşduqlarıyla heç maraqlanmısanmı? Elə sənə özündən soruşuram. Sən nə istəyirsən və nə üçün qan tökürsən? Unutma ki, hər tökülən günahsız qanın arxasında onlarla, yüzlərlə gözyaşlı insanlar dayanıbdır. Onların ah-naləsi bir gün yeri-

göyü lərzəyə gətirəcəkdir. Bilirəm, bura nə üçün gəlmisən. Gəlmisən ki, pul qazanmağa. O pulla toy edib, ev-əşik qurmaq istəyirsən, elə deyilmi? Səndən soruşuram, öldürdüyün o insanların anaları, bacıları, sevdikləri yoxdurmu? Onlar toy edib, ev-əşik qurmaq istəməirlərmi? Özün yurd-yuva qurmaq istədiyən halda, başqalarının yurd-yuvasını dağıtmaq nə dərəcədə doğrudur? Qan tökməklə qazandığın pullarla necə xoşbəxt ola bilərsən, Olya? Nahaq qan gec-tez adamın özünü tutur.

Qız başını aşağı salıb susdu. Bir azdan onun çiyinlərinin titrədiyini hiss etdim, o ağlayırdı. Sözlərim ona yaman təsir eləmişdi. Qızı sakitləşdirməyə çalışdım. Bu vaxt Olya hönkürdü. O ağlaya-ağlaya:

– Bilirsən, Səidə, dediyin o qan artıq məni tutmuşdur! – dedi.

Qızın nələr danışdığından bir şey anlamadığım üçün soruşdum:

– Nə olmuşdur, bir açıq danışsana?

Qız əllərinin arxasıyla gözlərinin yaşını silə-silə dedi:

– Mən səhəri gün həmin zabit dindirərkən, ondan siz tərəfdə Ruslan adlı bir zabitin olub-olmadığını soruşdum. Əvvəlcə, boyun almadı, – tanımıram dedi. Mən erməni olmadığımı söylədim ona. Bu sözlərimdən sonra zabit düz gözlərimin içinə baxıb, – Erməni deyilsənsə, buralarda nə gəzirsən? – soruşdu. Mən onun fikirlərini azdırmağa çalışsam da, gördüm ki, o, mənim barəmdə çox şey bilir. Bura nə vaxt gəldiyimi, neçə adam öldürdüyümü, hər öldürdüyüm adam üçün nə qədər pul aldığımı yerli-yataqlı mənə danışdı. Bunları hardan öyrəndiyini ondan soruşdum. – Bu, müharibə deyil, qızım, bu bir oyundur. – dedi. – Sən bu oyunda xırdaca bir fiqursan. Lazım gələndə səni elə dəyişəcəklər ki, heç ruhun da inciməyəcək. Onun çox ağıllı sözləri vardı. Ona görə də, za-

bitin yaralarını sarıdım, əl-üzünün qanını yuyub, təmizlədim. Ona bildirdim ki, itkin düşmüş qardaşımı axtarıram, tapan kimi çıxıb gedəcəyəm burdan. Zabit təəssüf hissiylə başını bulayıb dedi: – Qızım, əgər belədirsə, gərək sən çoxdan çıxıb getməliydin burdan? Niyə bu vaxta qədər yubanmısan?

Onun müəmmalı danışığından bir şey anlamadığım üçün soruşdum:

– Mən sizin danışığınızdan bir şey başa düşmürəm, nə olub axı? – dedim.

O bir qədər susandan sonra:

– Sənin qardaşın Ruslan Ukraynadan, dostu Əlinin yanına qonaq gəlmişdi. Onların hər ikisi vaxtilə rus ordusunda zabit kimi xidmət etmişdilər. Ruslan gələn vaxtı burada döyüşlər gedirdi. O da dostuna kömək etmək üçün bir müddət burada qalmalı olur. Sonra isə bir gün düşmənlər tərəfindən öldürülür. Az sonra onun dostu Əli də düşmənlərlə döyüşdə həlak oldu.

Qardaşımın ölümü, üstəlik də zabitin mənə əməlli-başlı dərs keçməsi ürəyimi elə yandırdı ki... Nə qədər səhvə yol verdiyimi indi anlayıram.

Olya birdən nə fikirləşdisə, dönüb gözlərimin içinə baxaraq:

– Səidə, sənin ərinin adı nə idi, demişdin?

Mən ona heç bir cavab verməyib, başımı aşağı saldım. Olya mənim bu susmağıma tablaşmayaraq, ayağa qalxdı və çiyinlərimdən tutaraq bərk-bərk silkələdi:

– Qız, karsan, nədi? Axı, səndən söz soruşuram, niyə dinmirsən?

Başımı qaldırıb onun üzünə baxdım və:

– Mən bunların hamısını bilirəm, Olya. Ruslanın sənin qardaşın olmasından da xəbərim vardı. Sadəcə olaraq, bunları sənə deməyə vaxtın yetişməsini gözləyirdim. Sənin qarda-

şın Ruslan mənim ərimlə möhkəmcə dost idilər. O mənə doğma qardaşdan da əziz idi. Ruslan da məni bir bacı kimi çox sevirdi. O bizimlə birgə yaşayırdı... Döyüşlərin birində həlak oldu. Snayper gülləsinə tuş gəlmişdi. Ruslanın itkisi bizim hamımıza böyük dərd oldu. Onun xatirini bütün döyüşçülər istəyirdilər. Əli bir müddət özünə gələ bilmirdi, az qala dəli olacaqdı. Ruslanın qanını alandan sonra bir qədər sakitləşdi. Əlini sakitləşdirən səbəblərdən biri də, oğlumuzun dünyaya gəlməsi və ona Ruslan adı qoymağımızdı. Uşağı övladımız olduğu üçün nə qədər sevirdiksə, bizə yaxın olan bir insanın adını qoyduğumuz üçün də, bir o qədər uca tuturduq. Oğlum öləndə ona görə ağlamırdım ki, mən bir uşaq itirmişəm, ona görə yanırdım ki, doğma qardaş qədər xatirini istədiyim və onun itkisini zərrə qədər də olsun mənə unuduran birisini torpaq altına qoyuram. Bunlar idi məni yandırıb-yaxan, Olya.

Bu sözlərimdən sonra Olya hıçqıraraq mənim boynuma sarıldı. Qız bir müddət məndən ayrılmayaraq gözlərinin yaşını axıtdı. Mən onu sakitləşdirməyə çalışaraq:

– Olya, bir az özünü ələ al, sakitləş, – deyirdim. – Bu itki təkcə sənin itkin deyil. Sən bu itkini indi anırsan. Amma gör nə vaxtdır ki, bu ağrıları qəlbimdə gəzdirirəm? Artıq hər şey keçmişdə qalmışdır. Çalış indi səhvlərini təkrar etməyəsen.

O mənə bir şeyi izah etməyə çalışırdı. Deyirdi ki, xalqınız haqqında heç nə bilmirdim. Bura gələndən sonra da, əhatəsində olduğum zabitlərin, yerli camaatın dilində sizi vəhşilər, adam əti yeyənlər kimi qələmə verirdilər. Amma istər əsirlərlə, istərsə də səninlə görüşlərimdə hiss edirdim ki, ortada nə isə var. Açığını desəm, siz bunlardan daha yaxşı adamlarsınız. Bəs başınıza gələn bu müsibətlər nədəndi?

Mən ona bildirdim ki, Olya, mən nə siyasətçiyəm nə də

döyüşçü, bir anayam, əsir düşmüş bir qadınam. Bizim bəd-bəxtçiliyimiz ondadır ki, özgəyə göstərdiyimiz qayğını özümüz özümüzə göstərə bilmirik. Bu xüsusiyyətlərimizə görədir ki, düşmənlərimiz bundan məharətlə istifadə edirlər. Yüz illərdir ki, ermənilər bizimlə düşmənçilik edirlər. Vuruşuruq, bir-birimizi qırır-çatırıq, zaman gəlir yenə də onlar qılığımıza girib, barışırlar. Biz də heç nə olmayıbmiş kimi onları bağışlayırıq. Yenidən qucaq açırıq onlara. Bəli, üstündən bir müddət keçəndən sonra yenə də onlar it kimi canımıza daraşırlar, dəfələrlə belə olubdur. Onlar haray-həşir qaldırır, dünyaya səs salırlar ki, bizi qırıblar, nə bilim kökümüzü kəsiblər. Yalan deyirlər. Mənim yüz beş yaşında bir babam vardı. O, erməniləri yaxşı tanıyırdı. – Ermənilər dağlıq ərazidə yaşayırlar, – deyərdi babam. – Dağlıq ərazidə də taxıl-biçin az olur. Bir tərəfdən də ermənilər qonşularıyla həmişə yaman olublar. Səbəb də özlərini həmişə yekəxana aparmaqları olub. – Bax, bu iddialarına görə, nə vaxtsa ermənilər acından-susuzluqdan qırılıblar. Qonşu xalqlardan da heç biri onlara kömək əlini uzatmayıbdır. – Balam, qonşuyla yaxşı olarsan, o da çətin günündə hayına-harayına yetişər də, – babam deyərdi.

Olya bir kəlmə də olsun danışmayaraq, diqqətlə mənə qulaq asırdı. Hər halda, azacıq da olsa, deyəsən, onu başa sala bilmişdim.

... Olya gedərkən Ohanı soruşdu. – Hərbi hissədə gözülmə dəymir, – dedi. Nəvəsinin öldüyünü, qızının isə yaralandığını dedim.

Ohanın yoxa çıxmasının dördüncü günü Valya hərbi hissəyə zəng vurub, ərinin itkin düşməsi xəbərini bildirmək istəyəndə, narahat oldum. Əgər qadın belə bir iş tutsaydı, yəqin ki, onu axtarmağa başlayacaqdılar. Belə olan halda vəziyyətim o qədər də yaxşı olmayacaqdı. Ona görə də, bərk nara-

hatlıq hissi keçirməyə başladım. – Nə etməliyəm? – düşündüm. Açıb, olanları qadına söyləməliydimmi? Görəsən, o bunları necə qarşılayacaqdı? Cavabsız suallar içərisində dolaşır qalmışdım. Əgər söhbəti açsaydım, hər halda, bu yaxşı bir xəbər olmayacaqdı qadın üçün. Belə ağır vaxtında ərinin də mən tərəfindən öldürülməsi, qadının nifrətinə səbəb olmazdı? – Bəs onda bu hadisəni gizlətməyə çalışsam necə? Birdən, Ohanın axtarışına başlayıb, onun meyitini bağçadan tapsaydılar, bu xəstə qadıdanmı şübhələnəcəkdilər?! – düşündüm. Ona görə də, baş verənləri açıb qadına söyləyəcəyimi qərara aldım. Lap bu qadının ürəyi dağlansaydı da belə. Əgər o, bu danışdıqlarımdan sonra başqa fikrə düşüb-eləsəydi, onun da barəsində fikirləşmişdim. Yəqin ki, son anda qadını da aradan götürmək qərarındaydım, başqa çarəm yox idi.

Valya hərbi hissəyə zəng vurmaq qərarına gələndə, əlindən telefonun dəstəyini alıb, ehmalca yerinə qoydum. Sonra yastığın yanında oturub, başımı ona tərəf əyərək asta səsle:

– Valya xala, əziyyət çəkib zəng vurmayın, – dedim. – Onsuz da onun yerini tapa bilməyəcəklər.

Arvad mənim bu sözlərimdən sonra bir qədər duruxdu. Nə dediyimi anlamayaraq, gözlərini gözlərimin içinə dikərək, bir xeyli mənəli-mənəli üzümə baxdı.

– Bəs onda Ohanı kimdən və haradan soruşaq? – dedi.

Mən pıçıltıyla:

– Ohanı məndən soruşun, Valya xala. Onun yerini ancaq mən bilirəm, başqa heç kəs.

Mənim bu sözlərimdən sonra arvadın gözlərinə bir azca işıq gəldi:

– O hardadır, qızım? – deyə, sevincək halda soruşdu.

Qadının əllərini ovcumun içinə aldım və gözlərimi dik onun gözlərinin içinə dikərək:

– O, bağçada, torpağın altındadır! – dedim.

Qadın yerində qurcalandı:

– Başa düşmədim? Necə yeni torpağın altında? Sən nə danışırısan? – deyə o, təəccüblə soruşdu.

– Ohanı öldürmüşəm!... – dedim.

Qadın eşitdiklərinə inanmırmış kimi gözlərini bərəldərək, üzümə baxırdı. Onun qorxunc baxışları bir müddət gözlərimin içinə dikilib qaldı. Sonra zorla da olsa gülümsəməyə çalışaraq:

– Aman tanrım, bu qız nələr uydurur! – deyə qışqırdı.

Onun səsi sanki məni yuxudan ayıltı. Nələr danışdığını, nə etdiyimi yavaş-yavaş anlayırmış kimi diksindim. Amma özümü bir qədər ələ alıb:

– Hə, Valya xala, Ohan yola düşən gecəsi onu öldürüb, həyətdəki bağçada basdırmışam.

Arvad yatağında dirsəklənməyə çalışsa da, bacarmadı və başını zərblə çarpayıya çırpdı.

– Niyə belə etdin sən? – Heç olmasa, mənim vəziyyətimi düşünüyüdü? Axı, mənim qızım qəza keçirib, nəvəm həlak olub, – dedi. – Heç olmasa, bunlara görə keçəydin. İndi mən nə edim? – deyə, qadın inlədi.

Hər ikimiz bir müddət susub, danışmadıq. Qadının ərinə müdafiə edəcəyinə şübhəm yox idi. Ona necə nifrət bəsləsə də, bu anda onun tərəfini saxlamalıydı. Bunu qabaqcadan bildirdim. Amma ərinin qatili olduğumu biləndən sonra mənə qarşı hansı tədbir görəcəyini heç fikirləşməmişdim. Bu mənim üçün hələlik qaranlıq idi.

– Qadın bir müddət dinib-danışmadan, uzandığı yerdə gözlərini evin tavanına zilləyib qalmışdı. Onun nələr fikirləşdiyini bilməsəm də, sir-sifətindən acıqlı olması hiss olunurdu.

– Nahaq belə iş tutmusan! – deyə o, nəhayət ki, sükutu pozaraq dilləndi. Onun sənə və sənənin ailənə etdikləri mənə məlumdur. Buna görə mənim də ondan xoşum gəlmirdi, bu-

nu ki, bilirdin. Amma sənənin etdiklərin düzgün deyil. Sən bu hərəkətinlə mənə zərbə vurdun. İncimə, bu barədə hərbi hissəyə məlumat vermək məcburiyyətindəyəm. Qoy, işi onlar araşdırsınlar. Qadın son sözlərini kəskin və qəti şəkildə deyindən, ona inanmamaq mümkün deyildi. Ondan bu sözləri eşitsəm də, qətiyyətlə qorxu hissi keçirmirdim. Əslində, qorxmalı elə bir şey də yox idi. Bu günə kimi məni oğlumun taleyi düşündürürdü, mən ona görə qorxu hissi keçirirdim. İndi bəs nədən qorxacaqdım? Öz canımdanmı?! Ancaq bir məsələ də vardı, durub gözləməyəcəkdim ki, məni nə vaxt gəlib tutacaqlar. Çünki tutulsaydım, aqibətimin necə olacağını hamıdan yaxşı bilirdim. Ona görə də, qadının atacağı addımı gözləyirdim. Əgər mənim taleyim qadının çıxaracağı son qərarından asılıydısa, onun da taleyi mənim son qərarımdan asılı olacaqdı...

Axşama qədər gözlədim. Bu vaxt ərzində qadın bir neçə dəfə telefonla kürəkəni ilə danışdı. Nəvəsinin dəfn olunduğunu, qızının da, hələ xəstəxanada olduğunu ondan öyrəndi. Hiss edirdim ki, qadının hələ də acığı soyumamışdır. Verdiyim yemək-içməkdən də qəti şəkildə imtina etməsi bunu göstərirdi. Ona görə də, onun hər an hərbi hissəyə zəng vurub məlumat verəcəyini gözləyirdim. O isə susurdu. Axşamcağı bir qədər rahatlanan kimi oldum. Azacıq rahatlanmağım səbəb də, kürəkənin zəng vurub qaynatası barədə ondan məlumat alarkən, qadının verdiyi cavab oldu. Arvad ona bildirdi ki, Ohan xəstələnərək elə yoldaca geri dönmüşdür. İndi evdə müalicə olunur, – dedi. Qadının bu hərəkətindən hələ də bir şey başa düşməmişdim.

Bu əhvalatın üstündən bir neçə gün də gəlib keçdi. Qadın bu barədə hələlik heç yerə xəbər verməmişdi. Bir gün nahardan sonra hərbi hissədən bir zabit və iki əsgər gəldi. Onlar Ohanı soruşdular. Mən onlardan bir qədər aralı dayanmışdım.

Elə zənn edirdim ki, onları qadın bura çağırtdırmışdı. Fikrimdə tutmuşdum ki, əgər məni aparmaq qərarına gəlsələr, gizlətdiyim yerdən Ohanın tapançasını götürüb, həm onları qətlə yetirəcəkdim, həm də özümü öldürəcəkdim. Bu mənim ani olaraq gəldiyim qəti qərarım idi. Onların davranışından isə məni aparmaq fikirlərinin olmadığı aydınca hiss olunurdu. Zabit məndən bir də Ohanı soruşanda, mən ona: – «Yuxarı qalxın, bunları onun arvadından soruşun!» – dedim.

Zabit yuxarı qalxdı. Mən isə həyətdə dayanıb, onların söhbətlərinə qulaq asırdım. Zabit Valyadan ərinin harada olduğunu soruşdu. Qadın bir qədər fikrə gedəndən sonra:

– Qızım, nəvəm qəza keçiriblər, ora gedibdir, – dedi. Zabit onunla razılaşdı:

– Bu barədə məlumatımız var. – Məsələ ondadır ki, o, bir neçə gündür yubanır. Bizi maraqlandıran budur. Bəlkə səbəbini aydınlaşdırarsınız, xanım? – deyə o, astaca dilləndi.

Valya bir qədər susandan sonra dedi:

– Hə, o elə bu gün zəng vurmuşdu və bir neçə günlüyə yubanacağını deyirdi. – Mənə elə gəlir ki, – deyə qadın əlavə etdi, – Ohan bu barədə hərbi hissəyə məlumat verməmiş olmaz.

– Yox, o komandanlığa bu barədə heç bir məlumat verməmişdir. Xahiş edirik, əriniz bir də zəng vursa dediklərimi onun nəzərinə çatdırın, – deyə zabit qadını başa saldı.

Belə alınacağını heç gözləməirdim. Mənə elə gəlirdi ki, zabit ondan: – Ərin hardadır? – soruşanda, qadın məni onlara göstərib: – «Bu əsir qadından soruşun!» – deyəcəkdi. Amma fikirləşdiyimin əksini eşidəndə, bir qədər sakitləşdim. Onlar gedəndən sonra mən xəstə qadına yaxınlaşdım və onun çarpayısının yanında oturdum:

– Məni günahkarmı bilirsiniz, Valya xala? – deyə ondan soruşdum.

Qadın üzümə baxıb:

– Mənim sənə və özümə yazığım gəlir, – dedi. – Çünki mən də, sən də və yüzlərlə bizim kimi biçarələr, kişilər tərəfindən qurulan «siyasət» adlı bir oyunun qurbanlarına çevrilmişik. Sən ailəni və balanı itirdin. Allah bu cəzanı bizdə qoymadı və mənim nəvəmi əlimdən aldı. Gördün, üstündən heç ikicə gün də keçmədi. Mən Ohana həmişə deyirdim, deyirdim ki, bu qan bizi tutacaq, biz Allahın qəzəbinə gələcəyik. Bax, gəldik də... Sənin ərin nə vaxtsa ermənilərdən öldürmüşdü. Ohan da onu öldürdü. Sən də Ohanı öldürdün. Kimdir haqlı? Bax, heç kəs öz günahını boynuna götürmür. – Amma yenə də əziyyət çəkən sən, mən və yüzlərlə bizim kimi əlsiz-ayaqsızlar olur. Məsələ ondadır ki, bu həyatda haqlının da, haqsızın da axırı qara torpaqdır. Neçə gündür, götür-qoy edirdim, səni təslim edim, ya yox. Fikirləşirdim, görəsən, səni təslim edib öldürməklə, bu qan-qadaya son qoyulacaqdımı? Əlbəttə ki, yox! Ona görə də, qərara gəldim ki, bu fikrimdən vaz keçim. Amma nə qədər gec deyil, buralardan çıxıb getməlisən. Çünki gec-tez ələ keçib məhv olacaqsan. Torpağın da dil-ağzı var, qızım. Bir gün gələr dil açıb danışar.

– Mən hara gedim, Valya xala? – Axı, heç özüm də bilmirəm ki, hara baş götürüb gedim? – deyə onun üzünə baxdım.

– Niyə öz vətəninə çıxıb getmirsən, qızım? Get ev-eşik qur, hələ ki, nə qədər cavansan. Sonra gec olar, – deyə o, mənə yol-yolaq göstərməyə çalışdı.

Yox, mən bu üzlə bir də ora dönə bilmərəm. İndi mənim orada heç kimim və heç nəyim yoxdur. Ev-eşiyim dağılıb, yurd-yuvam işğal olunub, ata-anam əsirlikdə güllələnib, qohum-əqraba da kə, Aallah bilir haralardadır.

– Qızım, indi sənin kimilər çoxdur vətəninə. Bu, müha-

ribədir, müharibədə hər şey olur, insanlar müharibənin vurduğu yaraları bir-birlərinin dərdləriylə unudurlar. Bu, qonşu davası deyil ki, sabah o bir, qonşu bunu sənə irad tuta. Bu, hamının dərdi, hamının faciəsidir. Elə bilirsən erməni tərəfində belə hallar yoxdur.

– Mən erməni deyiləm, Valya xala. Nə də mənim mənsüb olduğum xalq erməni xalqı deyildir. Bizi həyatda birəcə abır-ismətimiz yaşadır. O olmasa heç yaşamağa dəyməz.

Qadın daha bir söz deməyib susdu.

... Olya bu ərəflərdə bir-neçə dəfə mənə baş çəkmişdi. Ohanın itkin düşməsi onu da təəccübləndirirdi. Axırncı dəfə mühim bir əməliyyata hazırlaşdığını deyəndə: – Yenədəmi bizimkilərin «ovuna» çıxırsan? – deyə, ondan soruşdum. – Yox, bu tamam başqa bir işdir, – dedi. – Bu işə görə mənə beş min dollar veriblər. – Axı, gedən zaman bizə çoxlu pul lazım olacaq. Qoy, budəfəki əməliyyat da başa çatsın sonra çıxıb gedərik Ukraynaya.

Bunun hansı əməliyyat olduğunu ondan soruşsam da, bu barədə mənə bir söz demədi. – Qoy əməliyyatı başa çatdırım, sonra deyərəm, – deyə, yenə də ağzımı boza verdi. Amma bilirdim ki, o mənə yenə də aldadır. Ermənilər havayı yerə ona beş min dollar verməzlər. Burada hansısa böyük bir əməliyyatdan söhbət gedirdi. Allah da şahiddir ki, Olyanı yola gətirmək üçün çox çalışmışdım. Amma, nədənsə onu tutduğu işdən döndərməkdə aciz idim. – Bu qız ermənilərin əlində lap oyuncağa çevrilibdir, – düşündüm. Bu hadisədən iki gün sonra, gecə yatmağa hazırlaşdığımız bir vaxtda, darvazanın yanında maşın səsi gəldi. Maşın dayanan kimi darvaza bərkdən döyülməyə başladı. Həyəətə düşüb qapıya yaxınlaşdım və qa-

pının kim tərəfindən döyüldüyünü soruşdum. Ohanı öldürəndən sonra bir az qorxu hissi keçirirdim. Ona görə də, darvaza döyülüb-eləyəndə ehtiyatlanardım. Gələn Olya idi. O elə bir gündə idi ki, tanıya bilmədim. Qız ayaq üstə güclə dayanırdı. Onun qoluna girib həyətdəki daxmaya apardım. Ağlıma gəlmişdi ki, qızın bu hala düşməsi elə də xırda məsələ deyil. Nələrin baş verdiyini ondan soruşdum. Olya dinib-danışmırdı. Onun sifəti meyit sifəti kimi bom-boz olmuşdu. Ruhi xəstəlik keçirmiş adamlara oxşayırdı. Çiyinlərindən tutub astaca silkələdim.

– Olya, de görüm nə baş vermişdir?

O hələ də özündə deyildi. Mənim dediklərimi də, elə bil, eşitmirdi. Onun əynindəki qalın, hərbi paltar soyundurub, əl-üzünə su vurdum. Yanında oturub əllərini ovuşdurmağa başladım. Bir az keçəndən sonra qız mənə qucaqlayıb, hönkür-tüylə ağlaya-ağlaya:

– Andreyi öz əlimlə öldürmüşəm, Səidə!

Onun dediklərindən bir şey başa düşmədiyim üçün:

– Necə yəni öz əlinlə? Andrey harada idi ki? – soruşdum.

Qız hıçqırığını boğa bilməyərək, xırıldaya-xırıldaya:

– Sənə demişdim axı, Andrey bu tərəflərdədir. Amma bilmirdim ki, o, sizinkilər tərəfdə döyüşür. Mənə tapşırırmışdılar ki, düşmən tərəfdən, yəni siz tərəfdən mövqələrimizi top atəşinə tuturlar. Top qurğusu uca bir təpənin üstündə yerləşdirilmişdi. Topçunu aradan götürmək əmri almışdım. Əməliyyat üçün beş min dollar vəd olunmuşdu, – bunu sənə demişdim ki, aradan götürəcəyim topçu haqqında yalnız onu bilirdim ki, o, ermənilərə çoxlu itkilər verir. Mən təpənin üstündəki topçunu susdurmaq üçün bir gecə səhərə qədər sürünərək, həmin mövqeyə çatdım. O gün topçunun yerini müəyyənləşdirə bilmədim. Çünki qayanın üstü iri daşlarla əhatə

olunmuşdu. O, topu ora necə qaldırılmışdılar, mənim üçün də qaranlıq idi. Bütün günü izləsəm də, topçunu hədəfə almaq mümkün olmurdu. Yalnız səhər vaxtı onu vura bildim. İndiyə qədər çoxlu hədəf vurmuşam, amma bu qədər çətinlik çəkdiyim an olmamışdı. Meyiti günortaya yaxın götürməyə nail olduq. Mən də maraqlanıb vurduğum adama baxmaq istədim. Axı, ermənilər bu adamın aradan götürülməsi üçün çox canfəşanlıq göstərirdilər. ... Onu görəndə kimi tanıdım, bu mənim nişanlım Andrey idi. Görürsən, başıma nə oyun açmışam? – Öz əlimlə, evimi yıxmışam. Bundan sonra aqibətim necə olacaq, bilmirəm?

Eşitdiklərimə inanmağım gəlmirdi. Doğrudanmı, belə bir hadisə baş vermişdir? – düşündüm. Olyanı sakitləşdirmək çox çətin idi. Qız sanki havalanmışdı. O getməyə hazırlaşır, qolundan yapışıb, saxladım və hara gedəcəyini soruşdum.

– Mən bu hayıfı onlarda qoymayacağam! – dedi.

Çox çalışdım ki, onu başa salım. Amma mümkün olmadı. O gedəcəyini deyib, durdu.

– Bəs, indi hara gedirsən, bir mənə söyləsənə? – soruşdum.

Olya ayaq saxlayıb nə isə mənə anlatmağa çalışdı:

– Bilirsən, Səidə, – dedi, – ilk dəfə bura gələndə məni Hambarsum adlı bir zabitin nəzarəti altına verdilər. Bu neçə vaxtı onun nəzarəti altında işləyirəm. Öldürdüyüm adamların siyahısını da o mənə verirdi. Ümumiyyətlə, bütün əməliyyatların planını o hazırlayırdı. Nişanlımın öldürülməsində də onun əli vardır. O, Andreyin mənim nişanlım olduğunu bilməmiş olmazdı. Ona görə ki, siz tərəfdən ötürülən məlumatların doğru-dürüslüyünü, müəyyən kanallarla o yoxlayırdı. Mən, o əclaf Hambarsumu öldürməsəm rahat ola bilmərəm.

– Mən gedirəm, bir azdan qayıdacağam. Sən də hazırlığını gör, qayıdandan sonra birlikdə buradan çıxıb gedərik.

Olya bunları deyib, getdi. Nə qədər çalışdımsa da onu yolundan döndərə bilmədim. Qızın bu inadkarlığı başına belə açmasa yaxşıdır, – düşündüm. O gedəndən sonra mən narahat olmağa başladım. Narahatlığım da əbəs deyilmiş. Səhəri gün məlum oldu ki, Olya Hambarsumu öldürəndən sonra, onun özünü də güllələyiblər. Qızın öldürülməsi mənə çox pis təsir etdi. Nə vaxtdı ki, onunla tanış idim, dərdlərimi onunla bölürdüm. Olyanın mənə çox köməkliyi dəymişdi, bu illər ərzində. O hədəf yerə özünü də, nişanlısını da güdaza verdi, ona çox inanırdım. Bu da belə oldu... Olyanın harada basdırıldığından da xəbərim olmadı.

Bu hadisənin üstündən üç aydan artıq bir vaxt gəlib keçdi. Valyanın vəziyyəti durmadan ağırlaşdı. O, bu barədə qızına zəng vurub, vətənə aparılmasını xahiş edirdi. Qızı da söz vermişdi ki, yaxın vaxtlarda gəlib onu aparacaqdı. Valya mənim barəmdə də Larisaya demişdi. Demişdi ki, Səidənin taleyini də düşün. Qadının fikri məni də özüylə aparacaqdı. O bildirdi ki, mən vətənə qayıtmaqdan imtina etmişəm. Onsuz da mənim buradan getməyimə ermənilər razı olmayacaqdılar. Onlar mənim hansısa bir erməni əsiri ilə dəyişdirilməyimə razılıq vermişdilər. Bu barədə danışıqlar da getmişdi. Mən isə buna razı deyildim. İşlər çox qəlizləşmişdi. Axırda bu məsələyə Valyanın atası, istifadə olan polkovnik Arkadi Poluxin də qarışdı. Onun rus ordusundakı keçmiş nüfuzu sayəsində, məni oradan xəstə qızının qulluğunu tutan bir xidmətçi kimi götürdülər. Bu işdə mənim sənətim də kara gəldi. Nə yaxşı ki, tibb sahəsində alababat təhsil almışdım.

Anasını aparmağa Larisa öz əri Valeri ilə gəlmişdi. Onlar evi dəyər-dəyməzə satıb yol tədarükü görəndə, xəstə qa-

dın qızına tapşırırdı ki, divardakı xalçanı açıb mənə versinlər. – «Anasının toxuduğu xalçadır, qoy özünə qismət olsun» – dedi. Qız anasının sözünə əməl edib xalçanı mənimçün hazırladı. Yola düşməzdən əvvəl bağçaya enib oğlumun qəbrini son dəfə ziyarət etdim. Dəsmalımı çıxarıb, onun qəbrindən bir ovuc torpaq da götürdüm. Sonra eyvana qalxıb onu bağlamaların arasına qoydum. Mənim bu hərəkətim Valyanın gözündən yayınmadı. O məni yanına çağırıb əlimdən tutdu və yavaşca:

– Oğlunun qəbrindən götürdüün torpaqdır, eləmi? – soruşdu.

Başımı astaca yırğalamaqla onun sözlərini təsdiqlədim. O, dərindən köks ötürüb susdu. Bir qədər sonra güclə eşidləcək səslə:

– Səidə, en aşağı, Ohanı basdırdığın yerdən də bir az torpaq götür, gəl. Necə olsa, mənim həyat yoldaşım olub, qızının atasıdır, axı.

Bir söz deməyib həyəətə düşdüm. Ohanı basdırdığım yerdən bir ovuc torpaq götürüb, dəsmalın arasına tökdüm və gətirib Valyaya verdim. O torpaq tökülmüş dəsmalı bir neçə dəfə sıgallayandan sonra əl çantasına qoydu.

Maşına oturanda Şarik məndən qabaq özünü maşının içinə soxdu. Hamımız onun bu hərəkətinə təəccüb etdik. İti çətinliklə də olsa, maşından düşürə bildik. Amma o, bir addım da olsun məndən kənarlaşmayaraq, əl-ayağını yalayır. Onun səsi həyəti başına götürmüşdü. Çox çalışdıq iti özümüzdən ayıra, mümkün olmadı. O, maşının yan-yörəsindən ayrılmayaraq elə zarıyırdı ki... Axırda Valeri onu maşının yük yerinə qoyub: – Bir halda kə belədi, gəl sən də gedək, – dedi. İtin bizimlə getməsi ürəyimdən oldu.

Biz hərbi hissənin yanından keçəndə maşının pəncərə-

sindən eşiyə baxdım. Vaxtilə yaşadığım evi gördüm. Orada mən, Olya, bir də Ruslan balam yaşamışdıq. İndi Allah bilir, orada kimlər yaşayırdı. Maşın hərbi hissənin kənarıyla irəlilədikcə, boynumu döndərüb orada qoyub getdiyim acılı xatirələrimin izini görməyə çalışırdım. Bir ömürə sığmayan ağırlı günlər keçirmişdim burda. İnanı bilmirdim ki, mən bu dərdlərin əlindən qurtulub gedirəm. Heyf ki, orada qoyub getdiyim, cismani ağırlarım idi. Əslində, o xatirələr, o müdhiş əzablar elə mənim özümlə birgə gedirdi.

Maşınla dəmir yol vağzalına, oradan da qatara oturub Stavropola yola düşdük. Yolda Valyanın vəziyyəti tamam dəyişdi və o, keçindi... Yazıq, doğma vətəninə də yetişə bilmədi. Əsirlikdə olarkən, anam qədər doğma olan bu qadının ölümü mənə çox pis təsir etdi. Onun dünyasını dəyişməsinə dözə bilmirdim. Qatardakılar bu qadının mənim və ya Larisanın anası olduğunu ayırd etməkdə çətinlik çəkirdilər. Larisa özü mənə təskinlik verməyə çalışırdı. Əri Valeri isə mənim bu hərəkətlərimi görəndə, təəccübdən çiyinlərini çəkirdi.

Biz Stavropola səhərə yaxın çatdıq. Oradan da, bax, bu Nadejda kəndinə gəldik. Bir müddət onlarla birgə yaşadım. Heç cür özümdə sakitlik tapa bilmirdim. Mən bütün günü qəm-qüssənin içərisindəydim. Ona görə də, Larisadan xahiş etdim ki, mənimçün başqa bir mənzil tapsınlar. Onlar da, bu uçuq, köhnə evi kirayələdilər mənimçün. Mənzilin haqqını da onlar özləri ödəyirlər. O vaxtdan burada yaşayıram. Larisadan başqa mənim kimliyimdən heç kəsin xəbəri yoxdur. Əri Valeri də, bu barədə bir şey bilmir. O elə bilir ki, mən onun qaynanasının qulluqçusu olmuşam. Bax, hamısı bu... – deyər Səidə, əlini-əlinə sürtüb, sanki hər şeyin qurtardığını bildirdi.

... Hər ikimiz başımızı aşağı salaraq susmuşduq. Bu sü-

kut çox çəkdi. Nə o dinib-danışır, nə də mən bir şey sorurdum. Uzun bir yol qət etmiş adamlar kimi, ürəyim həyəcandan döyünürdü. – İndi nə edim? – fikirləşirdim. – Durub, şələ-şüləmi yığışdırıb, çıxım gedimmi? Bəs, Səidəyə nə deyim? Onun bundan sonrakı taleyi necə olacaqdı? Yaman çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdım. Başımı qaldırıb ona baxdım. Səidə başını əlləri arasına alaraq, hələ də fikrə getmişdi. Onun nələr düşündüyündən xəbərsiz idim. Birdən nə fikirləşdimse:

– Səidə, gəlsənəm birlikdə Vətənə dönək. Burada qalmağın nə mənası var? Axı, hər şey arxada qalıb. Bəlkə, Vətən sənə dərdlərini unutturacaq? – dedim.

O, başını qaldırıb gözlərini gözlərimin içinə dikdi. Baxışlarındakı qorxunc, bir az da vahiməli görünüş mənim qəlbimi titrətdi. Onun baxışlarından təklifimlə razılaşmadığını hiss etsəm də, yenə də cavab gözləyirdim. Uzun sürən sükutdan sonra, nəhayət ki, dilləndi:

– Vətən üçün burnumun ucu göynəyir. Amma təhqir olunmuş bu ismətimlə o torpağa ayaq basa bilmərəm. Onsuz da, o torpağın yaraları qan ağlayır. Mən bu yaralı qəlbimlə orada təsəlli tapa bilmərəm. Ovudub, sakitləşdirə bilmərəm özümü orada. Əgər torpaqlarımız azad olunsaydı, gedərdim. Gedib, doğulub, boya-başa çatdığım el-obamı ziyarət eləyib, sonra ölərdim. Amma necə gedim, hara gedim? Mənim kimi yüzlərlə, minlərlə evsiz-əşiksizlər, onsuz da orada veyil-veyil dolaşırlar. Onların yerini dar etməkçünmü gedim? Yox, Vətəni görmək mənə qismət olmayacaq, qürbətə yaman öyrəşmişəm, deyəsən. Görürsən, «oğlum Ruslan» da, bu gün, səbəhlikdir. Yəqin ki, ondan sonra yaşamaq mənimçün, necə də çətin olacaqdır. Özümün də həvəsim qalmayıb yaşamağa. Bir

də ki, uzun-uzadı yaşamağın nə mənası var? Onsuz da, elə bil, milyon ildir ki, ömür sürürəm ...

İstədim ondan yenə də nə isə soruşam. Amma bu dəfə o məni qabaqladı. – Yəqin ki, bizdə «Şəhidlər xiyabanı» olar? – deyə maraqlandı.

– Hə... indi əyalətin harasına getsən, orada «Şəhidlər xiyabanı» salınıbdır.

– Nəyimiz olmasa da, qəbiristanlıqdan boluq, – dedim.

Qadın dərindən ah çəkib:

– Allah onların ruhlarına rəhmət eləsin, – dedi. – O ruhlar indi çox narahatdırlar. Əgər ölənlərimizin intiqamı alınmazsa, onların ruhları rahatlıq tapmayacaqdır. Belə getsə, ayaqlarınızın altındakı o torpaq bir gün öz-özünə alışıb, yanacaqdır.

Qadın bu sözləri deyib, bir qədər susdu. Sonra çarpayının baş tərəfindəki yastığı qaldırıb, onun altından dəsmala bükülü bir şey çıxartdı və mənə verib:

– Oğlum Ruslanın qəbrindən götürdüyüm torpaqdır, – dedi, – Xahiş edirəm, bunu Şəhidlərin məzarı üstünə səpərsən. Qoy, qərib yerdə ölənlərimizin ruhları şad olsun...

Sonra o, yenə də nə isə demək istədi, amma fikrindən dəşindi. Ürəyimə damdı ki, onun mənə deyəcəyi nə isə sözü vardı. İstədim soruşsam, amma bunun yersiz olduğunu anladığımdan susdum.

Dəsmala bükülmüş torpağı alıb cibimə qoydum və qarıdan çıxarkən dönüb Səidəyə bir də nəzər saldım. Bu, iki günün ərzində o mənə elə doğmalaşmışdı ki... Ondan ayrılmaq mənim üçün çox çətin idi. Sanki hər şeydə özümü müqəssir bilirdim. Mənə elə gəlirdi ki, torpaqlarımızın itirilməsində də, bu biçarə, bədbəxt qızın bu vəziyyətə düşməsində də günahkar mənəm.

... Eşiyə çıxanda külək tüğyan edirdi. Bayırın soyuğu ilə içimdəki nisgilin ağrısı bir-birinə qarışaraq, bütün bədənimi sızladırtdı. Evdən bir xeyli aralanmışdım. Dönüb geri baxdım. Səidə pəncərənin pərdəsini azacıq aralayaraq, mənim arxamca baxırdı. O, ağlayırdı...

... Bir ildən sonra yenidən Stavropola qayıtdım. Qayıtmaya bilməzdim. Çünki Səidənin düşdüyü vəziyyət bir anlıq da olsun məni rahat buraxmırdı. Bu, bir il ərzində onu geri, Vətənə qaytarmaq üçün çox düşünüb-daşınmışdım. Amma nə qədər fikirləşsəm də, sonda bir qərara gələ bilmirdim. Məni ağrıdan bir də o idi ki, Səidəyə söz verdiyimə görə, bu məsələni açıb heç kəsə danışa bilmirdim. İçimdə saxladığım bu dərd, ağacı qurd yeyən kimi məni içəridən yeyirdi. Yaxşı dostlar-tanışlar vardı, bu işdə mənə kömək edə bilərdilər. Amma Səidədən ehtiyat edirdim. Bilirdim ki, ondan xəbərsiz tutduğum hər hansı xırdaca bir iş, onun onsuz da yaralı qəlbi-ni bir az da ağrıda bilər. Ona görə də, hələlik susmağı qərara almışdım. Fikirləşirdim ki, bu dəfə də bir cəhd edim, alınmazsa, sonrasına baxarıq. Elə bu niyyətlə də, Stavropola gəldim.

... Dekabr ayının son günləriydi. Qar yağmasa da, bərk soyuq idi. Havadan, elə bil, zəhrimar yağırdı. Soyuq şimal küləyi adamın canına ac qurd kimi daraşmışdı. Belə davam eləsəydi, yaxın günlərdə möhkəmcə qar yağacağı gözlənilirdi.

Nadejda kəndinə gəldim. Səidənin qaldığı evin uçub, dağılmış divarları uzaqdan gözümə dəyəndə, bədənimdən soyuq bir gizilti keçdi. Qərrib məmləkətdə, sahibi qədər mənə doğma olan bu evin yazıq görkəmi ürəyimi ağrıtdı. Yaxınlaşanda evin qapı-pəncərəsinə vurulmuş çarpazı taxta parçala-

rını görəndə bir anlıq donub qaldım. – Burada nələr baş verir? – düşündüm. Həyat başdan-başa saralmış və çürüməkdə olan yarpaq yığıntısıyla dolu idi. Küləyin qovub, orda-burda topaladığı yarpaq yığnağını görəndə, sanki illərdən bəri bu həyatə insan əlinin dəymədiyini zənn etdim. Bir az gözlədim. Həyatın ölü sukunəti məni darıxdırdı. – Görəsən, Səidə harda ola bilər? – fikirləşdim. Ağlımdan keçən ilk fikir bu oldu ki, yəqin o, xəstələndiyi üçün Larisa onu öz yanına apar-mışdır. Axı, mən gedəndə Səidə çox zəifləmişdi. Ona görə də, yaxınlıqdakı həyatə keçib ev yiyəsini səslədim. Eşiyə yaşlı bir qadın çıxdı. Ondan qonşusunun harada olduğunu soruşdum. Qadın çiyinə atdığı yun şalına bürünə-bürünə, kirkiksiz gözlərini qıyıb üzümə baxdı və:

– Cavan oğlan, o ki çoxdan ölübdür! – dedi.

Eşitdiklərimə inanmadım. Dedim, bəlkə, bu yaşlı qadın axtardığım adamı kimləsə səhv salmışdır. Ona görə də, əlimi uçuq-salxaq evə uzadıb:

– Mən bu evdə yaşayan qadını deyirəm! – deyə, ondan təkrar soruşdum.

Qoca qadın bir-iki addım irəli gəlib, əlini gözlərinin üstünə qoydu və göstərdiyim səmtə baxıb dedi:

– Mən də, orada yaşayan qadını deyirəm də... Ruhi xəstə, qaraçı qadını... O, bir neçə ay bundan qabaq ölüb. Qadın bu sözləri deyərkən xaç çəkdi.

Səidənin ölüm xəbəri mənə nə qədər ağır təsir eləsə də, onun burada ruhi xəstə və qaraçı kimi tanınması bir o qədər ürəyimi ağrıtdı. Bir qədər susub qaldım. Özümə gələndə qoca qarından Larisa adlı bir qadının harda yaşadığını soruşdum.

– Qadın qollarını geniş açaraq:

– Bu kənd çox böyükdür, olduqca böyük. Həm də bura-

da o qədər larisalar yaşayır ki... Siz hansını soruşursunuz?! – deyə, qoca qadın gülümsədi.

Fikirləşdim ki, bu qoca qadın Larisanı cavan olduğu üçün tanımayacaqdır. Odur ki, axtardığım Larisanın babasının zabit olduğunu söylədim. Qadın bir qədər fikrə gedəndən sonra, itirdiyini tapmış kimi sevinərək:

– Olmaya siz, Arkadi Poluxinin nəvəsi Larisanı axtarırsınız?!

Mən axtardığım adamın o olduğunu söyləyəndə, qadın poluxinlərin buradan bir qədər uzaqda, kəndin o başında yaşadıklarını söylədi. Çətinliklə də olsa, axtarib Larisanın yaşadığı evi tapdım. Qapıya, otuz yaşlarında bir kişi çıxdı. On dan Larisanı xəbər aldım. – «Siz kimsiniz?» – soruşdu. Tanışlıq verdim. Söylədim ki, Səidəni axtarıram. Yaşadığı evdə tapıb bilmədiyim üçün buranı mənə nişan veriblər. Onlar Larisayla yaxın olublar, axı, – dedim.

Həmin adam bir qədər üzümə baxandan sonra məni evə dəvət etdi. Məlum oldu ki, bu adam Larisanın həyat yoldaşı Valeridir. Valeri Larisanın iki ay bundan qabaq infarktdan öldüyünü söyləyəndə duruxub qaldım. O, mənə susduğumu görüb:

– Larisanın ölümü çox gözlənilməz oldu – dedi. – Anası Valyanın xidmətçisi olan o qadının ölümündən iki ay sonra, Larisa da dünyasını dəyişdi. Larisanın ölümünə səbəb qızımızın tələf olması idi. O, bu ölümlə barışa bilmirdi.

Sonra Valeri dönüb üzümə baxaraq:

– Bağışlayın, o qadın sizin nəyinizdi? – soruşdu.

Mən bu gözlənilməz sualdan özümü itirsəm də, ağıma gələn ilk fikri söylədim.

– O mənə bacım idi...

Valeri başını astaca yırgalayıb, köks ötürdü. Sonra başdan-ayağa məni süzüb, çiyinlərini çəkərək:

– Siz qaraçısınız?! – dedi.

O dəqiqə anladım ki, Səidəni burada qaraçı kimi tanıdıqlarına görə, mən onun qardaşıyamsa, demək, Valeri məni qaraçı kimi tanımalıdır. Ona bir söz deməsəm də, başımın işarəsiylə fikirlərini təsdiqlədim. Bir də ki, nə deyəcəkdim, axı? Üst-başımından, boynumdakı qalstukdan utanıb başımı aşağı saldım. Özümə gələndən sonra, Valeridən məni Səidənin dəfn olunduğu yerə aparmasını xahiş etdim. Bir söz deməyib, ayağa qalxdı və birlikdə qəbiristanlığa gəldik. Yanaşı qazılmış üç qəbir hələ uzaqdan diqqətimi cəlb etdi. Qəbirlərdən biri Valyanın, biri Larisanın, digəri isə Səidəni idi. Hər üç qəbirin üstündə başdaşı əvəzi taxta xaç nişanı asılmışdı. Mən qəbirləri ziyarət edərkən Səidənin qəbrinin üstündəki taxta xaçı çıxarıb kənara qoydum. Bu hərəkətim Valerinin təəccübünə səbəb olsa da, bir söz demədi. Bir müddət sakitcə dayanıb Səidənin qərib məzarını ürək ağrısıyla seyr etdim. Gözlərim önündə o qadının üzgün çöhrəsi canlandıqca, bir il bundan qabaq onunla etdiyim söhbəti xatırladım. O ağırlı günləri xatırlamaq mənə necə də əzablı gəlirdi.

Oradan Səidənin vaxtilə yaşadığı evə qayıtdıq. Valeri qapıya vurulmuş taxtaları qopardandan sonra evə daxil olduq. Hər şey bir il bundan qabaq gördüyüm vəziyyətdə idi. Hələ bir az da, pis hala düşmüşdü. Gözlərim otağın divarına sataşanda xalçanı orada görmədim. – Burada köhnə bir xalça var idi? – soruşdum. Valeri bir az fikirləşəndən sonra:

– Sənin bacın, bizə vəsiyyət etmişdi ki, öləndə onu həmin xalçaya büküb basdıraq. Kimdənsə ona yadigar verilibmiş.

Bu sözləri deyərkən, Valeri birdən nə fikirləşdisə, əlini cibinə salıb:

– Lap unutmuşdum, – dedi. – Bayaq evdən çıxanda bacın Səidənin Larisaya verdiyi bir əmanəti götürmüşəm. Bacın bu əmanəti kiməsə çatdırmağı xahiş etmişdi. Elə bilirəm, bunu sənə verməyi vəsiyyəət edib – deyə o, bağlı bir zərfi cibindən çıxarıb mənə uzatdı. Əzik-üzük bir zərf idi. İçində nəyin olduğunu bilmirdim. Zərfi alıb cibimə qoydum. Birdən xatirimdən nə keçdisə, Valeridən soruşdum:

– Axı, Səidənin bir iti də olmalıydı. O itin aqibəti necə oldu, görəsən?

Valeri bir qədər susduqdan sonra:

– Bu barədə Larisa mənə nə isə danışmışdı. O it deyəsən, qadından bir qədər əvvəl ölmüşdü. Çünki Larisa mənə it öləndən sonra qadının necə bərk darıxdığından söhbət açmışdı. Doğrusu, itin nə vaxt öldüyündən xəbərim yoxdur. Amma yadımdadır ki, qadının meyiti evdən çıxarılanda, orada it-filan görmədim. Yox, bu barədə heç nə bilmirəm, – deyə Valeri çiyinlərini çəkdi.

Mən bir gecə Valerigildə qonaq qaldım. Axşam bir xeyli söhbət etdik. Əhvalatı qısa da olsa Valeriyə danışdım.

Yatmaq vaxtı gələndə, xəlvətə salıb zərfi açdım. Əl boyda kağız parçası vardı zərfin içində. Kağız parçasında bu sözlər yazılmışdı:

– «Bilirəm ki, nə vaxtsa qayıdacaqsınız. Ürəyimə damıb ki, qayıdan zaman məni bir daha görməyəcəksiniz. Arzuladığım və nə vaxtdı həsrətlə yolunu gözlədiyim ölüm, nəhayət ki, məni axtarıb tapacaqdır. Bu ölüm mənim üçün Tanrımın ən böyük hədiyyəsi olacaqdır. ... İndi Vətənə qayıtmaq istəyirəm... Əgər mümkünsə, məni Vətənə götürün. ...

Harda olsa dəfn edin. Təki, canım və ruhum bir parça Vətən torpağına qovuşsun... Səidə. 21 dekabr 1998-ci il».

Üç gün Stavropolda qalıb Səidənin cənazəsini Vətənə aparmaq üçün hazırlıq işləri gördüm. Bu işdə Valerinin və onun qaynatası Arkadi Poluxinin mənə çox köməkliyi oldu. Onlar cənazəni təyyarə limanına gətirənə qədər mənim yanımda oldular.

... O gün möhkəmcə qar yağdı. Soyuq şimal küləyi, onsuz da dalğın fikirlərimi, bir az da pərən-pərən salmışdı. Təyyarə havaya qalxanda içimdə qəribə bir təlaş vardı. Çiyinlərimdən, sanki ağır bir yük asılmışdı. Biz Vətənin hava sərhəddini keçəndə, qəribə bir hadisə baş verdi. Təyyarənin yük yerindən salona doğru bənövşəyi rəngdə bir parça bulud axını gəldi... Həmin bənövşəyi rəngli bulud axınının təyyarənin salonunda görünməsiylə, gözdən itməsi ildırım sürətindən də ani oldu. Hamı heyrət və qorxu içində bir-birinin üzünə baxdı. Mən də yaranmış vəziyyətdən qorxu hissi keçirtdim. Özümə gələndə isə anladım ki, bu bənövşəyi rəngli bir parça bulud Səidənin Vətən torpağına qovuşan narahat ruhudur...

2007-2008.

ABDULLAYEV MEYXOŞ KAMİL OĞLU

(Meyxoş Abdullah)

ƏSİR QADIN...

(roman)

NAŞİRİ

Qoşqar QARAYEV

NƏŞRİYYAT DİREKTORU

Akif Dənzizadə

BƏDİİ REDAKTORU

Polad Hüseynov,

TEXNİKİ REDAKTORU

Denis İzuf,

KORREKTORU

Fəridə Ələsgərli,

ÇAPA MƏSUL

Yusəf Həşimov,

*Çapa imzalanmış 15.01.2009,
formatı 60x90 1/16,
fiziki ç.v 13,5, tayms qarnituru,
ofset kağızı №1, sifariş K-56. Sayı 800*

Kitab

“ÇİNAR-ÇAP”

nəşriyyatında nəşrə hazırlanmış

və

ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

✉ AZ 1025. Bakı şəhəri, Xocalı pr., 24.

☎ T/F.: 4989555, 4937255, 4902757

www.chinar-chap.az

E-mail: office@chinar-chap.az

30
20
10

Meyxoş Abdullah

1962-ci il fevral ayının 2-də Azərbaycan Respublikasının Cəlilabad rayonunun Xəlilabad kəndində anadan olmuşdur.

1980-ci ildən dövri mətbuatda şeirləri, publisistik yazıları və hekayələri ilə çıxış edir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü,

«Doktor Qəzənfər», «Didərgin ruhlar», «Alagöz», «Şeytan gülüşü», «Anakonda ovu» kitablarının müəllifidir.

Qarabağ mövzusunda yazdığı çoxsaylı hekayə və povestlərindən sonra «Əsir qadın» əsəri onun bu mövzuda yazdığı ilk romanıdır.

